

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**Застосування біографічного методу
при вивченні історії України в 11 класі**

студентки IV курсу, групи СОІ-41
предметної спеціальності:

014.03 Середня освіта (історія)

Романишин Богдани Василівни

Керівник:

Дрогомирецька Людмила Романівна

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Єгрешій Олег Ігорович

кандидат історичних наук, доцент

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____

м. Івано-Франківськ

2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади біографічного методу у вивченні історії.....	8
1.1. Поняття та сутність біографічного методу в історичній науці та педагогіці.....	8
1.2. Місце біографічного методу серед інших методів навчання історії.....	12
1.3. Психолого-педагогічні особливості сприйняття біографічного матеріалу учнями 11 класу.....	19
РОЗДІЛ 2. Методологічні можливості застосування біографічного методу у курсі історії України в 11 класі.....	24
2.1. Аналіз чинної програми та підручників з історії України (11 клас) щодо використання біографічного методу.....	24
2.2. Роль історичної особистості у вивченні ключових подій історії України другої половини XX – початку XXI століття.....	35
2.3. Основні форми та прийоми використання біографічного методу на уроках історії України.....	44
РОЗДІЛ 3. Практичні аспекти використання біографічного методу як засобу формування історичної компетентності в 11 класі.....	56
3.1. Застосування біографічного методу в навчальній діяльності учнів 11 класу на уроках історії України.....	56
3.2. Методичні рекомендації щодо підвищення ефективності використання біографічних матеріалів у процесі навчання історії.....	71
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79
ДОДАТКИ.....	88

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасна парадигма історичної освіти в Україні базується на принципах компетентісно орієнтованого підходу, пріоритетним завданням якого є розвиток аналітичних навичок, критичного мислення, уміння робити обґрунтовані висновки і застосовувати набутий досвід у практичній площині. За таких умов, ключовим чинником реалізації цієї стратегії є застосування інструментарію методів, що забезпечують високий рівень залученості учнів і підвищують їхній інтерес до вивчення історії.

Ефективність навчального процесу суттєво посилюється у разі успішного впровадження біографічного методу, який фокусується на вивченні історичних процесів крізь призму індивідуального досвіду конкретних історичних постатей. На відміну від традиційного викладу матеріалу, біографічний підхід дає змогу конкретизувати історичні події, зробити їх доступними для розуміння і емоційно виразними. Завдяки персоніфікації минулого учні отримують можливість краще простежити причинно-наслідкові зв'язки подій, оцінювати масштаб впливу суб'єктивного фактору на суспільні трансформації, а також зрозуміти роль ціннісних орієнтирів і моральної відповідальності історичної постаті.

Актуальність дослідженої теми зумовлена також необхідністю вдосконалення методики викладання історії України у контексті суперечливих процесів новітнього періоду. Особливу увагу потребує вивчення історичного матеріалу в 11 класі, що охоплює складну і багатовекторну ретроспективу другої половини XX – початку XXI століття. Визначеним хронологічним межам притаманна особлива значущість суб'єктивного чинника, оскільки політична, культурна і громадська діяльність провідних історичних постатей суттєво впливала на історичні процеси і розвиток української державності. Впровадження біографічного підходу в процесі навчання дозволяє не тільки поглибити фактологічні знання про події, а й забезпечує реалізацію виховного потенціалу дисципліни, сприяючи розвитку особистості учням, формуючи у нього систему ціннісних орієнтирів щодо минулого і сьогодення.

Попри ґрунтовний доробок у галузі теорії та методики навчання історії, питання ефективного застосування біографічного підходу у курсі історії України залишається недостатньо висвітленим. Пріоритетною потребою є подальше дослідження методичних підходів і розробка комплексного методичного інструментарію щодо впровадження біографічного методу в освітній процес. Зокрема, актуальним залишається пошук оптимальних форм і прийомів роботи з персоналізованим контентом, а також обґрунтування впливу біографічних відомостей на формування історичних компетентностей здобувачів освіти.

Науково-практична значущість дослідження полягає у можливості імплементації його результатів при викладанні історії України в закладах загальної середньої освіти. Суспільна значущість роботи зумовлена її спрямованістю на формування свідомого громадянина, здатного застосовувати аналітичні здібності щодо трактування ролі особистості в історії та критично оцінювати історичні процеси.

Особистий внесок авторки полягає в узагальненні, систематизації та осмисленні теоретичних засад біографічного методу в контексті сучасної історичної освіти. У роботі нами здійснено комплексний аналіз особливостей, окреслено особливості застосування персоналістичного підходу під час вивчення складних тем у курсі історії України в 11 класі і розроблено практичні рекомендації щодо впровадження біографічних матеріалів у навчальний процес.

Метою дослідження є всебічне дослідження теоретичних засад, методологічних можливостей застосування біографічного методу, а також розробка практичних завдань і методичних рекомендацій щодо ефективного впровадження біографічного матеріалу у процесі навчання історії України в 11 класі для формування предметних компетентностей учнів.

Відповідно до поставленої мети визначено основні **завдання**:

- вивчити поняття і сутність біографічного поняття в історичній науці і педагогіці;
- визначити місце біографічного методу серед інших методів навчання історії;

- з'ясувати психолого-педагогічні особливості сприйняття біографічного матеріалу учнями 11 класу;
- опрацювати чинну програму і підручники з історії України (11 класу) щодо використання біографічного методу;
- окреслити роль історичної особистості у вивченні ключових подій історії України другої половини XX – початку XXI століття;
- охарактеризувати основні форми і прийоми використання біографічного методу на уроках історії України;
- розглянути можливості застосування біографічного методу в навчальній діяльності учнів 11 класу на уроках історії України;
- запропонувати методичні рекомендації щодо підвищення ефективності використання біографічних матеріалів у процесі навчання історії.

Об'єктом дослідження є навчально-виховний процес на уроках історії України в 11 класі

Предметом дослідження є методика впровадження біографічного методу як засобу активізації пізнавальної діяльності і формування історичної компетентності в учнів 11 класу.

Стан наукової розробки. Теоретико-методичні аспекти впровадження біографічного методу у викладанні історії України отримали ґрунтоване висвітлення у науковому доробку низки вітчизняних фахівців. Зокрема, теоретичні засади біографічного методу, сутність і місце даного підходу в системі наукового пізнання демонструють дослідження К. Алексенцевої-Тімченко й А. Мельнікова [8], О. Ільченко [20], А. Павленко [42], а також у колективній монографії «Біографічне дослідження у кейсах дослідників» за редакцією М. Лепського [12]. Становлення та еволюцію розвитку біографічного підходу в історично-педагогічній розглядають Г. Белан [11], А. Вітченко й А. Вітченко [16], А. Самко [49], які показують його як ключовий засіб для вивчення особистості в історичному контексті.

Методичний інструментарій впровадження біографічного методу в освітній процес став об'єктом уваги Н. Венцевої [13, 14], С. Вихора і О. Радченко [15], І. Коляди [26, 27], а також І. Коляди і Р. Хомича [28], які доводять доцільність вивчення історичних персоналій як засобу суттєвого підвищення

результативності опанування історичного фактажу. Окремі аспекти формування історичних уявлень про історичну постать і розвитку пізнавальної діяльності здобувачів освіти висвітлені у працях Я. Камбалової [22], В. Молоткіної [37], В. Тоболіна [51], які акцентують увагу на стратегічній значущості персоніфікації навчального контенту.

Проблематика ролі індивіда у суспільній динаміці та розвиток поглядів щодо значення видатних постатей у контексті історичних процесів репрезентована у роботі Ю. Нехайчука [39]. Водночас пізнавальний потенціал біографічного підходу та його перспектива в удосконаленні аналітичного мислення простежується в розвідках Н. Лісовської-Мускеевої та М. Сидорова [32], а також Н. Дічек [17], яка акцентує увагу на ролі біографічного методу як інструмент налагодження полікультурного діалогу.

Питання формування критичного мислення та активізації навчальної діяльності здобувачів освіти у процесі вивчення історії проаналізували О. Пометун [46, 47], а також К. Баханов [55]. Окремий сегмент становлять праці, зосереджені на психолого-педагогічним особливостям сприйняття історичного матеріалу учнями, зокрема розробки Р. Павелківа [41] та А. Пінчука [43].

Методологічна основа роботи. У даній дипломній роботі були застосовані принципи науковості, історизму, об'єктивності і системності, що забезпечило всебічне розкриття біографічного методу в контексті викладання історії України і дозволило визначити його значення як ефективного інструменту формування історичної компетентності майбутніх випускників. До того ж, у дослідженні були використані методи аналізу і синтезу, порівняльний метод, системний підхід, історико-педагогічний аналіз й узагальнення педагогічного досвіду.

Наукова новизна дослідження полягає в систематизації теоретичних і методичних підходів до застосування біографічного методу під час вивчення історії України в 11 класі. У роботі узагальнено форми та прийоми використання біографічних матеріалів у навчальному процесі та розроблено практичні рекомендації щодо їх ефективного використання для формування історичної компетентності учнів.

Практичне значення даної дипломної роботи полягає в можливості використання її результатів у навчальному процесі закладів загальної середньої

освіти. Розроблені практичні завдання і методичні рекомендації можуть бути використані вчителями історії під час планування, розробки і проведення уроків історії України в 11 класі.

Апробація результатів. Основні положення і попередні результати дослідження були апробовані шляхом виступу на Всеукраїнській науковій конференції «П'яті Грабовецькі історичні читання», що відбулися 4 грудня 2025 року. Окрім того, апробація теми відбулася на звітній конференції студентів підсекції методики навчання історії, яка проходила 2 квітня 2026 року також на базі Карпатського національного університету імені Василя Стефаника. У межах зазначених наукових заходів були представлені доповіді на тему: «Практичні аспекти застосування біографічного методу як засобу формування історичної компетентності учнів 11 класу» і «Біографічний метод у вивченні руху шістдесятників на уроках історії України в 11 класі (на прикладі Алли Горської)». Обговорення з учасниками (викладачами, науковцями, студентами) дозволило отримати цінні зауваження і пропозиції, які були враховані під час подальшої роботи над дипломною роботою.

Структура дипломної роботи складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (78 позицій) і додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БІОГРАФІЧНОГО МЕТОДУ У ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ

1.1. Поняття і сутність біографічного методу в історичній науці і педагогіці

Біографічний метод у сучасній гуманітаристиці постає як один із найбільш антропоцентричних інструментаріїв, що спрямований на «олюднення» історичного наративу через фокусування уваги на конкретній постаті. Цей підхід дозволяє трансформувати вивчення історії з переліку абстрактних подій у цілісний процес дослідження життєвого шляху особистості в контексті її періоду.

У межах цього методу історична персона розглядається не як статистичний об'єкт, а як активний суб'єкт суспільних перетворень. Її діяльність трактується як результат взаємодії особистих якостей із специфікою соціокультурного середовища і конкретними історичними умовами відповідної епохи.

Біографія як опис життя людини, була відома людству ще з античних часів. Першочергово мова йде про класичні життєписи видатних мислителів доби, які слугували не лише хронікою подій, але й морально-етичним орієнтиром для нащадків. Біографії використовували як практичний інструмент для демонстрації прикладів доброчесного життя, успіху у досягненні внутрішньої гармонії і щастя через осмислення світоустрою та моральні вчинки [12, с. 36]. Тогочасна інтелектуальна традиція розглядала життєвий шлях особистості як дієвий спосіб осягнення соціокультурної атмосфери періоду, де досвід знакових представників суспільства виступав віддзеркаленням духу епохи.

У науковий обіг термін «біографічний метод» було уведено в ХІХ ст. французьким поетом і критиком Ш. Сент-Бевом, який вивчення особистості у контексті її життєвого шляху пропонував здійснювати через упорядковане дослідження її внутрішнього світу, аналіз побутових і соціальних обставин, родинні зв'язки, властивості психіки, особливості душевного стану [20, с. 62]. Системне впровадження біографічного методу забезпечило унікальний погляд на роль постаті в історичній ретроспективі, даючи змогу краще осмислити

психологічні та моральні аспекти прийняття рішень, які згодом визначають вектор суспільного розвитку.

Наукове обґрунтування біографічний метод отримав вперше у Чиказькій школі соціології США в 20-30-х рр. XX ст. У трактуванні соціологів даної школи сутність методу полягала у комплексному підході до соціального дослідження, зокрема емпіричного спостереження, об'єктивного вивчення фактів біографії, їх інтерпретація та узагальнення тощо. Центральним об'єктом виступало індивідуальне життя людини, пов'язане з її безпосереднім оточенням, мікросередовищем, а також суб'єктивні уявлення особистості про своє життя і соціальну реальність її оточення [11, с. 51].

Наукова спільнота інтерпретує біографічний метод як міждисциплінарний спосіб пізнання, адже поширює дослідницький потенціал на всю систему гуманітарного знання – історію, філософію, педагогіку, соціологію, психологію тощо. Оскільки даний метод перебуває на перетині кількох галузей знань, його теоретичне осмислення в науковому дискурсі визначається різноманітністю підходів. Зокрема, в історичному контексті він розглядається як засіб реконструкції минулого, де індивідуальна доля постає мікромоделлю суспільних трансформацій. У психології він спрямований на з'ясування внутрішніх психічних станів особистості [67, с. 16], а соціологія використовує біографічний метод для дослідження унікальних, індивідуальних явищ з метою реконструкції життя індивіда як учасника соціального процесу [8, с. 270].

Головна особливість і спрямованість використання біографічного методу в історико-педагогічній науці полягає у реконструкції біографії-життя з метою виявлення обставин, що визначали характер, спрямованість, здобутки діяльності персоналії [67, с. 16].

У своїх визначеннях біографічного методу вчені звертають різні аспекти цього об'ємного терміну. Зокрема, І. Маноха визначає біографічний метод як систему засобів дослідження діагностики, корекції та проектування життєвого шляху індивіда [49, с. 117]. На думку Н. Шарошкіної, біографічний метод – це особливий концептуальний підхід до вивчення особи, ґрунтований на уявленні

про те, що особистість є «продуктом» власної біографії або історії свого життя [69, с. 15]. У свою чергу, Н. Пов'якель як «систему способів вивчення життєвого шляху особистості». У розумінні В. Онопрієнко, «біографічний метод» - це особливий концептуальний підхід до вивчення особистості, заснований на уявленні про те, що індивід є «продуктом» історії свого життя. [49, с. 117]. Такий підхід свідчить про те, що метод біографій не слід розглядати лише як інструмент для вивчення окремих рис чи функцій особистості. У ньому втілений особливий принцип аналізу особистості, який передбачає вивчення персони через історію її життя, процесу розвитку та становлення.

Специфікою даного методу можна вважати зосередженість на унікальності індивідуальних аспектів історії життя людини. Такий підхід передбачає суб'єктивно-особистісний спосіб осмислення життєпису, що охоплює різні аспекти людського існування – формування особистості, кар'єру, суспільну роль, кохання та інші важливі події життєвої історії [32, с. 54]. Історик О. Клібанов підкреслює, що основним питанням історичної біографії є усвідомлення того, як історія відбивається в конкретній постаті і як ця постать відбивається в історії [20, с. 62].

Біографічний метод дає можливість виявити вплив соціуму на формування своєї життєвої позиції, цінностей та ідеалів, різних моментів життя суспільства в той чи інший період часу, соціальних контекстів, правил та норм [49, с. 121].

У педагогічній науці становлення біографічного методу пов'язують із розвитком історико-педагогічних досліджень, у межах яких вивчалися життя та діяльність відомих педагогів, мислителів і громадських діячів. Значний внесок у розвиток цього підходу зробили дослідники, які розглядали біографію як важливе джерело для осмислення історичного досвіду, еволюції педагогічних ідей та освітніх практик. Зокрема, М. Рибников та А. Пінкевич дійшли висновку про необхідність систематичного вивчення біографій видатних особистостей, урізноманітнення біографічних матеріалів, проблематизації біографічного контенту з урахуванням етапів навчання, освітньо-виховних цілей, вікових особливостей, інтересів і перспектив розвитку учнів [16, с. 7].

А. Павленко підкреслює, що даний метод у педагогіці має великий потенціал у справі навчання, виховання та освіти особистості й унікальні можливості для її розвитку [42, с. 35]. У педагогічній практиці біографічний метод виконує передусім допоміжну функцію, оскільки забезпечує цілеспрямоване опрацювання необхідних фактів, пов'язаних із життям і професійною діяльністю видатних людей – учених, освітян, діячів культури і мистецтва. О. Сухомлинська визначає біографічний метод як своєрідний спосіб опрацювання джерел, за якого біографія, особистості педагога виступає як чинником його творчості, так і віддзеркаленням або є творцем епохи [68, с. 5]. Такий підхід дає змогу зосередити увагу на «знакових» моментах життєвого шляху персоналії, які сприяють розкриттю внутрішніх закономірностей формування його педагогічних поглядів.

Унікальність особистості та неповторність її життєвого шляху, зумовлює значне різноманіття у біографічній роботі. У науковому доробку Н. Шарошкіної біографічний метод в освітній роботі трактується як: «...сукупність активних методик, що дозволяють вивчати і осмислювати життєвих шлях конкретної людини [69, с. 23]. Тобто, біографічний підхід на уроках історії України можна трактувати як специфічну форму організації навчального процесу, спрямовану на формування історичної свідомості учнів шляхом критичного аналізу життя і діяльності знакових постатей.

З цього ми можемо визначити фундаментальну сутність біографічного методу, яка полягає у вивченні історичних процесів через призму життя конкретної особи. Суть біографічного методу: «...полягає в тому, щоб відповісти на питання, з яких подій життя і за допомогою яких механізмів народжується конкретна особа і як надалі вона сама будує свою долю» [69, с. 15]. Біографія історичної постаті розглядається як своєрідне відображення епохи, адже у ній поєднуються індивідуальні риси особистості і вплив суспільно-політичних умов, у яких вона жила і діяла. Аналіз життєвого шляху конкретної персони дає змогу з'ясувати мотиви її вчинків, визначити фактори, що впливали на ухвалення рішень, а також оцінити значення її діяльності для розвитку суспільства.

Таким чином, біографічний метод є один із важливих підходів до дослідження історичних процесів та явищ, що передбачає вивчення історії через призму життя і діяльності конкретної постаті. У сучасній історичній науці та педагогіці цей метод застосовується для аналізу ролі історичної особи у суспільному розвитку, а також для глибшого розуміння епохи. Використання біографічного методу дає змогу простежити взаємозв'язок між індивідом та історичними подіями. Він унаочнює роль персонального чинника в історичному процесі, розкриваючи механізми впливу суспільних умов на становлення світоглядних орієнтирів та характер діяльності історичного діяча.

1.2. Місце біографічного методу серед інших методів навчання

У сучасній методиці навчання історії важливе місце посідає проблема вибору ефективних методів організації пізнавальної діяльності здобувачів освіти. Методи шкільного навчання – це способи за допомогою яких на основі глибокої розумової діяльності педагог викладає, а школярі засвоюють і застосовують на практиці наукові знання, вміння і навички розумової і фізичної діяльності, розвивають у собі під педагогічним супроводом пізнавальні і творчі здібності [66, с. 108]. У цьому контексті методи навчання розглядаються не просто як технічні прийоми передачі інформації, а як основа взаємодії вчителя та учнів. Вони виступають фундаментом для реконструкції історичних подій, учать критично мислити, аналізувати події та формувати власне ставлення здобувачів освіти до історичних та людських вчинків.

У методиці викладання історії існує розгалужена система підходів до класифікації методів навчання, що базуються на різних критеріях. У педагогіці поширеною є класифікація на основі джерел інформації, відповідно до якої методи поділяються на словесні, наочні і практичні [62, с. 227]. Головною особливістю словесних методів у тому, що інформація подається учням через живе слово вчителя та її засвоєння на слух. Зазвичай їх поділяють на дві групи: евристичні (запитальні) – бесіда; та акроматичні (викладацькі) – пояснення, розповідь, лекції, інструктаж, робота з підручником. Словесні методи сприяють

системному викладу навчального матеріалу та побудові цілісної картини історичних подій. До прикладу у межах цих методів біографічний підхід можна реалізувати як історичну розповідь про долю і діяння видатної особистості.

Словесні методи навчання часто використовують у поєднанні з наочними, де інформація для засвоєння одержується на основі сенсорно-перцептивної діяльності (демонстрування, ілюстрації, показ об'єкта, моделі) [62, с. 227]. Під засобами наочності в широку сенсі мається на увазі все те, що можна сприймати за допомогою зору (зображення на екрані, макети, картини і т.д.), слуху (звукозапису), інших органів чуття [66, с. 169]. Тобто методи наочності передбачають використання ілюстрацій, історичних карт, схем, портретів історичних персоналій, відеоматеріалів тощо. Вони сприяють конкретизації знань та стимулює формування образного мислення. Зокрема, біографічний метод тут підсилюється за рахунок візуалізації історичної постаті (портрети, відеоматеріали) роблячи її образ «живим» і зрозумілим для сприйняття.

Практичні методи працюють за принципом «навчання через дію». Учні отримують інформацію не в готовому вигляді, а в процесі виконання завдань, самостійно формуючи висновки. Особливість методу в тому, що діяльність з одержання знань накладається в часі на діяльність їх застосування, що дає винятково важливий педагогічний ефект [62, с. 228]. До них належать: вправи, лабораторні, практичні, графічні та дослідні роботи. Практична діяльність (робота з джерелами, документами, виконання завдань, написання есе) сприяють опановуванню навичок аналізу історичних даних. Біографічний метод реалізується через детальне опрацювання особистих документів, листів, спогадів постаті, що дозволяє учням змогу реконструувати «внутрішній світ» особистості.

Свого часу ця класифікація зазнала суттєвої критики через зосередженість на зовнішніх формах діяльності педагога, ігноруючи специфіку активності самого учня. Попри слушність таких зауважень, І. Малафіїк наголошує, що ідеальну класифікацію, яка б урахувувала всі боки методу навчання, навряд чи можна віднайти [62, с. 228].

Не менш відома класифікація методів навчання І. Лернера та М. Скаткіна, в основу якої покладено рівень самостійної пізнавальної діяльності учнів. Замість зосередження на зовнішніх формах викладання, пріоритетом стає те, як школяр опрацьовує інформацію на інтелектуальному рівні, тобто сприймає, аналізує та засвоює історичний матеріал. У даній класифікації виділяють наступні методи: пояснювально-ілюстративний (проста передача інформації, мінімум пізнавальної діяльності учнів), репродуктивний метод (відтворення отриманої інформації), проблемний виклад, частково-пошуковий, дослідницький [70, с. 98]. Вони названі в порядку зростання міри самостійної пізнавальної активності здобувачів освіти.

Пояснювально-ілюстративний, або інформаційно-рецептивний, метод полягає в тому, що вчитель різними засобами надає інформацію про об'єкт вивчення, а учні сприймають її, усвідомлюють і запам'ятовують. Це один з найбільш економніших способів подання узагальнених і систематизованих знань [70, с. 102]. Цей метод реалізується через такі форми вияву, як вербальні способи подачі матеріалу (розповідь, лекція, пояснення, бесіда) так і наочно-практичні засоби, зокрема демонстрацію графічних схем, картин, проведення дослідів та колективне обговорення і тд. Зокрема, у контексті біографічного підходу створюється цілісний життєпис історичної персоналії. Педагог вибудовує біографію постаті як логічно завершений наратив, фокусуючи увагу на переломних моментах життя, діяльності й історичної ролі. Такий формат, як зазначає Н. Венцева, забезпечує базу для формування стійкого образу особистості в уяві учнів. Зображення життя і діяльності постаті, її впливу на конкретні події або на окремий історичний процес загалом сприймається та запам'ятовуються школярами з більшою готовністю, ніж оперування історичними фактами, позбавленими яскравими осіб [14, с. 6]. Тобто, тут біографічний метод виконує функцію «персоніфікаційного викладу» історії.

Репродуктивний метод розв'язує дещо складніше завдання, ніж пояснювально-ілюстративний, і полягає в тому, що вчитель дає завдання, у процесі виконання якого учні здобувають уміння застосовувати знання за зразком

[19]. В основі цього методу лежить відомий психологічний закон, щоб учень запам'ятав матеріал, він повинен сконцентрувати, зібрати свою силу волі, крім того, декілька раз повторити його, намагаючись запам'ятати цей матеріал [62, с. 231]. Цей метод має ряд форм і способів реалізації (письмово, усно, індуктивно, дедуктивно). Учні виконують завдання, спрямовані на закріплення матеріалу через відповіді на запитання, переказування тексту, заповнення таблиці тощо. У межах біографічного методу це проявляється точним відтворення біографічних даних: побудова хронологічних ланцюжків, перелік ключових досягнень людини і опис загальної характеристики діяльності особистості. Згідно з позицією Г. Яковенко, такий рівень роботи з точки розу розумової діяльності учнів це є відтворення, а на рівні знань – знання-копії [70, с. 102]. Тобто, такий підхід орієнтований на систематизацію відомостей, що обмежують біографічний метод, не дозволяючи здобувачам освіти повноцінно осягнути суб'єктивний внесок особистості в історичному процесі.

Метод проблемного викладу передбачає створення педагогом проблемної ситуації і демонстрація алгоритму її розв'язання. Учитель показує логічні зв'язки і шлях вирішення проблеми, що слугує для учнів зразком міркування, еталоном мислення. Г. Яковенко наголошує, що проблемний виклад матеріалу на відміну від інформаційного, активізує мислення учнів [70, с. 102]. Застосування біографічного методу в такому ключі передбачає аналіз суперечливих або дискусійних епізодів із життя історичної особистості. Наприклад, педагог ставить проблемне питання: «Чи можна вважати дії певного діяча виправданими в умовах того часу?» і разом з учнями розглядає різні підходи до її розв'язання.

Оскільки наукове пізнання включає в себе багато етапів і кожен з них сам по собі вимагає певних знань і відповідної практики, то виникає потреба достатньою мірою відпрацювати з учнями кожен пізнавальний крок, кожен етап пошуку [62, с. 232]. Частково-пошуковий метод орієнтується на активізації школярів до самостійного пошуку знань під фасилітацією вчителя. Педагог формує проблему, поетапне вирішення якої здійснюють учні під його модераторством (при цьому відбувається поєднання репродуктивної і творчої

діяльності) [19]. Зокрема, учні аналізують окремі аспекти життя персоналії, занурюючись в причинно-наслідкові зв'язки, простежуючи логіку рішень та умови формування особистості. Саме через пошук відповідей на проблемні питання про мотиви діяча учні вчаться самотійно інтерпретувати історію. Загалом реалізація частково-пошукового методу вимагає від учителя високої педагогічної майстерності, ніж за умови проведення уроку пояснювально-ілюстративним підходом. З огляду на необхідність високого когнітивного розвитку учнів, його впровадження ефективним саме у старшій школі.

Вершиною пізнавальної активності школярів є дослідницький метод, який передбачає виконання ними цілісного наукового пошуку. Важливість цього методу навчання полягає в тому, що учень сам шукає шляхи вирішення проблеми, планує свої дії, встановлює послідовність розв'язання підпроблем, безпосередньо вирішує їх, робить самотійні висновки, узагальнює їх і формулює [62, с. 233-234]. У контексті біографічного методу здобувачі освіти можуть готувати дослідницькі проекти, презентації, історичні портрети, порівнювати діяльність окремих персоналій, аналізувати внесок конкретних постатей у розвиток суспільства. За М. Морозом, така діяльність формує історичну компетентність, сприяє розвитку критичного мислення, оволодінню навичками історичного аналізу, забезпечує якісно новий рівень знань, посилює виховний уроків історії, розвиває в учнів пізнавальні інтереси [68, с. 17].

Така багаторівнева структура свідчить про високу адаптивність та фундаментальну роль класифікації І. Лернера і М. Скатніка у сучасній системі методів навчання. Проте, Г. Яковенко зазначає, що у цій класифікації взагалі не відображається зміст навчання. Одні й ті ж прийоми використовуються при будь-якому з цих п'яти методів [70, с. 98-99].

Останньою в межах нашого дослідження ми розглянемо класифікацію, в основу якої покладено характер взаємодії між суб'єктами освітнього процесу –учителем та учнями. Виходячи з цього критерію і враховуючи класифікацію Є. Голанта, розподіляємо методи навчання історії на пасивні, активні та інтерактивні [66, с. 109].

За пасивного навчання дитина виступає у ролі «об'єкта» навчання, має засвоїти й відтворити матеріал, переданий їй вихователем [44, с. 219]. Пасивний формат, як правило, передбачає застосування лекцій, монологу, читання, демонстрації, опитування. Взаємодія в класі обмежена вектором «учитель –учень», при цьому групова комунікація та розв'язання нестандартних завдань практично не передбачаються. У контексті біографічного методу вчитель може подавати інформацію у формі історичного оповідання, акцентуючи увагу учнів на ключових подіях, рисах характеру та значенні діянь особистості. Як влучно підкреслює Н. Венцева, на стадії первинного знайомства з історичною постаттю педагогу доцільно вибудувати її характеристику у вигляді розповіді, яка доповнена яскравими уривками документів [13, с. 6]. Так це дозволить сформувати уявленні і емоційне ставлення до окремої особистості. Водночас варто зауважити, що надмірне використання пасивних методів може привезти до зниження пізнавальної діяльності учнів.

За активного навчання передбачається застосування методів, що заохочують пізнавальну активність і самостійність дітей [44, с. 219]. Учень постає «суб'єктом» освітнього процесу, що передбачає його активну участь у діалозі з педагогом і виконанні творчих завдань. Пріоритетними інструментами тут виступають: самостійна робота, проблемні і креативні завдання, що стимулюють розвиток творчого мислення дитини. До прикладу учні самостійно працюють над визначенням мотивації вчинків діячів та з'ясовують, як особистий вимір людини впливав на хід історії (тобто, складання характеристика, встановлення причинно-наслідкових зв'язків). Хоча учні у цьому випадку більш активні, наголошує О. Пометун, основною формою взаємодії часто залишається і монолог педагога [66, с. 110].

Інтерактивні методи базуються на принципі співавторства у навчанні, тобто взаємодії всіх тих, хто навчається і навчає. Учитель тут виступає тільки організатором та координатором взаємодії. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язання проблем [44, с. 220]. Основним елементом такого заняття

виступає діалог, який стимулює учнів до активного спілкування та обстоювання власних поглядів. Інтерактивний метод відкриває найбільше можливостей для реалізації біографічного підходу. Учні занурюються в історію через ігрові технології (інсценізація ключових епізодів із життя постаті), полемічні формати (дискусії щодо оцінки діяльності персоналії), а також проектна діяльність, присвячених дослідженню життєвого шляху особистості. О. Пометун і Г. Фрейман влучно зазначають, що саме ці методи дають найбільший простір для самореалізації здобувачів освіти у навчанні і найбільше відповідають особистісно-орієнтованому підходу [66, с. 110].

Ефективність вибору конкретної методичної комбінації безпосередньо залежить від цільових настанов уроку, вікових особливостей учнів та специфіки історичного контексту. Відповідно до Закону України «Про освіту» (2017) та низки інших нормативно-правових документів, метою сучасної освіти є всебічний розвиток особистості, її талантів, інтелектуальних, творчих та фізичних здібностей, формування необхідних компетентностей для успішної самореалізації в умовах сьогодення [3; 4; 64, с. 5]. Сучасне суспільство потребує освічених, духовно багатих, патріотично налаштованих особистостей, здатних до критичного мислення і прийняття самостійних рішень [6; 7].

У зв'язку з цим особливе значення набуває пошук ефективних методів навчання історії, що забезпечують не лише засвоєння фактологічного матеріалу, але й глибоке осмислення історичних процесів. Серед них вагоме місце посідає біографічний метод, який вирізняється здатністю до високого інтегративного потенціалу. Його доцільно розглядати не лише як окремий метод, а і як специфічний підхід, який адаптується до різних груп методів навчання. Він органічно поєднує елементи різних класифікаційних груп, що дозволяє зміщувати акцент на особистісний вимір історичного процесу, тобто вивчення історичної ретроспективи через аналіз життєдіяльності конкретної постаті.

Узагальнюючи викладений авторкою матеріал, доцільно буде систематизувати сильні та слабкі сторони застосування біографічного методу в навчанні історії. До беззаперечних плюсів можна віднести: гуманізацію історії,

емоційну залученість, розвиток аналітичних навичок, формування ціннісної орієнтації, підвищення мотивації учнів до навчання. Водночас існують певні обмеження, які варто враховувати вчителям. Зокрема, це ризик надмірної персоніфікації історії, часові витрати, володіння високою методичною майстерністю у доборі джерела та вміння підтримувати баланс між фактами й емоціями педагогом.

Таким чином, біографічний метод посідає чільне місце у системі методів навчання історії, виступаючи як інтегративна стратегія, що поєднує потенціал різних груп методів. Його впровадження не лише активізує пізнавальну активність старшокласників, а й стає дієвим інструментом для формування ціннісних орієнтирів і розвитку історичної свідомості. Ключовою умовою результативності методу є дотримання балансу, щоб вивчення постаті не заступало собою загальну історичну картину, а органічно доповнювало її. Саме комплексний підхід дозволяє максимально реалізувати потенціал біографічного методу у поданні викладанні історії України в 11 класі.

1.3. Психолого-педагогічні особливості сприйняття біографічного матеріалу учнями 11 класу

Ефективність впровадження біографічного методу в освітній процес старшої школи значною мірою зумовлена психолого-педагогічними особливостями школярів. Зокрема, це актуально й для учнів 11 класу, які перебувають на завершальному етапі здобуття повної загальної середньої освіти та відзначаються належним рівнем розвитку інтелектуальних здібностей, розвитком критичного мислення і вираженою потребою у світоглядному самовизначенні.

Будь-яка усна чи письмова розповідь суб'єкта про події його життя може розглядатися в якості біографічного матеріалу [32, с. 55]. Життєву історію людини можна досліджувати через різні джерела: архіви, особисті справи, спогади рідних і близьких, а також через спроби самопрезентації у формі відеозаписів чи друкованих публікацій [12, с. 70].

Застосування біографічних матеріалів має бути детерміноване конкретними освітніми цілями і ґрунтуватися на системі чітко визначених критеріїв. Зокрема, А. Вітченко й А. Вітченко виокремлюють такі, як актуальність і достовірність біографічних даних, зорієнтованість на роботу з різними джерелами інформації; пізнавальна цінність біографічного контенту; різноманітність форм, способів і засобів подання біографічних фактів; вплив на інтелектуальну, емоційно-чуттєву, вольову сфери особистості [16, с. 8].

Психолого-педагогічний профіль учня старшого шкільного віку характеризується високим рівнем розвитку аналітичних здібностей і здатність до глибокої рефлексії. Оскільки розвиток основних пізнавальних процесів відбувається ще до старшого шкільного віку, у цьому віці вони лише вдосконалюються [40]. Розвиток мотиваційної сфери одинадятикласників сприяє зростанню концентрації уваги під час вивчення насиченого матеріалу. На відміну від молодших школярів, вони здатні до тривалого інтелектуального зосередження не лише під час демонстрування інформації, а й у ході вербального пояснення складних історичних процесів.

Процеси самоаналізу і критичної оцінки інформації стають домінантними, що безпосередньо корелює з їхнім прагненням до професійного і особистісного самовизначення. Доктор психологічних наук, професор Р. В. Павелків наголошує на тому, що психологічною особливістю раннього юнацького віку є спрямованість у майбутнє. Важливим чинником розвитку особистості у ранньому юнацтві є прагнення старшокласників будувати життєві плани, осмислювати побудову життєвої перспективи [41]. На даному віковому етапі відбувається активне формування світогляду, закріплення стійких моральних переконань та фундації життєвих пріоритетів. У цьому контексті життєписи історичних постатей виступають дієвим інструментом моделювання власних ціннісних орієнтирів, формуванню стійкої громадянської і особистісної позиції випускника, пошуку ним соціальних еталонів для наслідування. Інтерес до особистостей зміщується із площини «героїзації» у площину «людиноцентризму», де учні старшої школи фокусують свою увагу не лише на

звитягах діяча, а й цікавляться мотивами їх вчинків, внутрішніми конфліктами особи та шляхом її становлення. Це свідчить про високий пізнавальний потенціал біографічного методу, який через «історію в обличчях» робить навчальний матеріал ближчим до життєвого досвіду учня.

Дієвість біографічного методу значною мірою обумовлена його емоційним потенціалом, оскільки саме чуттєве залучення учня гарантує міцність формування історичних уявлень. Зображення життя і діяльності історичної постаті, її впливу на конкретні події або на історичний процес у цілому сприймається і запам'ятовується здобувачами освіти з більшою готовністю, ніж оперування історичними фактам, позбавленими яскравих осіб [35]. Оскільки емоції виникають відповідно до сприйняття особистістю навколишньої дійсності та можливостей для задоволення її мотиваційно-потребнісної сфери, одна і та сама ситуація для кожного суб'єкта має свої емоційні відтінки. Ефективність навчального процесу залежить не лише від здібностей школярів, але й від наявності в них емоційних переживань, від їх навченості, здатності навчатися, старанності, працелюбності і, звичайно, емоційного інтелекту, переконує А. Клименко [23]. Емпатія, якщо розглядати її прояви у дорослої людини, зазвичай виступає як дуже складне психологічне утворення, в якому емоційні та пізнавальні процеси виявляються тісно пов'язаними. Співчуваючи людині, особистість усвідомлює зміст своїх переживань і своє ставлення до об'єкта емпатії, а також способи виходу з ситуації, яку вона спостерігає [43, с. 5].

Залучення до освітнього процесу спогадів, листів, мемуарів, щоденникових записів і автентичних цитат – дозволяє створити специфічний ефект «присутності» трансформуючи абстрактну хронологію подій у живій просторі людської діяльності. Емоційне залучення формує в школярів почуття причетності до минулого, де персоналія постає як реальна особистість, що діяла, помилялася і здійснювала вибір у конкретних обставинах.

Фундаментальним аспектом реалізації біографічного методу в освітній простір 11-класників є його визначальний вплив на формування ціннісних орієнтацій здобувачів освіти. Як влучно підкреслюють В. Старжець та А. Левдер,

одним із найактуальніших завдань сучасного виховання в Україні є створення умов для становлення людини-громадянина, для якої демократичне суспільство є осередком розкриття її творчих можливостей, задоволення особистих і суспільних інтересів [50, с. 948]. Аналіз життєвого шляху історичних постатей слугує дієвим механізмом формування громадянської відповідальності, патріотизму та здатності до свідомого ціннісного вибору. До прикладу, дослідження персоналій, що зробили вагомий внесок у розбудову української державності, дозволяє учням усвідомити масштаб особистого внеску у розвиток держави та суспільства. Біографічний підхід дозволяє учням вербалізувати власну позицію щодо служіння суспільству та усвідомити справжню ціну політичної та особистої свободи.

Крім того, біографічний метод сприяє розвитку історичного мислення школярів. У процесі критичного аналізу персоналії учні 11 класу опановують навички контекстуалізації діяльності особистості в межах конкретного історичного періоду, виявляють причинно-наслідкові зв'язки, а також об'єктивно оцінюють роль постаті в історії. Такий підхід повністю відповідає вимогам компетентісно орієнтованого навчання, який передбачає формування не лише теоретичних знань, але й умінь їх застосовувати. Сьогодні вже є очевидним, що навчання шляхом енциклопедичного накопичення знань у пам'яті учнів не є ефективним та згодом призводить до безпорадності особистості у повсякденному і професійному житті [46, с. 107]. Тому основою сучасної педагогіки є так званий діяльнісний підхід, який у процесі вивчення біографічного матеріалу трансформує учня з пасивного споживача на активного дослідника.

Освітня результативні впровадження біографічного методу проявляється також у розвитку креативного мислення школярів. Опрацювання життєписів через варіативні форми навчальної взаємодії – від моделювання історичного портрета до проведення рольових ігор – забезпечує перехід до творчого рівня засвоєння історичного знання. В. Молоткіна у своїй статті «Вивчення історичних постатей на уроках історії України як формування креативності мислення учнів»

підсумовує, що засвоєння інформації про життя і діяльність історичного діяча в усіх її суперечливості та складності в контексті суспільних процесів розвиватиме креативне мислення учнів та інтерес до історії як навчального предмета [37, с. 60]. Тобто, біографічні матеріали слугують елементами за допомогою яких освітній процес можна трансформувати у творчу лабораторію дослідження людської природи в межах граничних історичних ситуацій.

Важливу роль у забезпеченні ефективності навчального процесу відіграють педагогічні умови, зокрема організаційне середовище, матеріально-методичне забезпечення та психологічні чинники, що сприяють досягненню поставлених освітніх цілей. Системне залучення біографічних матеріалів, а саме верифікованої джерельної бази (документів, спогадів, мемуарів тощо), а також аудіовізуальних матеріалів (фото- та відеохроніки) забезпечує наочність та достовірність історичного матеріалу.

У межах сучасної освітньої парадигми життєпис постаті розглядається як специфічний «біографічний кейс», що потребує критичного розв'язання. Це дозволяє інтегрувати у шкільний курс історії досвід соціологів і політологів, навчаючи учнів працювати з життєвими історіями як з об'єктами наукового аналізу [12]. Слід зауважити також еволюцію самого методу у педагогічній науці, який пройшов шлях від репродуктивної ілюстрованості (де життєпис постаті слугувала суто доповнення до тексту підручника) до статусу цілісного інструмента формування історичної компетентності.

Таким чином, слід зазначити, що психолого-педагогічний профіль учнів 11 класу – зокрема, розвиток критичного мислення, здатність до рефлексії, формування світогляду та ціннісних орієнтирів – створюють сприятливе підґрунтя для ефективного використання біографічного методу. Завдяки інтеграції когнітивного, емоційного й аксіологічного компонентів, вивчення «історії в обличчях» дозволяє трансформувати знання у внутрішні переконання учнів 11 класу. Біографічний підхід виступає платформою для формування громадянської свідомості, розвитку вміння критично осмислювати історичний досвід та активізації відповідального проектування життєвої траєкторії учнів.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ БІОГРАФІЧНОГО МЕТОДУ У КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 11 КЛАСІ

2.1. Аналіз чинної програми та підручників з історії України (11 клас) щодо використання біографічного методу

Реформування сучасної загальної середньої освіти висуває нові вимоги до викладання історії, де центральне місце посідає формування життєвих навичок і особистісного потенціалу здобувачів освіти через компетентнісний підхід. Компетентність – це здатність і готовність індивіда ефективно будувати суб'єктивно значущу взаємодію із соціальним оточенням, діяльність на основі отриманих знань і сформованих умінь [65, с. 8]. Компетентнісна парадигма передбачає не конкретну обізнаність та інформованість людини, а здатність суб'єкта до ефективної самореалізації в соціальному середовищі. Йдеться про прикладну спроможність особистості розв'язувати актуальні життєві виклики, успішно виконувати соціальні ролі – від свідомого громадянина країни і виборця до фахівця на ринку праці – та адаптуватися до сучасного інформаційного суспільства, інформаційно-технічного простору.

Саме тому біографічний метод стає незамінним, оскільки дає можливість транслювати унікальний життєвий досвід діячів історії у площину практичного опанування. Аналізуючи стратегії поведінки видатних персоналій, 11-класники отримують «знаряддя» для проектування власних алгоритмів подолання викликів у суспільній, професійній та міжособистісній сферах.

З огляду на вищезазначене, важливим є аналіз чинної навчальної програми та детальне вивчення змістовного наповнення підручників з історії України для 11 класу з позиції використання біографічного методу.

Відповідно до навчальної програми «Історія України. Всесвітня історія (6-11 класи), затвердженої у 2022 році, хронологічні межі курсу історії України для 11 класу охоплюють період від середини XX століття до актуальних подій першої чверті XXI ст. [5]. Змістовне наповнення курсу охоплює такі тематичні блоки: «Україна в повоєнний період», «Україна в умовах деєсталінізації», «Україна в

період системної кризи Союзу Радянських Соціалістичних Республік», «Відновлення державної незалежності України, її роль у розпаді Союзу Радянських Соціалістичних Республік», «Становлення, розвиток України як незалежності держави», «Європейський вибір України. Російсько-українська війна» [5, с. 91].

Специфіка постатей, включених до навчальної програми з історії України, безпосередньо визначає вибір учителем організаційних форм, методів і прийомів навчання, а також прогнозованих результатів освітньої діяльності. До прикладу на одних уроках програма пропонує вивчити 3-4 постаті; іншим особам відводиться один урок; а окремі персоналії вивчаються протягом теми (5-8 занять) [27, с. 305].

Кожна з окреслених тем курсу 11 класу є «багатим полем» для застосування біографічного методу. Долі конкретних діячів – від знакових інтелектуалів (політичних лідерів, еліти, представників дисидентства тощо) минулого століття до сучасних захисників України – стають тим живим матеріалом, через який розкривається логіка масштабних суспільних процесів.

Аналіз змісту програми свідчить, що вона передбачає вивчення персоналій як складової історичного процесу. Зокрема, у переліку очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів, акцентується увага на формуванні здатності 11-класників до багатоаспектної характеристики діяльності історичних особистостей: критичне оцінювання внеску конкретних постатей у державотворчі процеси, рефлексивна побудова власної аксіологічної позиції щодо ролей персони в історії України [5].

Отже, попри те, що чинна навчальна програма створює сприятливі умови для впровадження біографічного підходу, вона залишає певний простір для варіативності у виборі конкретних форм і методів його практичної реалізації. Це переносить центр ваги на авторські концепції підручників та безпосередню методичну майстерність педагога.

З огляду на зазначене, виникає потреба проаналізувати, як саме автори найбільш розповсюджених підручників з історії України для 11 класу

інтерпретують програмові вимоги у контексті біографічного методу через розгалужену систему біографічних довідок, портретів, спеціальних рубрик, документальних свідчень тощо.

Для об'єктивного оцінювання стану впровадження біографічного методу в шкільну практику та визначення реального рівня представлення персоналістики в сучасній навчальній літературі, нами здійснено детальний аналіз чинних підручників з історії України для старшої школи. Вибір джерельної бази дослідження зумовлений необхідністю всебічного вивчення різних концептуальних підходів, рівнів диференціації змісту освіти та дидактичних моделей, що пропонуються сучасними авторськими колективами. У зв'язку з цим для аналізу було відібрано підручники, що репрезентують три основні організаційні напрями навчання: рівень стандарту, профільний рівень та інтегрований курс. Зокрема, рівень стандарту, орієнтований на формування базових історичних знань та загальнокультурної компетентності учнів в умовах обмеженого навчального часу, було проаналізовано на основі підручників авторського колективу у складі Г. М. Хлібовської, О. В. Наумчук, М. Є. Крижановської та І. О. Бурнейка, виданого у 2019 році [60], а також навчального видання за авторством Н. М. Сорочинської та О. О. Гісема, що вийшло друком того самого року [61]. Поглиблене вивчення історичного процесу, яке передбачає розширення джерельної бази та розвиток дослідницьких навичок старшокласників, було досліджено через призму підручників профільного рівня, випущених у 2024 році. До цієї групи увійшли підручники за редакцією В. С. Власова, С. В. Кульчицького та ін. [58], а також підручник, підготовлений О. В. Гісемом, О. О. Мартинюком та їхніми співавторами [59]. Крім того, особливу увагу було приділено інтегрованому курсу, який базується на засадах міжпредметної інтеграції та розглядає вітчизняну історію у загальноєвропейському і глобальному контекстах. Цей підхід у дослідженні репрезентує підручник за авторством М. Мудрого та О. Аркуші, виданий у 2019 році [57].

З метою об'єктивного і всебічного висвітлення специфіки реалізації біографічного підходу в навчальній літературі, аналіз кожного із зазначених підручників з історії України для 11 класу проводитиметься у трикомпонентній структурі:

1. Змістовно-інформаційне наповнення: дослідження кількісних та якісних показників наявності біографічних даних, спеціалізованих рубрик і портретних характеристик, присвячених видатним постатям. Увага приділяється глибині розкриття персональної траєкторії діяча, а також як автори підручників інтерпретують його внесок у розгортання історичних подій.
2. Джерельна база особового походження: вивчається рівень інтеграції документалістики (спогадів, щоденників, листів, інтерв'ю тощо) як засобу емоційного та інтелектуального наближення здобувача освіти до історичної епохи
3. Методичний апарат: критичний огляд системи завдань, орієнтованих на роботу з біографіями. Особлива увага приділяється наявності дослідницьких та творчих вправ, спрямованих на самостійну реконструкцію індивідуальних траєкторій діячів і формування власного ставлення до ролі індивіда в історії.

Перший підручник, який ми розглянемо – «Історія України (рівень стандарту) для 11 класу» за редакцією Г. М. Хлібовської (автори: Г. Хлібовська, О. Наумчук, М. Крижановська, І. Гирич, І. Бурнейко), що вийшов друком у видавництві «Астон» у 2019 році. Дане видання є схваленим Міністерством освіти і науки України та широко використовуються в освітньому процесі [60].

Книга вирізняється достатньо системним представленням історичних постатей у контексті вивчення подій 1945-2019 років із чітким урахування чинних вимог державного стандарту. Біографічний матеріал тут інтегровано у вигляді стислих довідок та спеціальних тематичних рубрик, які логічно доповнюють основний текст параграфів. Автори структурують персоналістичний матеріал за допомогою трьох ключових рубрик, а саме:

1. «Україна в серці», де висвітлено життєві шляхи та здобутки Р. Шухевича [60, с. 33], Л. Лук'яненка [60, с. 83], В. Глушкова [60, с. 88], Л. Костенко [60, с. 96], П. Григоренка [60, с. 144]) (див. Додаток А);
2. «Неукраїнські українці», яка репрезентує діяльність постатей на зразок Д. Мануїльський [60, с. 14], М. Хрущова [60, с. 57]) (див. Додаток А);
3. «Президенти України», де подано розлогіші портрети керівників держави, зокрема Л. Кравчука [60, с. 177], Л. Кучма [60, с. 196], П. Порошенко [60, с. 228]) (див. Додаток А).

Кожен такий блок містить портретне фото діяча, роки життя, ключові етапи його біографії та оцінку безпосереднього внеску персоналії в історичний процес. Важливо, що автори підручника прагнуть інтегрувати життєпис історичних постатей у загальне полотно подій, підкреслюючи роль особистості на їх перебіг. Зокрема, через зіставлення постатей П. Шелеста та В. Щербицького демонструється зміна політичних курсів УРСР, що допомагає одинадцятикласниками усвідомити роль суб'єктивного фактора в об'єктивних історичних процесах [60, с. 105]. Додаткові біографічні штрихи зустрічаються і в самому тексті параграфів. Наприклад, згадка про загибель художника Ніла Хасевича та його рішення приєднатися до лав УПА, попри інвалідність, додає матеріалу емоційної глибини та увиразнює жертовність історичних героїв [60, с. 32].

У підручнику присутні джерела особового походження представлені уривками зі спогадів, публічними виступами, інтерв'ю, або документами, що розкривають позиції безпосередніх очевидців та учасників описуваних подій (див. Додаток А). Основний масив біографічних матеріалів можна простежити в практичних параграфах, зокрема це тема «Феномен шістдесятництва», де учні мають можливість аналізувати візії і позиції учасників історичних подій через призму їхнього особистого досвіду [60, с. 91-97].

Автори підручника за редакцією Г. М. Хлібовської пропонують розгалужену систему завдань для роботи з біографічним матеріалом. Більшість запитань орієнтовані на визначення ролі історичного діяча, характеристика його

діяльності, встановлення причинно-наслідкові зв'язків між діями персоналії та подіями. Тоді як дослідницькі, творчі і реконструктивні вправи представлені фрагментарно.

Отже, у підручнику з історії України для 11 класу за авторства Г. М. Хлібовської та ін. простежується наявність ключових елементів реалізації біографічного методу: представлення історичних постатей, використання первинних джерел особистого походження і включення завдань відповідного спрямування.

Наступним для розгляду пропонується підручник «Історія України (рівень стандарту) для 11 класу» за авторства Н. М. Сорочинської та О. О. Гісем (2019), рекомендований Міністерством освіти і науки України [61]. У ньому біографічний компонент представлений порівняно меншою мірою, ніж у підручнику за редакцією Г. М. Хлібовської. Життєписи історичних постатей представлені у рубриці «Постаті в історії», однак їхня кількість є обмежена, зокрема подано відомості про Й. Сліпого [61, с. 25], В. Кука [61, с. 29], В. Симоненка [61, с. 67] (див. Додаток Б). Хоча рубрика не завжди супроводжується портретами, загалом у підручнику дотримано вимоги програми щодо візуального подання ключових постатей, обов'язкових для розпізнавання учнями. Дані про життєвий шлях і діяльність особистостей інтегровані безпосередньо в авторський текст, однак вони переважно мають форму коротких біографічних відомостей.

Використання джерел особового походження має фрагментарний характер, ці матеріали часто виконують лише ілюстративну функцію, оскільки не завжди супроводжуються запитаннями, які спонукали б учнів до глибокого аналізу. Найширше їх використання представлене у темі, присвяченій опозиційному руху [61, с. 100-108] (див. Додаток Б). Серед умовно-графічної наочності у підручнику редакції Н. М. Сорочинської міститься порівняльна таблиця «Президентство Л. Кравчук і Л. Кучми» (здобутки і прорахунки), що сприяє структуруванню знань, але мінімально задіює особистісний аспект [61, с. 174] (див. Додаток Б).

Методичний інструментарій загалом відповідає вимогам стандартного рівня, проте у контексті біографічного методу він залишається дещо обмеженим. У системі завдань спостерігається нерівномірний розподіл завдань: переважають вправи репродуктивного (до прикладу «назвіть», «охарактеризуйте») та узагальнюючого типів. Водночас дефіцитними є дослідницькі і творчі проєкти, а також завдання орієнтовані на формування власного ставлення до історичної постаті [61].

Отже, підручник «Історія України (рівень стандарту) для 11 класу» авторства Н. М. Сорочинської та О. О. Гісем містить базові елементи для реалізації біографічного методу, проте їх впровадження має обмежений і переважно формальний характер. У цілому видання забезпечує базовий рівень застосування біографічного підходу і потребує методичного посилення для повного розкриття потенціалу історичної персоналістики.

Продовжуючи розгляд навчальної літератури, охарактеризуємо змістовні та методичні особливості підручника «Історія: Україна і світ (інтегрований курс, рівень стандарту) для 11 класу» авторства М. Мудрого та О. Аркуші, рекомендований МОН України [57]. Підручник побудований за принципом інтеграції історії України і всесвітньої історії, що безпосередньо впливає на подачу біографічного матеріалу. Основна увага авторів фокусується на взаємодії глобальних і національних процесів, через що біографічний компонент відіграє лише допоміжну роль. У виданні міститься рубрика «Personalia», де представлено стислі життєписи значущих постатей епохи (зокрема М. Хрущова [57, с. 42], Й. Сліпий [57, с. 46], Л. Брежнєв [57, с. 184], М. Горбачов [57, с. 206]) (див. додаток В). Важливим додатком, що вміщує у собі біографічний контекст, забезпечує рубрика «Nota bene!», яка розширює знання учнів про роль жінки в історії. До прикладу, у ній подано матеріали про Н. Березинську (дружину Р. Шухевича) [57, с. 51] та К. Ющенко (видатну науковицю, яка розробила першу у світі мову програмування високо рівня [57, с. 140]) (див. Додаток В). Життєписи представлені менш системно порівняно з «класичними» підручниками з історії України, поступаючись місцем аналізу політичних та міжнародних явищ.

Підручник авторства М. Мудрого та О. Аркуші містить джерела різних типів, які здебільшого орієнтовані на політичні декларації, міжнародні акти й узагальнюючі свідчення. Особисті джерела, які вміщені у рубриках «Ex libris» та «Ad fonts» дають змогу учням безпосередньо взаємодіяти з індивідуальним досвідом персоналії, розкриваючи суб'єктивну сторону історії. До прикладу, у підручнику вміщено щоденникові записи О. Довженка про повоєнне врегулювання [57, с. 31], мемуари Л. Крушельницької про радянську окупацію Західної України [57, с. 44], а також фрагмент публічного виступу В. Ющенка на Європейській площі 18 вересня 2004 [57, с. 255] (*див. Додаток В*). Це створює умови для розвитку історичної емпатії одинадцятикласників.

Методичний апарат підручника відповідає засадам компетентнісного підходу і спрямований на розвиток критичного мислення. Завдання орієнтовані на аналіз історичних процесів, встановлення причинно-наслідкових зв'язків і порівняння явищ у світовому та українському контекстах. Водночас у межах біографічного підходу спостерігається певна обмеженість завдань, хоча наявні окремі зразки. До прикладу, у рубриці «Nota bene!» запропоновано перегляд відеонарису про «Справу лікарів» - спогад Н. Рапопрот про арешт батька, що передбачає групове обговорення [57, с. 68] (*див. Додаток В*). Рубрика «Ad disputandum» залучає одинадцятикласників до аналізу цитати П. Григоренка, яка прозвучала на публічному виступі щодо захисту кримських татар у 1968 р. [57, с. 130]. Під час вивчення культурних процесів пропонується групова форма роботи над біографією і творчістю художника М. Галущенка для осмислення ролі образотворчого мистецтва у суспільних процесах [57, с. 161] (*див. Додаток В*).

Отже, підручник «Історія: Україна і світ (інтегрований курс) для 11 класу» авторства М. Мудрого та О. Аркуші, побудований як інтегрований курс, демонструє відмінний від попередніх проаналізованих підручників підхід до викладання історії, де пріоритетом є взаємодія України і світу. На відміну від підручників авторства Г. Хлібовської та Н. Сорочинської, це видання фокусується на макроісторичних процесах, а біографічний складник відіграють фрагментарну, допоміжну роль.

Об'єктом аналізу також став підручник «Історія України (профільний рівень) для 11 класу» за редакцією В. С. Власова, С. В. Кульчицького та ін., 2024 року видання, який пройшов відповідну сертифікацію МОН України і відповідає сучасним освітнім вимогам [58]. Дане профільне видання вирізняється значно ширшим і глибшим викладом історичного контенту, що забезпечує якісне і повне вивчення подій в Україні від середини минулого сторіччя до наших днів. Виклад матеріалу дозволяє реалізувати біографічний підхід як цілісну систему, де життєписи постатей подані у нерозривному зв'язку з історичним процесом. Особливу роль у структурі навчального підручника займає рубрика «Історична постать», яка через біографії таких персоналій, як О. Богомольця [58, с. 53], О. Палладіна [58, с. 54], Я. Стецька [58, с. 106], В. Чорновола [58, с. 147], С. Параджанова [58, с. 180] (*див. Додаток Д*) та ін., пропонує учням систему запитань для формування логічної та аксіологічних компетентностей, а також розвитку емоційного інтелекту.

Окрім окремих рубрик, життєписи видатних постатей органічно інтегровані безпосередньо авторами у самий текст навчального матеріалу. Наприклад, так представлено опис творчості К. Білокур, що доповнюється з мистецтвознавчою оцінкою її доробків П. Пікассо [58, с. 61].

У межах поодиноких параграфів В. С. Власов та С. В. Кульчицький виокремлено пункти, присвячені знаковим персонам та їхнім працям, як-от «Іван Дзюба. «Інтернаціоналізм чи русифікація?»» [58, с. 144] і «Михайло Брайчевський: «Приєднання чи возз'єднання?»» [58, с. 148]. Такий підхід дозволяє учням накопичувати фактологічні знання про постаті, а також глибше розуміти визначний вплив еліти на перебіг тогочасних суспільно-політичних подій.

Навчальний зміст підручника насичений уривками мемуарів, промовами політичних діячів, репортажами, доповідями та щоденниковими записами. Характерною особливістю методичного апарату є те, що першоджерела виступають фундаментальною основою для критичного аналізу. Запитання, які містяться після них, сприяють також реалізацію принципу «олюднення історії».

Прикладом такої практичної спрямованості є заняття на тему «Українські дисиденти – виклик системі», де через групову роботу з джерелами (зокрема, спогади дисидента Л. Лук'яненка про становище в'язнів у виправно-трудових колоніях [58, с. 157-158]) (див. Додаток Д) учні реконструюють повсякденність та психолого-емоційний стан історичних персоналій.

У контексті біографічного методу важливо, що здобувачам освіти пропонується: об'єктивно оцінювати діяльність особистостей, досліджувати мотиви їхніх рішень, порівнювати діяння різних постатей та аргументовано формувати власну позицію щодо конкретної персоналії. У підсумковій рубриці «Перевір, чого навчилися», що розміщується після кожного параграфу, зосереджені завдання для стимуляції критичного мислення через роботу з конкретними історичними кейсами. Наприклад, учням 11 класу пропонується прокоментувати фрагмент джерела, зокрема проаналізувати зміст і політичних підтекст розмови М. Горбачова і Л. Кравчука, яка відбулася вранці 9 грудня 1991 року [58, с. 239] (див. Додаток Д). Такий підхід дозволяє дітям досягнути роль особистісного чинника в доленосних для держави процесах.

Отже, підручника авторства В. С. Власова, С. В. Кульчицького та ін. забезпечує високий рівень реалізації біографічного методу і виступає найбільш ефективним інструментом його реалізації в курсі історії України для 11 класу, адже інтегрує біографічний матеріал безпосередньо в аналітичну канву навчального змісту.

Завершальним об'єктом нашого аналізу буде підручним профільного рівня «Історія України для 11 класу» авторства О. В. Гісема, О. О. Матринюка та ін, схваленого МОН України [59]. Зміст навчальної літератури охоплює історичних розвиток України від повоєнного періоду до сьогодення і побудований на засадах компетентнісного підходу. Біографічний матеріал представлений досить широко, що дозволяє реалізувати персоналізацію історії у навчальному процесі.

У підручнику функціонує спеціальна рубрика «Історичні персоналії», де подається інформація про видатних історичних діячів і діячок (до прикладу, В. Макух [59, с. 115], Н. Вірченко [59, с. 126], С. Лифар [59, с. 128], К. Цісик [59,

с.160] (*див. Додаток Е*), Л. Каденюк [59, с. 231], Л. Гузар [59, с. 238], що зазвичай супроводжується їхніми портретними зображеннями.

Додатковим інструментом персоналізації історії у виданні виступають рубрики «Зверніть увагу!» та «Цікаві факти!», куди інтегровані важливі і цікаві біографічні відомості. Зокрема, у них висвітлюються знакові постаті Л. Первомайського [59, с. 48], І. Багряного [59, с. 48], М. Приймаченко [59, с. 129], Л. Костенко [59, с. 84], а також діяльність зв'язкових УПА (до прикладу К. Зарицька [59, с. 36]) (*див. Додаток Е*), політичних лідерів (В. Ющенко [59, с. 221], П. Порошенка [59, с. 256], В. Зеленського [59, с. 275]) і захисників України (до прикладу К. Поліщук [59, с. 290]). Біографічні матеріали не обмежуються окремими додатковими вставками, але й регулярно простежуються безпосередньо у текстовому полотні параграфу.

У підручнику редакції О. В. Гісема, О. О. Мартинюка та ін. використовуються великих багаж візуальних джерел, як-от портрети Л. Лук'яненка та І. Кандиби [59, с. 76], які супроводжуються питанням щодо їхнього внеску в національно-визвольних рух, а також фотоматеріали слідчих справ КДБ (1970 р.), де зафіксовані В. Стус, І. Дзюба та В. Чорновіл [59, с. 113] (*див. Додаток Е*). Попри наявність широкої джерельної бази, варто зазначити, що документи, орієнтовані на подання біографічних характеристик персоналій, представлені у виданні дещо обмежено.

Методичне наповнення підручника, орієнтоване на компетентнісну і діяльнісну парадигму навчання, і створює сприятливі умови для застосування біографічного підходу. Зокрема, учням пропонується оцінювати діяльність історичних персоналій, визначати їхню роль в перебігу історичних подій, а також аналізувати висловлення і позиції діячів. З метою перевірки засвоєння матеріалу у підручнику подається рубрика «Запитання і завдання». Говорячи у контексті біографічного методу, варто звернути увагу на такі завдання як: складання історичних портретів Й. Сліпого та Р. Шухевича [59, с. 39]; написання есе на тему «В. Янукович невдала спроба «путінізації» України» [59, с. 210]; а також

створення «діаграми Венна» для зіставлення спільних і відмінних рис у зовнішній політиці президентів Л. Кравчука, Л. Кучми та В. Ющенка [59, с. 227].

Отже, підручник «Історія України (профільний рівень) для 11 класу» авторства О. В. Гісем, О. О. Мартинюка та ін. забезпечує належний рівень реалізації біографічного методу, створюючи умови для цілісного сприйняття історичного контексту через діяльність знакових персон. У порівнянні з підручником профільного рівня за редакцією В. С. Власова, С. В. Кульчицького, дане видання характеризується дещо меншою вагою джерел особового походження. Водночас за показниками насиченості персоналіями та рівнем методичної розробленості практичних завдань, підручник авторства О. В. Гісема та ін. перевищує більшість підручників рівня стандарту, а також у певних аспектах демонструє вищу дидактичну ефективність порівняно з виданням В. Власова. Зокрема, це виявляється у значній варіативності форм активної пізнавальної діяльності одинадцятикласників.

Таким чином, біографічний метод у сучасній шкільній освіті забезпечує «олюднення» історії, важливу роль у його реалізації відіграє опрацювання джерел особового походження (спогади, листи, мемуари тощо), які подають суб'єктивний досвід учасників подій. Аналіз чинних підручників для 11 класу виявляє різний рівень представленості біографічних відомостей: від фрагментарних згадок у підручниках рівня стандарту, де біографічний компонент часто має допоміжний характер, до системного використання персоналій і дослідницьких завдань у видання профільного рівня.

2.2. Роль історичної особистості у вивченні ключових подій історії України другої половини XX – початку XXI століття

У сучасній історико-педагогічній науці пріоритетного значення набуває осмислення впливу особистості як активного суб'єкта на перебіг суспільно-політичних подій. Курс історії України другої половини XX – початку XXI століття – це період масштабних перетворень: від темряви радянського деспотизму й інтелектуального супротиву дисидентів до відродження

української державності та гартування нації в полум'ї сучасних випробувань за право на існування [5, с. 92-103]. Центральною фігурою цих процесів виступає особистість – політичні лідери і моральні авторитети, чия діяльність каталізує фундаментальні суспільні зміни. Вивчення їхньої ролі дозволяє розкрити «людський фактор», побачити живу історію України, де персональний вибір конкретної особи стає вектором, що допомагає визначити логіку історичних перетворень.

Англійський дослідник початку XX століття у галузі наукової біографістики Сідні Лі підкреслював на тяглоті зацікавленості постаттю в історії, акцентуючи: «...Люди прагнуть передати нащадкам пам'ять про тих, хто характером і справами виділявся із загальної маси, хто захопив увагу сучасників і здатен також викликати зацікавленість майбутніх поколінь» [11, с. 51]. Згодом, наголошує Г. Белан, принципи відбору знакових постатей залежать від особливостей суспільно-історичного поступу людства, своєрідності його ментальних і світоглядних орієнтирів кожної конкретної епохи [11, с. 51].

Ю. Нехайчук привертає нашу увагу до того, що окремі особистості мають значний вплив на історичний процес, але в той же час поширеною є думка, що постаті лише виконують свою історичну місію, а їхні діяння були спричинені самим ходом історії [39, с. 205]. На перший погляд, діяльність індивіда зумовлена конкретними історичними умовами, саме тому його дії та думки відповідають історичному контексту. З цього судження випливає, що людина може прискорювати або уповільнювати хід історії, проте скасувати дію історичних закономірностей їй не під силу. На думку авторки, роль особистості в історичному процесі не обмежується пасивною адаптацією до існуючих умов. Навпаки, глибока включеність постаті в контекст епохи стає тим підґрунтям, що дозволяє не лише реагувати на виклики часу, а й виступати активним суб'єктом, який коригує перебіг подій.

Разом з тим, звернення до життєвого шляху конкретної особистості може стати своєрідним гальмом на шляху до знань. Якщо нова інформація наштовхується на негативний досвід або відсутність будь-яких аналогів йому –

найчастіше вона не сприймається. Окрім того, існує певний розрив між тим, як особистість хоче представити себе, і її внутрішнім змістом [69, с. 22].

Жодне історичне дослідження, на думку кандидатки педагогічних наук Я. Камбалової, не може вважатися повноцінним без аналізу життєдіяльності історичних постатей доби та її об'єктивної оцінки [22, с. 5]. У процесі роздумів над історичними подіями певної епохи неминує виникати питання про роль особистості та ступеня її впливу на хід даного періоду. Розмірковуючи про минуле, ми щоразу шукаємо відповідь: «Як вплинула конкретна історична особистість на вибір тієї чи іншої альтернативи розвитку?», «Чи змінив хід історії результат її діяльності? Яким чином?» тощо [22, с. 5].

Пріоритетним завданням сучасної історичної освіти є реалізація гуманістичного підходу. Через «олюднення» історії передбачає вивчення життєпису історичних діячів і діячок стає ключовим інструментом розуміння ролі особистості в історичному процесі.

Зміст навчального курсу історії України для 11 класу пропонує багатогранну галерею знакових персоналій, які авторка поділила на такі групи: представники радянської керівництва (М. Хрущов, Л. Брежнєв, П. Шелест та ін); генерація шістдесятників (А. Горська, В. Симоненко, Л. Костенко, С. Параджанов, І. Світличний та ін.); учасники дисидентського опору (В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, П. Григоренко, М. Джемилєв та ін.); інтелектуальна і культурна еліти (С. Корольов, В. Івасюк, Т. Яблонська, М. Приймаченко, Джамала, О. Усик та ін.); політичні лідери незалежної України (Л. Кравчук, Л. Кучма, В. Ющенко, В. Янукович, П. Порошенко, В. Зеленський), а також постаті незламності та героїзму (С. Нігоян, В. Залужний, К. Поліщук, А. Тиха та ін) (*див. Додаток Ж*).

З огляду на масштабність зазначеного переліку, авторка пропонує сфокусувати увагу на аналізі діяльності однієї знакової особи від кожної групи. Так ми глибше зрозуміємо індивідуальну ролі постаті в історичному процесі, простежимо механізм її впливу на суспільно-політичні зрушення, і об'єктивно оцінимо її ціннісний внесок в історію України.

Розпочнемо із постаті Микити Сергійовича Хрущова, який у 1953-1964 рр. обіймав посаду першого секретаря ЦК КПРС. Роль цієї особистості подається у неоднозначному світлі. Завдяки його політичному волюнтаризму учні осмислюють процеси ліквідації системи ГУЛАГу, масштабної реабілітації жертв політичних репресій і демонтажу «культу особи». Спроба частково реформувати тоталітарну радянську систему, перетворити її в більш життєздатний суспільний організм, атмосфера змін, новизни спричинює зміни і в культурному житті [10, с. 115]. Демонтуючи культ особи й атмосферу всеосяжного страху, М. Хрущов створив сприятливий політичний клімат для появи плеяди українських шістдесятників. Своїми рішеннями радянський очільник відкрив своєрідну «скриньку Пандори» для режиму: намагаючись реанімувати систему, Микита Сергійович спричинив незворотні інтелектуальні та національні зрушення, яких він сам і не передбачав.

Через аналіз рішень М. Хрущова (до прикладу створення раднаргоспів для управління промисловістю і сільським господарством [34]) розкривається спроба переходу від галузевого диктату до економічної децентралізації і розширення прав союзних республік. Передача Криму до складу УРСР у 1954 році має подаватися не як «дарунок» чи «символічний жест», а як прагматичне управлінське рішення. Хрущов-адміністратор прагнув подолати глибокий економічний колапс, який виник у регіоні. Враховуючи спільність економіки, територіальну близькість і тісні господарські й культурні зв'язки між Кримом та Україною [10, с. 76], він розцінював включення півострова до складу УРСР як спробу адміністративної реанімації Кримського півострову.

Для об'єктивного розуміння ролі особистості варто збалансувати образ реформатора Микити Хрущова аналізом його «тіньової» сторони діяльності в Україні. Йдеться про його причетність до придушення українського національного підпілля (ОУН і УПА), проведення агресивної антирелігійної кампанії і посилення політики русифікації наприкінці 1950-х рр. Ці факти дозволяють осмислити учням межі радянського реформаторства: М. Хрущов

модернізував інструментарій контролю (відмовився від практики масового терору на користь ідеологічного тиску), але не змінив природи режиму.

Отже, постать М. Хрущова дає можливість учням 11 класів простежити поєднання рис реформатора і жорстоко партійного виконавця, чиї дії врешті підготували ґрунт для майбутнього демонтажу радянської імперії.

У контексті аналізу ролі особистості в історії України другої половини ХХ ст. варто звернути увагу до постаті Алли Горської, діяльність якої уособлює феномен українського шістдесятництва. Попри виховання в російськомовному номенклатурному середовищі, вона здійснила свідомий акт національно самовизначення. А. Горська – українка з вибору, що вивчала українську мову, пишучи диктанти в дорослому віці. А. Горська – соцреалістка, яка боролася за збереження пам'яті жертв сталінського терору в УРСР [30]. Її активна діяльність у КТМ «Сучасник» подається як приклад формування альтернативного культурного простору, незалежного від ідеологічних радянських долгм.

Роль Алли Горської у вивченні культурного розвитку України ХХ століття розкривається насамперед через її боротьбу за свободу творчості. Знаковим є аналіз долі вітража «Шевченко. Мати» (1964), створеного групою художників у вестибюлі червоного корпусу Київського університету в зв'язку з відзначенням 150-річчя від дня народження Т. Шевченка [30]. Партійне керівництво кваліфікувало твір як ідеологічно ворожий. Замість офіційного відкриття, щойно завершений вітраж було розбито на тисячі уламків. Його знищення радянською владою, а також подальше виключення мисткині зі Спілки художників демонструють механізм ідеологічного контролю Радянського Союзу. Через цей момент учні усвідомлюють, що в умовах тоталітарного режиму навіть естетичний жест набуває значення прямого виклику режиму.

Особливе місце Алла Олександрівна посідає і в зародженні дисидентського руху. Її участь у викритті правди про масові поховання жертв сталінських репресій 1937-1938 рр. у Биківні [59, с. 78], підписання під відомим листом протесту 139 діячів [30] і підтримка родин політичних в'язнів, засвідчують перехід від культурного до громадянського супротиву. Трагічну загибель

художниці у 1970 році в шкільному курсі доцільно тлумачити як прояв системного тиску з боку радянських спецслужб проти активних лідерів суспільної думки, що ознаменувало початок масштабних репресій проти плеяди шістдесятництва.

Отже, постать Алли Горської є доказом того, навіть у умовах системної несвободи окрема особистість спроможна зберегти внутрішню незалежність, ставши підґрунтям для утвердження державного суверенітету у майбутньому.

Не менш яскравою історичною постаттю другої половини ХХ століття є В'ячеслав Чорновіл, діяльність якого тісно пов'язана зі становленням українського правозахисного руху і процесами національно-демократичного відродження. Роль В. Чорновола у 1960-х роках розкривається через його непохитну правозахисну діяльність. Зокрема, у кінотеатрі «Україна» на прем'єрі фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» він разом з іншими діячами виступив проти арештів української інтелігенції, за що його звільнили з роботи і не дали продовжити навчання в аспірантурі [18]. В'ячеслав був засновником і головним редактором першого позацензурного журналу в УРСР під назвою «Український вісник», де висвітлювалася інформація судових і позасудових репресій, факти шовінізму й українофобії, становище українських політв'язнів, акції протести тощо [58, с. 147]. Ці події постають не лише як факти з біографії В. Чорновола, а як прояв інтелектуальної мужності, що підривали інформаційну монополію радянського режиму. Він відмовився свідчити у справі проти своїх друзів, чудово розуміючи, що цим наражає себе на велику небезпеку. Численні арешти і три ув'язнення В'ячеслава Максимовича стають для учнів прикладом безпрецедентної ціни особистої свободи [18].

Особливого значення набуває роль В'ячеслава Чорновола у консолідації національно-демократичних сил наприкінці 1980-х років. Як один із засновників, першого масового політичного об'єднання у республіці – Народного Руху України, він уособлює тип політика-інтелектуала, що запропонував суспільству чітку концепцію майбутнього державного розвитку України.

У контексті подій 1990-х років роль В. Чорновола розкривається через дилему між ідеалізмом і прагматизмом. Його незмінна опозиційність до проявів номенклатурної системи і відстоювання демократичних стандартів у становленні молодій державі постають для учнів 11 класу як приклад політичної етики.

У березні 1999 року Вячеслав Чорновіл загинув за нез'ясованих обставин в автокатастрофі на шосе під Борисполем [18]. Трагічна загибель борця за права людини, свободи слова та незалежність України в навчальному процесі постає як символічне завершення раннього «романтичного» етапу української незалежності і напрямку пов'язується з його політичною діяльністю, а також опозиційною позицією в умовах формування молодій державі та зростання олігархічного впливу.

Отже, постать В. Чорновола дає змогу учням 11 класу простежити, як ідеї, сформовані в умовах репресій та радянських тюрмах і таборах, трансформувалися у програмні засади українського державотворення, зокрема у контексті підготовки Акта незалежності України, доводячи, що значення інтелектуальної суб'єктності в історичному процесі відіграє вагомий роль.

Вивчаючи культурні процеси УРСР у період системної кризи Союзу, варто звернути увагу на постать українського композитора і співака Володимира Івасюка. Завдяки його творчості, зокрема пісень «Червона рута» (1969), «Водограй» (1969), учні можуть простежити процес оновлення і модернізації українського фольклору. Важливо наголосити на тому, що В. Івасюк створив конкурентноспроможний український культурний продукт, який здобув популярність далеко за межами Української РСР. Його вислів: «Ми з колиски – націоналісти, якщо матері співають українські колискові. Тому нас перевиховують у концтаборах» [29] ілюструє роль особистості у збереженні генетичного коду нації через емоційно-ціннісну сферу, що в умовах радянської системи слугувало формою пасивного спротиву.

Особливе значення має аналіз взаємин Володимира із радянською репресивною машиною. Його принципова відмова писати пісні на «партійний лад» і популяризація саме української мови робили митця небезпечним для

режиму. Трагічна загибель композитора у 1979 році в Брюховицькому лісі має усвідомлюватися учнями як акт політичного залякування інтелігенції [10, с. 213]. Водночас його похорон у Львові, який набув рис масової антирадянської маніфестації, засвідчив значний суспільний резонанс і став передвісником подальших національно-культурних перетворень.

Отже, постать В. Івасюка дозволяє вчителю продемонструвати, як творчість окремої особистості може впливати на ментальну карту цілого покоління, наповнюючи радянську повсякденність українським культурним змістом.

Вивчають події 1990-х - початку 2000-х років через постать Президента України Леоніда Кучми дозволяє учням простежити роль лідера у контексті державотворчих процесів становлення української Держави. Л. Кучма єдина людина в сучасній історії України, якій вдалося обіймати посаду глави держави двічі. Під час свого другого строку він виявився напрочуд спраглим і жадібним до влади, цинічним [31].

Леоніда Кучму демонструють як «архітектора» основних атрибутів незалежності України. Через його діяльність учні вивчають процеси ухвалення Конституції 1996 року, запровадження гривні та формування адміністративної вертикалі [60, с. 194; с. 198]. Важливо підкреслити його здатність до політичного маневрування між гілками влади, що сприяло уникненню гострих внутрішніх конфліктів. Загалом роль другого Президента тут визначається як стабілізуюча, спрямована на подолання економічної кризи та хаосу у перші роки незалежності.

Через постать Л. Кучми розкривається політика «багатовекторності», що передбачала спроби балансування між інтеграцією до Заходу та збереження економічних зв'язків з РФ. В освітньому контексті це дає змогу учням 11 класу, осмислити обмеженість ресурсів молодой України і прагматизм лідера, який намагався виграти час для зміцнення суверенітету в умовах зовнішнього тиску [57, с. 248].

Для об'єктивного аналізу ролі Л. Кучми варто врахувати й «тіньові» аспекти періоду «кучмізму». Йдеться про становлення системи «керованої

демократії», зрощення бізнесу і владних структур, а також формування олігархічного середовища. Події «Касетного скандалу», акції «Україна без Кучми» засвідчили протистояння проти авторитарної практики управління і суспільним запитом на прозорість. Це дозволяє 11-класникам, усвідомити, як стиль керівництва міг виступати каталізатором посилення демократичних протестів.

Отже, постать Л. Кучми дозволяє учням простежити неоднозначність перехідного періоду і складність трансформацій пострадянської України. Діяльність Президента мала двоякий характер: сприяла формуванню державних інституцій і модернізації економіки, а з іншого боку характеризувалася посиленням впливу олігархів і загострення кризових явищ у системі.

Переходячи до подій сучасності варто звернути увагу на постать Головнокомандувача ЗСУ (2021-2024) – Валерія Залужного, розкриваючи його роль у розбудові ЗСУ, організації протистояння рашистській агресії в умовах АТО і широкомасштабного вторгнення у 2022 році, що дозволить сприяти формуванню в учнів громадянської компетентності [25, с. 11]. Через його особистість 11-класники вивчають ключові виклики війни, зокрема дронова революція. Окрему увагу слід приділити гуманістичній парадигмі військового керівництва, де стратегічним пріоритетом виступає збереження життя військовослужбовця, що підкреслює кардинальну відмінність з авторитарними практиками ворога, орієнтованими на масові людські втрати. Це сприяє вихованню свідомого громадянина, який розуміє ціннісну перевагу демократичної моделі управління.

Специфіка історії як науки історичного походження потребує вивчення історичних осіб, аналізу їх діяльності та оцінки їх результатів. Історія, на думку А. І. Коляди, завжди має бути персоніфікованою, а розгляд історичних осіб оживляє сухі історичні схеми, сприяє розкриттю причин історичних подій та явищ і допомагає запропонувати модель суспільної поведінки [27, с. 302]. Без усвідомлення школярами ролі особи в історії держави та її належності до певної соціальної, національної чи іншої групи, повноцінне вивчення історії не

можливе, адже історія засвоюється учнями більш ефективно крізь призму особистості конкретної людини. Вивчення персоналій не тільки сприяє цілісному пізнанню історії, а й впливає на формування особистості учнів 11 класу [22, с. 6].

Як зазначає Н. Шарошкіна: «...ключові події в історії країни втілюються в життя конкретних людей у вигляді подібного життєвого досвіду, що дозволяє об'єднувати людей із різними долями, характерами, життєвими поглядами в одне покоління» [69, с. 24]. У цій думці Н. Шарошкіна наголошує, що історичні події стають зрозумілими і значущими через життя конкретних людей, адже великий історичний процес «проявляється» у їхніх вчинках, рішеннях, стражданнях і досягненнях.

Таким чином, роль історичної особистості у вивченні ключових подій історії України другої половини XX – початку XXI століття є беззаперечно важливою для сучасної освіти. Персоналізація історичного наративу дозволяє подолати сухий виклад матеріалу і перетворити історію на живий процес інтелектуального й етичного вибору. Такий підхід закладає підґрунтя для становлення громадянина, здатного до емпатії і усвідомленого патріотизму.

2.3. Основні форми та прийоми використання біографічного методу на уроках історії України

Інтеграція біографічного методу в навчальний процес висуває особливі вимоги до фахової підготовки педагога, окрім досконалого знання фактажу, він має володіти спектром методичних інструментів, які дозволяють трансформувати біографічні відомості у логічно вибудовану і методично обґрунтовану модель життєпису історичної особистості. Пріоритетне завдання біографічного підходу полягає у необхідності здійснення синтезу фактографії діяльності персоналії з її психологічним профілем, моральними і світоглядними орієнтирами. Зазначене забезпечує суб'єктивізацію сприйняття минулого, перетворюючи «сухі» біографічні відомості у дієвий механізм формування історичної свідомості, що реалізується шляхом інтелектуальної ідентифікації з постаттю і співпереживання її долі.

Як вважає український дослідник А. Пінчук, на сучасному етапі проблеми висвітлення історичних постатей набула в методиці навчання історії статусу окремого методичного феномена. На його думку, не до кінця розв'язаними залишаються питання, пов'язані з висвітленням історичних постатей у шкільних курсах історії, обсягу і змісту відповідних сюжетів, методів і прийомів навчання здобувачів освіти, розробкою засобів навчання учнів цих сюжетів [22, с. 6].

Актуальним вектором розвитку сучасної методики викладання історії є визначення методичних умов і прийомів, спрямованих на ознайомлення учнів з діяльністю видатних історичних діячів і діячок у контексті їхнього впливу на долю держави. Мова йде не лише про визначення кількісного складу визначних історичних персоналій, а й про переосмислення методологічних підходів до аналізу їх життєдіяльності, активне використання антропологічного підходу в історії [22, с. 6].

Як зазначалося у попередньому розділі, біографічний метод перебуває у тісному взаємозв'язку з іншими методами навчання і може реалізуватися на практиці через систему різноманітних прийомів. Зокрема, А. Вітченко й А. Вітченко виокремлюють такі:

1. Докладне викладання біографічних даних з цитування першоджерел (автобіографія, спогади, листи і тд);
2. Стисле викладення біографічних матеріалів з використанням синхроністичної таблиці;
3. Інсценізація (драматизація) конкретних біографічних подій;
4. Демонстрування окремих епізодів біографічного кінофільму з коментарями;
5. Огляд життєвого і професійного шляху з використанням наочності (презентації, ілюстрації, аудіозаписи і т. д.) [16, с. 7].

У процесі формування історичних знань про історичну особу педагог повинен застосовувати комплекс методичних прийомів, спрямованих на багатовекторний аналіз історичної постаті. До них належать: «словесний портрет», сюжетна розповідь, характеристика історичної постаті, групова характеристика декількох осіб, прийом контрасту (протиставлення кількох

персоналій), формування розгорнутої оцінки видатної постаті з відповідною аргументацією, доведення тощо [14, с. 7].

Впровадження сучасних методичних рекомендації з вивчення історичних особистостей, запропонованих методисткою Я. Камбаловою, дозволяє суттєво підвищити ефективність освітнього процесу і забезпечити високий рівень формування предметних компетентностей учнів. Серед них: широке використання історичних джерел; застосування пам'яток складання історичних і політичних портретів; постановка проблемних і дискусійних запитань, які стимулюють висловлення різних поглядів і варіативність оцінок історичної постаті; використання фрагментів з творів художньої літератури; залучення учнів до аналізу уривків біографій, автобіографій, щоденників, листів; самостійна пошукова-дослідницька діяльність учнів через підготовку доповідей чи повідомлень про видатних персоналій; проведення дидактичних та інтелектуальних ігор; застосування прийому драматизація; використання інтерактивних технологій навчання; застосування аудіовізуальних і мультимедійних матеріалів; використання проблемного методу навчання; проведення аналізу історичних портретів і т. д. [22, с. 6].

Сучасна методика викладання історії пропонує різні варіанти організації навчальної діяльності учнів під час вивчення історичної постаті на уроках історії України, зокрема алгоритмічний, біографічно-оцінний, порівняльний, оцінно-екстремальний, частково-оцінний, прогностичний, дослідницький, накопичувальний, художньо-публіцистичний, схематичний та ігровий підходи [37, с. 57].

Розпочнемо з алгоритмічного варіанту. Обираючи цю стратегію, учитель надає школярам чітко визначену послідовність дій (алгоритм) вивчення матеріалу про історичну особистість:

1. Запам'ятовування прізвища (псевдоніма/прізвиська) та імені історичної персоналії;
2. Ознайомлення з етапами, періодами і змістом діяльності особи;

3. Засвоєння основних ідей, поглядів, переконань та ідеалів історичного діяча чи діячки;
4. Вияснення, виразником яких суспільно-політичних інтересів виступала особа впродовж конкретних історичних періодів;
5. Вивчення оцінок особистості її сучасниками і сучасними дослідниками [51, с. 26].

У контексті практичної реалізації такого підходу дослідниця Я. Камбалова наголошує, що під час застосування алгоритмічного варіанта роботи доцільно заздалегідь ознайомити школярів із чітким планом складання історичного або політичного портрета діяча, що структурує їхню самостійну пошукову діяльність [22, с. 7].

Для глибшого розуміння методичного інструментарію важливим є з'ясування кореляції між дефініціями «історичний портрет» і «політичний портрет». Розв'язуючи це питання, О. Желіба пропонує порівняти їх змістовий потенціал та зазначає, що «політичний портрет» є характеристикою особи в контексті її світогляду й основних етапів політичної діяльності, тоді як «історичний портрет має ширші рамки і репрезентує характеристику особи в сукупності її біографічних даних, світоглядних орієнтирів та всіх ключових етапів життєвого шляху [56, с. 3]. Таким чином, біографічний метод у шкільній історичній освіті дозволяє трансформувати сухі фактологічні відомості про діячів у цілісні характеристики, тип яких обирається відповідно до завдань конкретного уроку.

У роботі вчителя з учнями по створенню історичного портрета, важливим є розуміння поняття «історична особистість». У методичній науці під цим терміном розуміється «особистість з яскраво вираженою індивідуальністю, внесок якої в історію є вагомим» [27, с. 305]. Відповідно, під історичним портретом сучасні методисти розуміють характеристику персони в контексті біографічних даних, світогляду й основних етапів життя [26, с. 31; 28, с. 128].

Методистами-практиками запропоновано алгоритми складання історичного портрета на уроці [22, с. 7-8; 56, с. 6; 51, с. 26]. Зокрема, методист В. Тоболін

рекомендує такий алгоритм історичного портрету: походження історичного діяча; дитячі та юнацькі роки життя; ідеологічні симпатії; власні оригінальні погляди; основні етапи становлення історичного діяча чи діячки; основні напрями діяльності персоналії; результати діяльності історичної постаті очима сучасників і сучасних дослідників [51, с. 26].

Методисти, О. Пометун і Г. Фрейман, пропонують такі кроки для всебічного висвітлення історичних персоналій: ознайомлення з найважливішими біографічними даними; простежити процес формування особистості в конкретному середовищі; з'ясувати історичні обставини, що вплинули на формування поглядів та якостей особи; дослідити участь особистості в суспільну житті; визначити, інтереси якої соціальної групи, класу, політичної сили історичний діяч/діячка відображає у своїй діяльності; виявити роль конкретної історичної особи та її внесок в розвиток певних сфер життя чи суспільно-політичних процесів [37, с. 55].

Окрім того, формуючи знання про історичні персоналії, ключову увагу слід звернути на момент вибору людини, що став визначальним для долі нації і країни. Це дозволить продемонструвати особистість у дії, охарактеризувати моральні риси вчинку, тим самим забезпечуючи цілісність у розкритті образу, його конкретні дії та їх наслідки [37, с. 56]. Педагог має представляти кожну історичну персоналію як індивідуальність з власною зовнішністю, посилюючи такі складові, як «приватне життя», «сімейні стосунки», «роль дружини і дітей» тощо, яскраво презентуючи особисті якості людини від зовнішнього вигляду до внутрішніх якостей, а від них – до мотивів конкретних дій [37, с. 56].

Біографічно-оцінний варіант фокусується на вивчення особистості через призму розв'язання проблем. У межах цієї моделі педагог «насихує» знання учнів біографічними фактами про видатну постать, створюючи цим самим фундамент для осмислення ролі персоналії у контексті ключових суспільно-політичних викликів відповідної епохи. Після того як учні опанували достатній обсяг інформації, учитель пропонує їм загальну довідку про особистість (за принципом інкогніто), не називаючи її імені задля активізації пізнавального інтересу [13, с.

7]. Даний варіант реалізується й через систему пізнавальних завдань на ідентифікацію особистості, зокрема вправ на кшталт «Хто є хто?», «Хто це?», «Впізнай особу за описом» тощо. Ці прийоми можна використовувати як на початку теми аби зацікавити учнів, так і в кінці з метою закріплення вивченого матеріалу [52, с. 201]. До прикладу, школярам пропонується розпізнати постать за фрагментом легенди (див. Додаток 3), що подає її характер, або ж виконати завдання з реконструкції біографічного тексту, заповнюючи логічні пропуски (див. Додаток 3).

До цього ж варіанту відноситься методика оцінної інформації. Її суть полягає в тому, що вчитель поступово, від уроку до уроку, нагадує про особистість, наводячи нові характеристики та відгуки сучасників про постать, поки учні не впізнають історичну особу [22, с. 8]. Об'єктом оцінки має виступати не лише безпосередній результат діяльності історичної постаті, а й тривалий вплив персоналії на подальший хід історії, її моральний авторитет для інших людей і ціннісний спадок, залишений наступним поколінням. На прикладі В. Чорновола учням пропонується виконати оцінні завдання, де вони визначають значення його діяльності для українців, оцінюють його вплив на боротьбу за незалежність, аналізують його вплив на сучасників, а також висловлюють власну аргументовану думку про його роль для нащадків.

Порівняльний матеріал має на меті допомогти школярам проаналізувати і систематизувати інформацію шляхом заповнення порівняльної таблиці. Коли учні стикаються з неможливістю однозначно оцінити певні якості у деяких особистостей, це створює проблемну ситуацію, що спонукає учнів до самостійного пошуку й опрацювання додаткових джерел знань [35]. Такий формат допоможе вчителю об'єктивно з'ясувати рівень сформованості аналітичних навичок в учнів та рівень їхніх знань про конкретну історичну постать. У контексті цього одинадцятикласники можуть виконувати такі завдання: знайти спільні риси зовнішності зображених осіб, порівняти фотографію конкретного діяча з текстовими описами, простежити діяльність двох та більше кількості осіб у контексті їх впливу на суспільно-політичне життя

тощо. До прикладу використовуючи метод «Діаграма Вена» учні можуть порівнювати політику президентів України, визначаючи тим самим спільні та відмінні риси їхньої внутрішньої та зовнішньої політики.

Оцінно-екстермальний та частково-оцінний варіанти, за Н. Венцевою, спрямовані на формування в школярів навичок критичного аналізу постаті. Перша модель передбачає дослідження поведінки особистості в екстремальній ситуації, що дозволяє об'єктивно оцінити вчинки особи. Друга модель фокусується на вивченні окремих, але яскравих сторінок біографії персоналії, що стають основою для цілісного оцінного судження про діяча [13, с. 9]. Тут варто й згадати за прогнозований варіант, особливістю якого є визначення та оцінка якостей конкретної особистості за впливом їхніх ідей і діяльності на нащадків. Тобто, учні повинні володіти умінням зробити правильний прогноз розвитку особи, культури, суспільства, держави тощо [13, с. 9].

Формування цілісного уявлення про особистість, глибоке осмислення її ідеологічних переконань та аналіз практичних результатів її діяльності – усе це становить змістовну основу, на якій базується дослідницький варіант. У методичному посібнику П. Мороза «Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України» пропонує такі завдання для розвитку вмінь і навичок дослідницької поведінки в школярів: скласти розповідь від імені очевидця [63, с. 37], техніка «Товсті і тонкі запитання» для розвитку критичного мислення [63, с. 47], ігрова модель «Журналісти» [63, с. 87] тощо.

Процес пізнання історичного діяча чи діячки, за накопичувальним варіантом, реалізується шляхом укладання біографічних довідок за чітко визначеним алгоритмом. Учитель на початку навчального року орієнтує учнів на вивчення ключових персоналій, стимулюючи здобувачів освіти до поступового накопичення інформації як під час занять, так і в межах самоосвіти. Робота структурується за тематичними блоками, що передбачає презентацію «порції» інформації на кожному уроці. На кінець вивчення конкретного історичного періоду в учнів накопичується матеріал, який дозволяє їм сформувати цілісне розуміння особистості [35].

Вивчення історичної персоналії за використанням художньо-публіцистичного варіанта здійснюється в процесі вивчення матеріалу підручника, хрестоматії, наукової та додаткової літератури, закінчується написанням рефератів, повідомлень, есе, творів і мініатюр [22, с. 8]. Зазначений метод забезпечує не лише поглибленому засвоєнню біографічного матеріалу, а й виступає ефективним інструментом стимулювання креативного потенціалу учнів. Зокрема формування дослідницьких компетентностей як основи учнівської креативності має сприяти використанню такого прийому, як аналіз художніх творів [26, с. 37]. Педагог залучає художню літературу як специфічне джерело, фрагменти якого дають змогу виявити: живе зображення історичних подій; образи історичних діячів і представників народних мас і зображення самих мас; картинний опис конкретної обстановки, в якій розгратилися події [70, с. 127].

Під час роботи з літературним портретом історичної особи діяльність школярів спрямована на визначення, наскільки точно і правдоподібно письменник відтворює портретні риси героя [37, с. 57]. До прикладу учитель може спрямувати діяльність учнів, ставлячи питання: «Чи змінилося ваше уявлення про історичну особу після прочитання опису її зовнішності в художньому творі?» тощо [70, с. 142].

Використовуючи схематичний варіант, педагог пропонує школярам вивчення життя і діяльності особистості через складання і використання схем-портретів. Методику їх створення висвітлено у статті українського методиста В. Тоболіна [22, с. 8]. Навчальні схеми-портрети – це візуальні символи історичних подій, які групуються навколо імені історичної постаті, створюючи цілісний образ історичної епохи [37, с. 58]. Структура дослідження особистості може бути як цілісною, так і складатися окремих блоків. Остання передбачає виокремлення: блок – етап життя, блок – діяльність, блок – сфери життя, блок – характер, якості тощо. У такій схемі бажано показати зв'язки між окремими блоками. Як правило, ключовим елементом схеми є певна проблема, неоднозначність оцінки ролі діяча в історії [22, с. 8].

Схеми-портрети доречно використовувати на різних етапах уроку. Вони можуть слугувати демонстраційним матеріалом від час вивчення нової теми або ж ставати логічною опорою на етапі систематизації знань. Окрім використання у якості наочності, схеми портрети виступають дієвим інструментом для організації перевірки знань, стимулювання творчої активності учнів і проведення порівнянь [35].

Ігровий варіант передбачає вивчення історичних персоналій шляхом застосування дидактичних ігор. Такі ігри О. Савченко розглядає як різновид ігор за правилами. За методикою проведення, методисти О. Пометун і Г. Фрейман, ігри поділяють на: ігри-змагання, сюжетні, рольові, ділові, імітаційні ігри, ігри-драматизація [66, с. 255]. У роботі з біографічними фактами педагог може використовувати різні види текстових завдань [26, с. 37].

Крім того, наголошує Н. Венцева, використовуються алгоритми і пам'ятки для характеристики діяльності історичного діяча. Наприклад:

1. Пригадайте чи встановіть коли і в якій країні жив і діяв історичний діяч чи діячка;
2. Опишіть його/її зовнішності і характер («Які риси допомагали або заважали досягти мети?»);
3. Вкажіть основні результати його/її діяльності;
4. Визначте, в інтересах кого діяла особистість;
5. Оцініть діяльність історичної постаті (власне ставлення) [13, с. 11].

Викладаючи учням біографічний матеріал учитель історії має орієнтуватися на творче засвоєння учнями знань про персоналію. Для розвитку їх творчих здібностей особливу увагу слід приділити історико-біографічному та історико-психологічному опису [27, с. 308].

Історико-біографічний опис – це комплексна характеристика особи в контексті біографічних даних, що спрямована на детальну реконструкцію життєвого шляху особистості та передбачає визначення її персональної траєкторії в системі соціального і особистого досвіду [48, с. 302]. Історико-психологічний опис – це комплексна характеристика внутрішнього світу постаті.

Він спрямований на розкриття структури особистості та намагається простежити, як саме індивідуальний характер історичної особи вплинув на її діяльність [25, с. 11]. Варто підкреслити, що історико-психологічний опис має базуватися на: фізіологічному аналізі зовнішності і спогадам сучасників про особистість, її характери і поведінку [26, с. 32]. Так, використання пропонованого опису на уроці історії України при формуванні уявлень про особистість генерала В. Залужного сприятиме розвитку креативного мислення учнів, посилюватиме образність викладу матеріалу і суттєво підвищить пізнавальний інтерес у здобувачів освіти до вивчення предмета [25, с. 13].

Як підкреслює видатний український вчений-методист К. Баханов: «...кожну історичну особу слід вивчати через сукупність джерел, які при конструктивній оцінці дають змогу цілісно збагнути причину доленості її дій у загальноісторичному процесі» [55, с. 25]. До таких джерел дослідник відносить: письмові (літературні і документальні джерела, а саме твори, спогади, мемуари, виступи тощо); матеріальні (предмети побуту, прикраси, архітектурні пам'ятки тощо); зображальні (історичні картини, портрети, ілюстрації тощо); фотоматеріали [22, с. 7].

Візуальна репрезентація історичної постаті часто є більш інформативною для розкриття її характеру, ніж суб'єктивні оцінки сучасників, думки істориків. Портрети можна вивчати з різних позицій, але опис є базовою процедурою при організації роботи учнів над портретом. Історико-психологічний опис передбачає реконструкцію психологічного портрета особистості на основі її візуального зображення, а також простежити, як індивідуально-типологічні риси характеру взаємопов'язані з вектором її діяльності. До опису доцільно долучати спогади людей, які безпосередньо взаємодіяли із зображеною особою. Крім того, історичні портрети можна використовувати для організації та проведення активних форм навчання, зокрема розвивальних ігор, насичуючи навчальний процес візуальними матеріалами і сприяти активізації пізнавальної діяльності школярів [38]. Варто відмітити, що портрет історичної постаті повинен відповідати часовим параметрам (наприклад, ознайомлюючи учнів із діяльністю

М. Хрущова в 1938 році недоречно показувати учням його зображення 1964 року) [56, с. 7].

Портрет також можна використовувати для створення ігрових ситуацій на уроці, зокрема пропонується провести конкурс «Чи знаєте ви історичних діячів?», під час якого школярів повинні виконати запропоновані завдання:

- Розпізнати історичну постать за портретом (без підпису) із подальшою характеристикою її діяльності;
- За портретами двох персоналій (без підпису) визначити, кому з них належать відповідні висловлювання;
- За уривком художнього тексту визначити особистість, опис її історичної ролі і самостійний пошук відповідного портрета серед запропонованих варіантів [9, с. 27].

Тобто, застосування біографічного методу передбачає використання різноманітних методів і прийомів навчальної діяльності. Найбільш ефективними в роботі з 11-класниками є такі форми і прийоми, як історичний портрет, рольові ігри («Хто я?», «Суд історії», «Впізнай особу», «Інтерв'ю»), робота з особовими джерелами, творчі завдання (есе, лист історичній особі), а також кооперативні форми роботи, де учні вчаться співпрацювати над розв'язанням проблем, нести спільну відповідальність за результат роботи тощо [46, с. 111]. Водночас перелік методів і прийомів, які можуть застосовувати педагоги при вивченні особистості в історії, не є вичерпним і може доповнюватися залежно від навчальної мети і рівня підготовки учнів. При цьому з свого арсеналу не слід виключати традиційні методи навчання (розповідь вчителя про видатну особу, пояснення, розв'язання проблемних завдань, складання плану-оцінки, узагальнюючих характеристик і тд.) [13, с. 12].

Таким чином, біографічний метод є дієвим інструментом персоніфікації історії України, оскільки дозволяє поєднати аналіз постатей із розумінням історичних процесів. Його впровадження через різноманітні форми роботи, прийоми, інтерактивні методи, практичні завдання дає змогу активізувати

пізнавальний інтерес, розвивати критичне мислення, формувати вміння оцінювати історичні події і робити ґрунтовні висновки здобувачами освіти.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ БІОГРАФІЧНОГО МЕТОДУ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В 11 КЛАСІ

3.1. Застосування біографічного методу в навчальній діяльності учнів 11 класу на уроках історії України

Застосування біографічного методу в сучасній історичній освіті виступає дієвим засобом конкретизації історичного наративу та персоніфікації складних історичних процесів. Інтеграція зазначеного підходу в межах навчального курсу «Історія України (друга половина XX – початку XXI ст.)» для одинадятикласників є особливо доцільним. Змістове наповнення курсу характеризується багатовекторністю суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій, що спричиняє необхідність їх осмислення крізь призму рішень і життєвого досвіду знакових історичних особистостей [5, с. 91-103]. Т. Фабрик наголошує, що вивчення історії в 10-11-х класах має бути націлене на: виявлення в учнів стійкості до маніпуляцій навколо історії; а також реалізацію засад компетентнісно-орієнтованого навчання [53, с. 100].

Реалізація біографічного методу в 11 клас ґрунтується на системному залученні школярів до варіативних видів навчально-пізнавальної діяльності, через виконання яких відбувається реконструкція історичного минулого. До таких видів діяльності варто віднести: опрацювання особових джерел, створення історичного портрета, виконання міні-проектів, робота з фото- та відеоматеріалами, використання інтерактивних технологій і цифрових ресурсів тощо. Біографічний підхід характеризується універсальністю, що обумовлює можливості його інтеграції на всіх структурних компонентах уроку – від етапу актуалізації до етапу систематизації знань.

На основі аналізу навчальної програми [5, с. 91-103], біографічного контенту низки навчальних підручників з історії України для 11 класу [57; 58; 59; 60; 61] та інших матеріалів, нами розроблено низку різноманітних завдань, які

доцільно застосовувати на уроках історії України у 11-класах з метою реалізації біографічного методу і підвищення ефективності засвоєння історичного фактажу. Задля збереження хронологічного і логічного викладу інформації, пропонується розглядати практичне впровадження біографічного підходу відповідно до структури навчальної програми, розпочавши з розділу «Україна в повоєнний період» [5, с. 92].

Найпоширенішим методичним прийомом вивчення життя і діяльності історичної особистості залишається створення історичного портрета, де обов'язково присутні оціночні судження про історичні масштаби особи, ту роль, яку конкретний лідер відіграв у суспільно-політичному житті [52, с. 202-203]. Даний прийом можна застосувати при вивченні теми «Національно-визвольний рух у післявоєнний період», де учням 11 класу пропонується створити історичний портрет Головного командира УПА (1943-1950) Романа Шухевича, керуючись спеціально розробленою інструкцією (див. *Додаток 3*). Через призму життя Р. Шухевича здобувачі освіти мають змогу реконструювати загальну картину післявоєнного національно-визвольного руху. Вони глибше усвідомлять специфіку підпільної боротьби, логіку українського опору і механізм протидії тоталітарній машині, що уможливили виняткову стійкість і багаторічну тривалість боротьби в Україні.

Важливим напрямом застосування даного методу є системна робота з особовими джерелами, або документами особистісного характеру: спогадами (мемуарами), щоденниками, листами, свідченнями очевидців [66, с. 150]. Залучення зазначеної джерельної бази забезпечує створення умов для безпосередньої взаємодії учня з історичним минулим, через категорію «людського виміру», тобто можливість побачити події очима їх учасників. У межах вивчення теми «Завершення радянської заходних областей УРСР» особливої актуальності набуває постать митрополита Йосипа Сліпого, чий сценарій життя став уособленням долі УГКЦ в умовах тоталітарного тиску [21, с. 2]. Для початку учнів варто залучити до аналізу життєпису митрополита через опрацювання рубрики «Історична постать», де зосереджені ключові біографічні

факти особистості [58, с. 38]. Методичний акцент повинен бути зроблений на хронологічному відрізку 1944-1946 рр, адже інтронізація Й. Сліпого як митрополита УГКЦ у 1944 році фактично збігається у часі з розгортанням системного наступу радянських спецслужб на греко-католицьку церкву, з метою поетапного нищення її структурної цілісності. Новопризначеного митрополита у квітні 1945 р. заарештували за звинуваченням у «ворожій діяльності проти УРСР, співпраці з німецько-фашистськими окупантами», що виступає яскравим прикладом як радянська влада застосовувала ідеологічне кліше для дискредитації моральних авторитетів. Завершальним етапом відрізка є березень 1946 р., коли Й. Сліпого з усім єпископатом засудили на великі терміни ув'язнення в таборах віддалених регіонів СРСР [58, с. 37].

Задля ґрунтовної реконструкції історичного контексту і формування емпатії у здобувачів освіти щодо сприйняття минулого, учням пропонується у форматі групової роботи опрацювати фрагменти видання «Сліпий Йосиф. Спомини», де митрополит описує свій життєвий шлях [2]. Використання обраних уривків дозволяє 11-класникам комплексно дослідити переломні етапи біографії митрополита: «Друга радянська окупація» [2, с. 91], «На митрополичому престолі» [2, с. 95], «Арешт і слідство у Києві» [2, с. 100], «Суд і вирок» [2, с. 107]. Навчальна діяльність учнів базується на опрацюванні фрагментів за допомогою спеціалізованої шпаргалки «Пам'ятка для роботи з історичним документом» (за методикою Ю. Комарова і В. Мисана), що структурує роботу учнів, даючи можливість детально проаналізувати зміст уривку і надати обґрунтовані відповіді на перелік запитання, доданих до кожного текстового полотна [24] (див. *Додаток 3*). Робота з мемуарною спадщиною Йосипа Сліпого дозволяє учням виокремити ключові риси митрополита (стійкість, жертівність, вірність ідеї тощо), а також синхронізувати приватний досвід морального авторитета з об'єктивними умовами радянзації західних областей УРСР і процесом інституційного нищення УГКЦ.

Вагомим чинником особистісного розвитку учня є письмова рефлексія, провідне місце серед форм якої посідає есе – твір невеликого обсягу, що

розкриває конкретну тему. Написання есе має на меті привернути увагу школяра до власних думок з певного питання, свого досвіду у всіх його суперечностях. Зазвичай есе пишеться в класі після обговорення проблеми і потребує від 5 до 15 хвилин навчального часу [47, с. 11-12] (див. Додаток 3). Також його варто пропонувати як варіативний компонент домашнього завдання з метою реалізації індивідуальної освітньої траєкторії.

У навчальній програми міститься перелік орієнтованих тем для написання есе, серед яких варто звернути увагу на тему: «Боротьба з «українським буржуазним націоналізмом»: переслідування українських митців» [5, с. 93]. Так, при вивченні матеріалу про ідеологічну кампанію боротьби з «українським націоналізмом», яка набула особливої гостроти під час перебуванні на посаді першого секретаря ЦК КП(б)У – Л. Кагановича, можна запропонувати учням написати дане есе, але з урахуванням певних корективів. Учням пропонується обрати одну з запропонованих постатей, наприклад, О. Довженко, О. Вишня, В. Сосюра, А. Малишко, І. Сенченко, М. Рильський, М. Вериківський тощо. Дотримуючись наступного плану, учні повинні: стисло охарактеризувати обрану особистість; на конкретних прикладах пояснити, як радянська система відносилася до творчості цієї персоналії (випадки цензури, публічної критики, заборони творів); проаналізувати, які аспекти діяльності чи риси характеру людини могли сприйматися владою як загроза; висловити власну точку зору щодо «справедливості» і методів переслідування з боку держави; а також простежити значення спадщини митця для сучасності.

Занурення в особисту драму постаті розкриває учням приховані важелі тоталітарного тиску, перетворюючи сухі фактологічні дані на глибше усвідомлення суспільно-політичного життя післявоєнного періоду в УРСР. Завдяки емоційному залученню, школярі удосконалюють свої навички самостійного оцінювання дій влади і їхній руйнівний вплив на хід подій, а також формують власну ціннісну позицію щодо свободи самовираження і складності морального вибору в умовах несвободи.

Методисти О. Пометун і Г. Фрейман у навчальному посібнику з теорії і методики навчання історії в школі зазначають, що інтеграція ігрових елементів у традиційне заняття є методично доступною, виправданою та ефективною у втіленні. Якщо на етапі актуалізації опорних знань можливе створення ігрової ситуації, то при вивченні нового матеріалу може йтися про повноцінні ігри [66, с. 258]. Особливо високий потенціал дидактичні ігри мають на етапах осмислення, повторення та узагальнення історичної інформації, допомагаючи школярам краще засвоїти пройдену тему. Так, у межах вивчення навчального матеріалу «Культура повоєнних років» на етапі систематизації знань доцільно запропонувати учня гру «Впізнай героя» [21, с. 2].

Алгоритм гри передбачає, що один з учасників тимчасово виходить із класу, надаючи можливість учням від керівництвом педагога обрати конкретну історичну постать (наприклад, В. Філатов, К. Білокур, Н. Хасевич, О. Богомолець, О. Палладін, С. Лебедев, Т. Яблонська тощо) [5, с. 92-93]. Повернувшись, гравець має ідентифікувати постать, ставлячи класу уточнювальні запитання закритого типу, на які його однокласники можуть відповідати лише словами «так», «ні» або «частково». Кількість питань можна обмежити до п'яти, а пауза між запитаннями не повинна перевищувати 30 секунд [66, с. 261-262]. Перед грою учням слід наголосити, що діє суворе правило –заборона на прямі запитання про ім'я героя (до прикладу: «Це Ніл Хасевич?»)). Учень, який порушує цю умову, одразу припиняє участь у грі. У разі перевищення встановленого ліміту питань або часового регламенту, роль відгадувача отримує наступний гравець, що забезпечує безперервну зміну ролей, запобігаючи пасивності і сприяючи залученості усього класу до ігрового процесу, створюючи атмосферу здорового змагання і колективної відповідальності за результат. Зрештою, така ігрова вправа ідеально реалізує біографічний метод на уроках історії, адже спонукає школярів самостійно виокремлювати вагомі досягнення особистості, ідентифікувати особистість крізь призму її діяльності у контексті відповідного історичного періоду.

Переходячи до розділу «Україна в умовах десталінізації» основний акцент у практичному впровадженні біографічного методу передбачається через вивчення долі знакових особистостей періоду «еволюційного тоталітаризму», що в освітньому просторі і навчальній літературі фігурує під поняттям «відлига» [5, с. 93]. Пріоритетну увагу приділено постаті М. Хрущова, представникам феномену шістдесятництва та учасникам дисидентського руху, чий життєві шляхи слугують ключем до розуміння того, як глобальні зміни впливали на людину та як діяльність цих особистостей диктувала вектори розвитку тогочасної історичної дійсності.

Смерть Й. Сталіна поклала край одноосібній диктатурі, що панувала в СРСР чверть століття. Тому в політичному житті країни, яке не регулювалося конституційним шляхом, розгорнулася непередбачувані події. На верхівці владної піраміди закріпився Микита Сергійович Хрущов [58, с. 71]. Розгляд теми «Суспільно-політичне життя УРСР» рекомендується розпочати з аналізу ілюстрації надгробного пам'ятника М. Хрущову на Новодівичому цвинтарі (*див. додаток 3*). Автором скульптури став митець-авангардист Ернст Неізнак, чия життєва доля перетнулася з першим генсеком у гострому конфлікті. За свої роботи скульптор піддався різкій критиці з боку тодішнього керівництва СРСР –Микити Сергійовича. Парадокс історії полягає в тому, що після смерті останнього саме Е. Неізнак, на прохання родини покійного, втілює образ лідера у надгробному камені, який складається з білого і чорного мармуру, що переплітається [45]. Завдання учнів – проаналізувати монументну композицію, її форми і колір, і дати відповіді на поставленні запитання: «Як ви вважаєте, чому скульптор обрав саме таку форму і кольорову палітру для створення надгробка?», «Що, на вашу думку, можуть символізувати світлий і темний камені монумента в контексті політичного курсу і особистої долі М. Хрущова?». До зазначеного візуального об'єкта буде доречно повернутися на уроці узагальнення і систематизації знань по розділу «Україна в умовах десталінізації», де учні на основі засвоєного матеріалу про постать мають заповнити таблицю «Біле і чорне у біографії М. Хрущова». Дане завдання допомагає учням наочно структурувати

інформацію про суспільно-політичне життя періоду «відлиги» і удосконалити навички критичного аналізу в одинадцятикласників.

З метою актуалізації опорних знань доцільно пригадати політичну діяльність Микити Хрущова саме як представника союзної влади в Україні. Учням пропонується створити «асоціативний куш», що відображає його як «керманича» УРСР у повоєнні роки. Дана вправа допоможе виявити нам рівень попередньої підготовки класу і створити підґрунтя для вивчення періоду деєталінізації, порівняти згодом ці факти з його політикою вже як лідера СРСР.

Важливим складником практичної реалізації біографічного методу на уроках історії є залучення засобів наочності, що дозволяє поєднати фактичний матеріал із візуальним сприйняттям. На етапі вивчення нової теми історичний фактаж подається учням у вигляді хронологічної лінії, розробленої на платформі *Timeline JS* [77], (див. Додаток 3). Так ми наочно висвітлюємо нерозривний зв'язок між ключовими етапами політичної кар'єри М. Хрущова з динамікою суспільно-політичних трансформацій УРСР. Зважаючи на насиченість періоду історичними подіями, така стрічка часу виступає методичним зразком для подальшої самостійної діяльності учнів – створення власної хронологічної шкали за темою «Соціально-економічні процеси періоду «відлиги»» [21, с. 2]. Таким чином, школярі перестають сприймати минуле як хаотичний перелік дат, а як ланку в ланцюгу причинно-наслідкових зв'язків. Розробка цифрової стрічки часу перетворює школяра на активного дослідника, який має самостійно здійснювати відбір основної інформації, підбирати візуальні джерела й інтегрувати ці дані в інтерактивне середовище. Застосування при цьому спеціалізованої онлайн-платформи *Timeline JS* сприяє вдосконаленню цифрової компетентності майбутніх випускників.

Одним із пріоритетних завдань сучасної історичної освіти є виховання свідомого громадянина, що ефективно реалізовується через біографічний підхід. Досліджуючи персональний вибір історичних особистостей, школярі навчаються осмислювати складні моральні дилеми й усвідомлювати відповідальність за власний вибір. Особливу увагу доцільно приділяти вивченню життєпису діячів

чи діячок, які присвятили життя боротьбі за незалежність і демократизації суспільного устрою. Яскравим прикладом такої особистості є Левко Лук'яненко – дисидент, активний громадський діяч, засновник Української робітничо-селянської спілки. Його життєвий шлях слугує показовим прикладом для вивчення процесів становлення дисидентського руху через призму особистісного вибору і правової свідомості. Під час вивчення теми «Народження опозиційного руху» [21, с. 3] учням пропонується ознайомитися з фрагментом книги Л. Лук'яненка «Сповідь у камері смертника» [33]. Завдяки цим спогадам, які виступаю безцінним біографічним джерелом, ми отримуємо можливість простежити механізм формування УРСС, трансформацію стратегій супротиву, деталі «Справи юристів» (1961) як приклад репресивної політики системи, а також досвід ідеологічного супротиву постаті Л. Лук'яненка під час ув'язнення в концтаборах Молдавської АРСР [33, с. 19-21]. Після опрацювання відібраного уривку передбачено перелік запитань, зокрема «Чому, на вашу думку, Л. Лук'яненко та його однодумці вирішили обрати шлях «агітації та слова», відмовившись від збройної боротьби? Які переваги група в цьому вбачала?» (див. Додаток 3).

Для плавного занурення в тему практичного заняття «Феномен українського шістдесятництва» рекомендуємо поглянути на феномен плеяди нового покоління інтелігенції очима сучасного культурного мистецтва [21, с. 3]. Використовуючи платформу TikTok, учні переглядають уривок із музичної вистави з елементами документального театру «Ребелія (1991)» від творчого об'єднання МУР [76]. Після чого варто провести обговорення побаченого за запитаннями, до прикладу «Як поданий образ представників руху шістдесятництва корелює з вашими попередніми знаннями?» (див. Додаток 3). Після створення емоційного фону й обговорення, здійснюється жеребкування: учні витягують із «скриньки імен» картку із прізвищем конкретної історичної постаті над біографічним дослідженням якої будуть працювати протягом заняття. Практична частина уроку передбачає створення схеми-портрета, що візуалізує життєву траєкторію та ідейні орієнтири обраного діяча чи діячки. Індивідуальна

робота учнів здійснюється через опрацювання таких змістових блоків: блок – етап життя; блок – діяльність (наукова, політична, педагогічна), блок – сфери життя (суспільне, особисте), блок – характеру, якостей тощо [22, с. 8] (див. *Додаток 3*). Створення схеми-портрета дозволяє структурувати масив біографічних даних, а також допомагає усвідомити безпосередню суб'єктивність персоналії – індивідуальні рішення і вчинки якої впливали на динаміку історичного процесу.

Вивчаючи розділ «Україна в період системної кризи Союзу Радянських Соціалістичних Республік [5, с. 95], варто звернути увагу на такі теми як «Суспільно-політичне життя», «Опозиційний рух», практичне заняття «Український «самвидав»: теми, ідеї, автори», «Особливості розвитку культури» у контексті впровадження біографічного підходу [21, с. 4].

При розгляді кадрових змін в керівництві УРСР у межах теми «Суспільно-політичне життя», необхідно розкрити особливості політичного курсу Петра Шелеста, а також проаналізувати суперечливий характер діяльності Володимира Щербицького [5, с. 95]. Обидві історичні постаті виступали провідниками союзної влади в УРСР, однак їхні підходи до управління республікою і взаємодії з центром різнилися. Для об'єктивної оцінки персоналій, аналізу мотивів їхніх рішень і ступеня впливу на суспільно-політичні процеси УРСР, важливо дотримуватися принципу історизму, адже постать в історії рідко є однозначною. Ефективним форматом опрацювання даного питання є заповнення порівняльної таблиці політичної діяльності П. Шелеста і В. Щербицького. Так ми зможемо виявити спільні риси (до прикладу приналежність до партійної номенклатури) і принципові розбіжності щодо їхніх стратегій (до прикладу ставлення до національного питання).

Серед опозиційних течій і рухів у Радянському Союзі помітне місце посідав кримськотатарський національний рух, метою якого було повернення на історичну Батьківщину, збереження культури, реалізація прав і свобод людей [58, с. 152]. Найпотужнішою особистістю для розуміння дисидентського руху у контексті трагедії кримських татар є постать Мустафи Джемілева. Для створення

цілісного образу життєвого шляху провідника руху, учням пропонується створити на платформі Canva візуальну модель у вигляді інфографіки «Життєва траєкторія Мустафи Джемільєва», де кожен елемент має своє змістове наповнення [71], (див. Додаток 3). У своїй роботі одинадцятикласникам варто звернути увагу на депортації і місця ув'язнення; виокремити ключові показники незламності; визначити принципи Джемільєва; обґрунтувати, чому його персону залишається моральним орієнтиром для сучасності. Через долю конкретної людини, у нашому випадку М. Джемільєва, школярі простежують як тоталітарна система впливала на приватне життя і розуміють природу політичної боротьби і дисидентства.

Під час розгляду періоду «застою» навчальна програма з курсу історії України для 11 класу рекомендує ряд практичних занять, особливу увагу слід звернути на тему «Український «самвидав»: теми, ідеї, автори» [5, с. 96]. У підручнику «Історія України (профільний рівень)» для 11 класу (авторства В. Власова), окремий пункт присвячується діяльності українського поета Василя Стуса як загрози компартійно-радянській номенклатурі [58, с. 156]. Задля розуміння причин протистояння між постаттю і тоталітарним режимом, у межах уроку заплановано самостійну дослідницьку роботу здобувачів освіти з архівами документів Василя Стуса на сайті «Стус Центр», а саме з матеріалами «Першої судової справи Василя Стуса (1972 р.)» [1]. Під час роботи з архівними матеріалами учні паралельно заповнюють «Картку дослідника», де вказують статтю за якою було обвинувачено поета, розмежовують формальний і фактичну причину переслідування, аналізують позицію В. Стуса під час слідства тощо (див. додаток 3). Дослідження справи 1972 року дозволяє трактувати творчу спадщину Василя Стуса як акт громадянського опору. Кожен протокол допиту постає специфічним «історичним коментарем» до поезії поета, а кожна поетична строфа – реакцією на тоталітарний тиск. Такий формат роботи допомагає розвивати критичне мислення у підростаючого покоління і формує у них усвідомлення нерозривного зв'язку між літературною творчістю і життєвим вибором особистості того часу.

Для ефективного узагальнення і систематизації знань про розвиток культури період системної кризи доцільно застосувати настільну гру «Доміно», реалізуючи таким чином біографічний метод. Згідно з поглядами О. Пометун та Г. Фрейман, даний варіант гри є однією з найпопулярніших дидактичних ігор у практиці сучасних учителів-істориків [66, с. 255]. Механіка гри базується на використанні прямокутних карток, розділених на два сегменти. На одній половині міститься ім'я діяча, назва твору, термін, а на другій – запитання чи описова характеристика наступного компонента ланцюжка. Грати в доміно можуть 2, 3, 4 учнів, між якими порівну розділяються ігрові прямокутники. Починає гру той учень, у кого є прямокутник зі словом «Початок», що містить перше запитання. Усі інші учасники аналізують власні картки, шукаючи правильну відповідь на запитання. Правильно підібрана відповідь автоматично висвітлює наступне запитання, що створює ланцюг причинно-наслідкових зв'язків. Грають школярі дотик, поки на останньому прямокутнику не буде написано слово «Кінець» [36].

Практичне впровадження біографічного методу за допомогою гри «Доміно» передбачає організацію роботи у мікрогрупах (по 4 осіб). Кожна група отримує комплекс ігрових прямокутників, змістовна структура яких ґрунтується на поєднанні конкретної постаті (прізвище та ім'я) та її характеристикою. Конструкція ігрового елемента передбачає, що ліва частина містить відповідь на попереднє питання (ім'я діяча), а права – нове питання (тобто, характеристику наступного персони), що забезпечує безперервний пошук логічних пар (*див. Додаток 3*). Такий ігровий формат допомагає систематизувати знання про культурних діячів періоду «застою» і забезпечує високу емоційну залученість школярів через колективний пошук відповідей.

Впровадження біографічного підходу створює можливість для розвитку креативного мислення в учнів. Завдяки залученню школярів до формування власних історичних інтерпретацій забезпечується глибше осмислення ролі історичної персоналії в контексті соціокультурного перебігу відповідного періоду. Так, на етапі систематизації знань із теми «Відновлення незалежності

України» [21, с. 7], що входить в розділ «Відновлення державної незалежності України, її роль у розпаді Союзу Радянських Соціалістичних Республік», доцільно застосувати прийом інсценування «Інтерв'ю з історичним героєм» [5, с. 96]. Такий формат може реалізовуватися в парній чи груповій роботі, а також у формі пресконференції за участі всього класу [70, с. 236]. У разі парної роботи передбачається рольове моделювання діалогу між «журналістом» та «історичним діячем», що безпосередньо відіграв ключову роль у відновлення державної незалежності України (зокрема, В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, Л. Кравчук, Д. Павличко, І. Заєць та ін). Через «інтерв'ю» учня можуть реконструювати політичні позиції, індивідуальні мотиви та оцінки подій серпня 1991 року, інтегруючи біографічний фактаж у контекст епохи.

Зміст передостаннього розділу курсу історії України для учнів 11 класу – «Розвиток України як незалежної держави» – фокусується на розкритті перебігу державотворчих процесів, обґрунтуванню стратегічної важливості демократичного шляху розвитку, критичному осмисленню еволюції зовнішньополітичного курсу України та аналізу викликів, які постали перед суспільством у процесі самовизначення в межах європейського простору [5, с. 98-99]. Центральним елементом реалізації біографічного підходу виступає дослідження персонального внеску очільників держави (Л. Кравчука, Л. Кучми, В. Ющенка, В. Януковича) у розвиток незалежної України протягом 1991-2013 рр. Це дає можливість простежити трансформацію політичної системи через призму індивідуальних рішень і політичної волі лідерів країни, що у свою чергу дозволяє 11-класникам збагнути міру особистої відповідальності в перебігу історії.

Вивчення періоду президенства Л. Кучми (1994-2005 рр.) є ключовим для розуміння засад сучасної української державності. Зважаючи на значну тривалість його перебувати при владі і системний характер тогочасних змін, учням пропонується комплексне опрацювання тем «Державотворчі процеси та стан економіки» і «Відносини України з ЄС, США та росією» [21, с. 8]. через створення інтелект-карти на платформі *XMind* [78], що сприяє ефективній

систематизації знань про політичні, економічні та дипломатичні трансформації цього періоду. Застосування біографічного підходу у такому контексті дозволяє здобувачам освіти простежити взаємозв'язок між суб'єктивним чинником і об'єктивними обставинами, де стратегічний вибір лідера безпосередньо формує вектор розвитку країни.

Методичний задум передбачає роботу здобувачів освіти із структурованою інтелек-картою, що містить заздалегідь визначенні тематичні блоки, а саме: «Біографічна довідка», «Політичний портрет», «Економічні трансформації» і «Зовнішня політика», з метою комплексного опанування епохи Л. Кучми.

Блок «Біографічна довідка» передбачає детальне дослідження особистого виміру другого Президента України. Школярі мають простежити, як соціальне походження, освіта і професійний досвід у ракетно-космічній галузі (керівництво заводом «Південмаш») вплинули на його політичне сходження. У межах біографічного підходу особливу увагу спрямовуємо на аналіз рис характеру лідера, що формували його індивідуальну модель керівництва.

У другому блоці «Політичний портрет» учні зосереджуються на ключових етапах державотворення, зокрема вивчення конституційного процесу і прийняття Конституції України 1996 р, яка стала правовим фундаментом для стабілізації суспільно-політичного життя країни.

Наступний блок «Економічні трансформації» спрямований на висвітлення процесів утвердження ринкових відносин. Учні вивчають як стабілізаційні заходи (до прикладу запровадження національної валюти), так і системні виклики (до прикладу специфіку приватизації, що стала фундаментом для формування фінансово-промислових груп) [5, с. 98].

Четвертий тематичний блок – «Зовнішня політика» – зосереджує увагу на політиці «багатовекторності» та її вплив на формування міжнародного іміджу України.

Окрім, тематичних модулів інтелек-карта містить спеціальний практичний блок, який містить три варіативні форми завдань: аналіз здобутків і

прорахунків політики Л. Кучми, робота з цитатами президента, робота з візуальним рядом (див. Додаток 3).

У межах вивчення доби президентства В. Януковича (2010-2014 рр.) доцільно впровадити творче завдання зі створення історичного резюме постаті. Даний прийом змушує учнів структурувати життєвий шлях персоналії так, ніби вона презентує себе для певної ролі. Методичною особливістю вправи є фіксація часових меж станом на листопад 2013 року – момент концентрації владного режиму перед початком Революції Гідності. Оперування тогочасними фактами допомагає учням осмислити управлінські стратегії лідера: збагнути внутрішню логіку прийняття рішень і передумови назрівання подальшої суспільно-політичної кризи.

Для реалізації завдання одинадцятикласникам пропонується два формати роботи (на вибір). Аналоговий формат передбачає заповнення друкованих бланків-шаблонів, що структурують інформацію за розділами: посада, освіта, досвід роботи, професійні досягнення, відомі справи, внутрішня і зовнішня політика, підсумки діяльності (див. Додаток 3). Інший варіант роботи – цифровий – орієнтований на використання онлайн-інструментів, як *Canva* [71], *Padlet* [73] або *CVwizard* [72]. Зокрема, робота на онлайн-платформі *CVwizard*, яка слугує інструментом створення професійних резюме, дозволяє оперувати стандартними блоками резюме (загальна інформація, освіта, досвід роботи, навички, мова, хобі), доповнюючи його додатковими аспектами, які висвітлюють особистісний вимір персоналії.

Урок на тему «Розвиток культури незалежної України» створює сприятливі умови для впровадження проектної діяльності, спрямованої на удосконалення дослідницьких і соціальних навичок учнів 11 класу. Формат групової роботи над дослідження біографії історичних діячів/діячок не лише активізує пізнавальний інтерес, а й, на думку О. Пометун, вчить учнів співпрацювати в навчанні й у житті, разом працювати над розв’язанням проблеми, нести спільну відповідальність за результати роботи, розвинути емпатію й емоційний інтелект [46, с. 111]. Підготовчий етап уроку передбачає впровадження групового проекту

під назвою «Галерея особистостей». Для його реалізації клас ділиться на творчі групи, кожна з яких фокусується на дослідженні представників конкретної культурної сфери (літератури, театру, музики, кінематографу, спорту, образотворчого мистецтва і т. д.). У межах проекту здобувачі освіти здійснюють добір біографічних відомостей, визначають ключові здобутки і дають оцінку впливу відібраних персоналій на суспільні процеси. Результати роботи оформлюються у вигляді мультимедійної презентації на платформі *Prezi* [74], що дозволяє наочно продемонструвати зв'язки між життєвим шляхом постаті і загальним культурним контекстом. Після захисту групового дослідження, відбувається підсумкове обговорення, під час якого учні порівнюють внесок різних культурних галузей у становлення національної ідентичності України від моменту відновлення незалежності Української держави до сьогодення, тим самим простежуючи еволюцію українського культурного простору і осмислюючи роль особистості у формуванні ціннісних орієнтирів суспільства.

Для систематизації знань одинадцятикласників про історичних персоналій, передбачених програмою НМТ у контексті курсу історії України (від 1945 р. до сьогодення), пропонується застосувати цифровий інструмент *Quizlet* [75]. На цій онлайн-платформі учні мають можливість попрацювати із набором флеш-карток, які дозволяють синхронізувати візуальне розпізнавання постаті за портретами із її фактологічною довідкою, яка охоплює роки життя, професійну траєкторію і ключові досягнення (див. Додаток 3). Такий формат інтерактивного повторення сприяє кращому запам'ятовуванню знакових персоналій, тим самим допомагаючи випускникам безпомилково ідентифікувати постать за візуальними і текстовими джерелами під час виконання завдань Національного мультипредметного тесту з історії України.

Таким чином, біографічний метод слугує ефективним засобом організації навчальної діяльності учнів 11 класу на уроці історії України, адже поєднує змістовий, діяльнісний і ціннісний компоненти. Його застосування забезпечує формуванню предметних компетентностей через роботу з особовими джерелами, що стимулює аналітичну діяльність учнів, а залученні візуальної наочності

підписує сприйняття історичного образу персони. Біографічний підхід надає можливість для розвитку критичного мислення у процесі аксіологічного оцінювання вчинків історичних діячів чи діячок, зіставленні різних альтернативних поглядів. Окрім того, залучення учнів до виконання реконструктивних і творчих завдань гарантує розвиток у них креативного мислення. Через призму осмислення морального вибору персоналій і співвідношення його із сучасними викликами в 11-класників формується активна громадянська позиція. Кореляція біографічного методу з інтерактивними і цифровими технологіями підвищує якість історичної освіти, забезпечуючи всебічний розвиток особистості майбутніх випускників.

3.2. Методичні рекомендації щодо підвищення ефективності використання біографічних матеріалів у процесі навчання історії

Висока педагогічна ефективність біографічного підходу зумовлена його здатністю активізувати навчальну мотивацію учнів через емоційний відгук доль історичних постатей. Персоніфікація минулого забезпечує кращу запам'ятовуваність матеріалу, потужним стимулом для розвитку аналітичних навичок, уміння робити висновки і критично оцінювати події. Проте успішна реалізація цього потенціалу безпосередньо корелює з рівнем методичної майстерності педагога.

Насамперед пріоритетним є відбір постатей-маркерів епохи, чия діяльність яскраво відображає характерні риси певного періоду і дозволяє розкрити ключові історичні процеси, явища. Доцільно відмовитися від надмірної деталізації і перевантаження учнів фактологічною інформацією, акцентуючи увагу здобувачів освіти на найбільш істотних подіях життя і діяльності персоналії, що висвітлюють соціально-економічні, політичні і культурні умови, в яких вона вікувала. Поєднання в навчальному матеріалі біографічних відомостей як видатних постатей, так і пересічних осіб забезпечує формуванню багатовимірного бачення моделі історичного минулого.

Дослідники С. Вихор та О. Радченко виокремили складові, що є визначальними для ефективної реалізації біографічного методу в діяльності педагога.

По-перше, високий рівень професіоналізму і загальної ерудиції вчителя, що базують на опрацюванні різнопланових джерел і забезпечення їхньої доступності для здобувачів освіти. Н. Дічек наголошує, що оскільки наукова біографія сама стає історичним джерелом, несучи пізнавальну і ціннісну функцію, то питання джерельного забезпечення вимагає найсерйознішої уваги [17, с. 20-21]. Вдале поєднання викладу навчального матеріалу з елементами «белетристики», як раніше називали творчо написані біографії, викликає значне підвищення актуалізації навчальної діяльності й емоційне залучення школярів [15, с. 321].

Водночас педагогу слід враховувати принцип доступності, що передбачає адаптацію матеріалу відповідно до вікових і пізнавальних особливостей учнів. Важливо зауважити, що життєпис історичної постаті не варто розглядати як автономний об'єкт навчання, а як дидактичний засіб, що виступає своєрідним медіатором між досвідом особистості та перебігом історичних подій.

По-друге, важливою умовою є володіння педагогом індуктивним і дедуктивним методами, розвинене критичне мислення і вміння вести «сократівську бесіду». Завдяки активній взаємодії з аудиторією, правильно сформованим запитанням, історичному моделюванню (наприклад, уявіть ваші дії, якби ви були на місці...) учні опановують навичку аналізу минулого крізь призму сучасності. З іншого боку, цей процес спонукає вчителя до постійної рефлексії, критичного оцінювання і аналізу власних досягнень [15, с. 321].

Ефективність використання біографічного методу в освітньому процесі залежить від застосування різноманітних форм і методів організації навчально-пізнавальної діяльності. Методично доречним є комплексний підхід, що поєднує такі форми роботи, як побудова історичного портрета, технології імітаційного моделювання (рольові ігри, пре-конференції і т. д.), аналіз джерел особового походження (его-документів) (епістолярна спадщина, щоденники, мемуари),

організація дискусій і дебатів. Актуальним також є використання методів розвитку критичного і креативного мислення, що реалізується через залучення учнів до самостійно пошуково-дослідницької роботи у сфері вивчення біографічних відомостей історичної особистості. Така варіативність форм навчальної діяльності забезпечує запобігти зниженню пізнавальної активності учнів, сприяє посиленню процесів аналітичного осмислення змістовного компонента і формуванню дослідницьких умінь і навичок.

Засвоєння біографічних відомостей значною мірою досягається за рахунок використання наочності. Розрізняють: 1) речові пам'ятки минулого, 2) образотворчі засоби, 3) умовно графічні засоби [66, с. 170]. Шляхом інтенсивної візуалізації та мультимедійної підтримки, а саме залучення портретів, художні твори, фото- та відеоматеріали, інфографіки, цифрові таймлайни, інтерактивні презентації, забезпечується емоційна причетність учнів і підвищується якість засвоєння навчального матеріалу, що беззаперечно є важливим в умовах сучасного освітнього простору.

По-третє, особиста зацікавленість та енергійність педагога є визначальним фактором для створення сприятливого психологічного клімату, який змушує школярів активно слухати, включатися в обговорення. Біографічний підхід можна застосовувати опосередковано через аналіз першоджерела, де між рядками простежується життєвий шлях персоналії, її ціннісні орієнтири і ставлення до суспільного ладу, природи, людей тощо. Зазначений підхід вчить критично мислити, аналізувати і синтезувати матеріал, а також дозволяє віднайти в подіях минулого витоки сучасних проблем [15, с. 321-322].

По-четверте, це особисте ставлення вчителя до постаті, яке виявляється через вербальні та невербальні засоби: мовлення, міміку, фрази, жестикуляцію, авторську рефлексію та індивідуальний стиль викладу [15, с. 322]. У цьому контексті надзвичайно важливим є дотримання принципу педагогічної неупередженості. Учителю слід мінімізувати прояви особистісного вираження симпатій чи антипатій щодо історичних персоналій, адже трансляція суб'єктивних оціночних суджень педагога можуть спричинити ризик формування в

учнів нав'язливих, а не самостійно вироблених емоційно-ціннісних шаблонів, перешкоджати критичному погляду на історичну реальність.

По-п'яте, моральні засади і загальнолюдські якості вчителя. Саме від них залежить дотримання професійної етики, доброчесності, наукової об'єктивності педагога, що базується на ґрунтовному опрацюванні історичних джерел. У сучасному світі надзвичайно важливо неупереджено вказувати як здобутки, так і прорахунки історичних постатей, визначаючи їхні хиби як невід'ємну частину історичного процесу і усвідомлюючи складність їхнього життєвого шляху [15, с. 322].

Опрацювання біографічного контексту історичних постатей створює умови для осмислення здобувачами освіти морально-етичного вибору особистостей, оцінки рівня персональної відповідальності за ухвалені рішення, формування власного ставлення до громадянської позиції історичного діяча чи діячки. Синтез етичного оцінки й історичного аналізу сприяє розвитку історичної емпатії, слугує фундаментом для становлення аксіологічних орієнтирів і свідомої громадянської позиції учнів.

По-шосте, творчий саморозвиток учителя, безперервний індивідуальний прогрес, моделювання власних цілей і здобутків є запорукою у викладанні [15, с. 322]. Безперервне вдосконалення фахового потенціалу вчителя не лише покращує його педагогічну майстерність, але й дозволяє виступати у ролі інтелектуального провідника – фасилітатора здатного залучити здобувачів освіти до спільного наукового пошуку і дослідницької активності. Реалізація педагогом траєкторії власного розвитку, виступає фактором для створення креативного освітнього простору, де стратегія «навчання протягом життя» набуває статусу фундаментального ціннісного орієнтира для всіх учасників навчального процесу.

Не менш значущим є оптимізація системи моніторингу якості знань і механізмів оцінювання результативності освітнього процесу. Доречним вважається впровадження формувальної стратегії, за допомогою якої вчитель може оцінити не лише академічну успішність, а й дослідити індивідуальні особливості учнів (ідентифікувати сильні і слабкі сторони, щоб зосередитися на

тих навичках, що потребують удосконалення) [54]. Пріоритетним можна визначити застосування інструментаріїв рефлексії, а саме само- та взаємооцінювання (оцінювати роботу в групах/парах, під час захисту проектів, оцінювання педагогом з використанням карток, піктограм, вікторин, інтелект-карт, тощо) здобувачів освіти, що спрямовуються на відстеження особистісного розвитку учнів [53, с. 97-98]. Важливо оцінювати не лише репродуктивне відтворення учнями біографічного контенту, а й рівень розвитку аналітико-синтетичних умінь, здатності до концептуальних узагальнень і висновків, а також уміння переконливо доводити власну позицію.

Таким чином, ефективність використання біографічних матеріалів на уроках історії залежить від обґрунтованого відбору історичних персоналій, їх тісного зв'язку з історичними подіями і системного введення в освітній процес. Важливу роль відіграє впровадження поліфункціональних форм і методів роботи, що сприяють активізації пізнавальної діяльності, розвитку критичного і творчого мислення у здобувачів освіти. Особливого значення набуває використання візуально-мультимедійного супроводу, забезпечення диференціації навчання і становлення життєвих пріоритетів, ціннісних орієнтирів, світоглядних установок школярів. Водночас ефективність біографічного підходу залежить від фахової майстерності, здатності до інноваційного пошуку і самовдосконалення педагога. Впровадження біографічного методу за вказаних умов є запорукою розвитку системного історичного мислення учнів, формування історичної компетентності і виховання в них свідомої громадянської позиції.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було з'ясовано, що біографічний метод виступає важливим і високоефективним інструментом як у царині історичної науки, так і в практичній площині модерної освітньої парадигми. Концептуальна основа підходу базується на вивченні історичних процесів крізь призму життя і діяльності окремих персоналій, що у свою чергу забезпечує здійснення конкретизації історичних подій, трансформуючи абстрактні факти у більш зрозумілі та емоційно значущі образи, з метою кращого сприйняття здобувачами освіти.

У контексті сучасної методики навчання історії біографічний метод виступає як синтезуюча платформа, комплексний інтегративний конструктор. Завдяки поєднанню елементів проблемного навчання, особисто-орієнтованого і діяльнісного підходів, він дозволяє реалізувати багатоаспектний аналіз історичного минулого, створюючи цілісну систему формування історичної компетентності.

Емпіричне дослідження психолого-педагогічного профілю одинадцятикласників підтвердило здатність старшокласників до глибокого аналізу історичних персоналій, критичного осмислення їхньої діяльності та формуванню власних оцінок і суджень. Застосування біографічного матеріалу виступає каталізатором розвитку історичної свідомості, емпатії, історичного мислення і фундаментального становлення власної громадянської позиції, що є беззаперечно важливим у контексті сучасної освітньої парадигми.

Критичний огляд програмно-методичного забезпечення історичної освіти в 11-му класі, зокрема аналіз чинної навчальної програми та низки підручників з історії України для 11 класу засвідчив наявність значного дидактичного потенціалу впровадження біографічного методу, проте його реалізація часто є фрагментарною і недостатньо системною. Разом з тим, було встановлено, що залучення історичних постатей у контексті подій другої половини XX – початку XXI ст. дозволяє нівелювати схематизм у викладанні. Інтеграція біографічного

матеріалу у вивчення подій новітньої історії України увиразнює роль суб'єктивного чинника в історичній ретроспективі, забезпечуючи цілісне бачення учнями картини історичного процесу.

У процесі дослідження було визначено основні форми і прийоми імплементації біографічного підходу в освітній процес. Зокрема, увагу було зосереджено на таких інструментах, як робота з біографічними довідками, джерелами особового походження, засобами наочності тощо. Ключове значення у процесі вивчення історичної постаті має диференціація форматів організації навчальної діяльності, зокрема алгоритмічний, біографічно-оцінний, порівняльний, прогностичний, дослідницький, ігровий та інші варіанти. У контексті реалізації біографічного підходу стратегічного значення набуває також залучення технологій інтерактивного навчання (рольові ігри, дискусійні питання, парна та групова робота), творчих завдань і проектної діяльності. Використання цих форм і прийомів сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів, ініціює розвиток критичного і креативного сегментів мислення, стає фундаментом для цілісного становлення компетентнісного профілю особистості.

На основі розроблених практичних завдань можна встановити, що впровадження біографічного методу на уроки історії України для 11 класу підвищує рівень засвоєння знань, сприяє глибшому розумінню історичного контексту і формує стійку позитивну мотивацію до вивченні історії. Запропоновані методичні рекомендації виступають дієвим інструментом оптимізації біографічного підходу, зберігаючи ефективну можливість його реалізації в освітньому процесі.

Підсумовуючи, слід зазначити, застосування біографічного методу при вивченні історії України в 11 класі постає стратегічно важливим інструментом становлення ключових і предметних компетентностей випускника. Ресурсний потенціал даного підходу дозволяє не лише ефективно опановувати фактологічний матеріал, а й виступає потужним засобом для формування морально-етичних орієнтирів молоді через аналіз життєвих стратегій історичних персоналій. Значний потенціал біографічного методу засвідчує про доцільність

його подальшої інтеграції в широку педагогічну практику, зокрема шляхом поєднання достовірності біографічних відомостей із сучасними технологіями візуалізації і проектного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Опубліковані документи

1. Архів документів Василя Стуса. Стус Центр. URL: <https://stus.center/dokumenti> (Дата звернення: 10 квітня 2026 р.).
2. Сліпий Йосиф. Спомини / ред. І. Дацько, М. Горяча. Вид. 3-тє, виправлене й доповнене. Львів-Рим : Видавництво УКУ, 2017. URL: <https://knigoed.club/4369-spomini-josip-slipij.html> (Дата звернення: 10 квітня 2026 р.).

ІІ. Нормативно-правові документи

3. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України, 2017, № 38-39, ст. 380. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (Дата звернення : 21 січня 2026 р.).
4. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 р. № 463-IX. Відомості Верховної Ради України, 2020, № 25, ст. 173. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#n984> (Дата звернення : 21 січня 2026 р.).
5. Історія України. Всесвітня історія (6-11 класи) : навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Міністерство освіти і науки України. Київ, 2022. 106 с.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту базової середньої освіти» від 30.09.2020 р. № 898. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text> (Дата звернення : 21 січня 2026 р.).
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту повної загальної середньої освіти» від 28.08.2024 р. № 851. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-%D0%BF#Text> (Дата звернення : 21 січня 2026 р.).

III. Монографії, статті

8. Алексенцева-Тімченко К.С., Мельніков А.С. Біографічний метод як інструмент соціологічного дослідження. С. 269-271. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6468d55f-9142-4a4f-a46a-3acf9761fe8d/content> (Дата звернення: 21 січня 2026 р.).
9. Бакка Т., Загрибельна Н., Кравченко О. Формування медіаосвіти засобами історико-біографічного та історико-психологічного портрета П. Куліша. *Історія в школі*. 2019. № 7-8. С. 23-28
10. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 304 с.
11. Белан Г. В. Біографічний метод в історико-педагогічній науці: провідні тенденції становлення. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 15. С. 50-54.
12. Біографічне дослідження у кейсах дослідників (з практики студій соціологів, медіаторів та кримінологів, істориків, політологів, міжнародників) : монографія / Головний ред. М. А. Лепський. Запоріжжя : ЦНСД, 2025. 278 с.
13. Венцева Н.О. Вивчення історичних постатей на уроках історії України у 7 класі. Харків: Основа, 2010. 126 с. URL : <https://www.calameo.com/read/00314184383d9a9aab434> (Дата звернення: 21 січня 2026 р.).
14. Венцева Н.О. Вивчення історичних постатей на уроках історії України у 8 класі. Харків: Основа, 2010. 142 с. URL : <https://www.calameo.com/read/0031418437df656bd7b2d> (Дата звернення: 21 березня 2026 р.).
15. Вихор С. Т., Радченко О. Я. Використання біографічного методу в процесі викладання історико-педагогічних дисциплін. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)*. Київ, 2023. Вип. 12 (18). С. 315-327.

- 16.Вітченко А., Вітченко А. Микола Рибников та Альберт Пінкевич як фундатори біографічного методу у педагогіці. *Освітні обрії*. 2021. № 2 (53). С. 4-9.
- 17.Дічек Н. П. Біографічний метод як інструмент полікультурного діалогу. *Шлях освіти*. 2001. № 4. С. 15-23.
- 18.За матеріалами кримінальних справ КДБ УРСР. В'ячеслав Чорновіл: епоха боротьби за українську Державу. *ЧЕСНО*. URL : <https://www.chesno.org/t/29/chornovil.html> (Дата звернення: 21 березня 2026 р.).
- 19.Загальні методи навчання. Освіта в Україні. URL : <https://lnk.ua/aVqQbuT6q> (Дата звернення: 21 березня 2026 р.).
- 20.Ільченко О. Біографічний метод в історико-педагогічному дослідженні: сутність, принцип, специфіка. *Педагогічні науки*. 2021. № 77. С. 61-66.
- 21.Календарне планування з історії України 11 клас (профільний рівень) до підручника В. Власов, С. Кульчицький, О. Панарін (2024 р.). Всеосвіта, 2025. URL: <https://vseosvita.ua/library/kalendarne-planuvannia-z-istorii-ukrainy-11-klas-profilnyi-riven-do-pidruchnyka-vvlasov-s-kulchynskyi-o-panarin-2024r-1001478.html> (Дата звернення: 10 квітня 2026 р.).
- 22.Камбалова Я. Методичні аспекти формування знань про історичну особистість в учнів загальноосвітньої школи (на прикладі теми «Кирило-Мефодіївське товариство»). *Історія в школі*. листопад-грудень 2016 р. С. 5-8.
- 23.Клименко А.О. Шляхи розвитку емоційного інтелекту учасників освітнього процесу. *ЛЮГОС. ONLINE*. 2020. № 15. URL : <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.15.30.html> (Дата звернення: 21 березня 2026 р.).
- 24.Князева Л. О. Пам'ятка для роботи з історичним документом. *Всеосвіта*. URL: <https://vseosvita.ua/library/pamatka-dla-roboti-z-istoricnim-dokumentom-344074.html> (Дата звернення: 10 квітня 2026 р.).
- 25.Коляда І. А., Борчук С. М., Семеній Б. А. Генерал Валерій Залужний: вивчення історичних персоналій на уроках історії України (11 клас).

- Педагогічна академія: наукові записки*. 2025. № 19. URL : <https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/1112/984> (Дата звернення : 21 січня 2026 р.).
- 26.Коляда І., Клодницький В. Формування креативності учнів при роботі з історичною персоналією на уроці історії України в 9 класі (на прикладі вивчення життя Л. Кобилиці). *Історія в школі*. серпень-вересень. 2018. № 8-9. С. 30-39
- 27.Коляда І. А. Теоретико-методичні засади висвітлення роді історичної особи на уроках з історії України у 9 класі при вивченні теми: «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна (І. Котляревський – організатор козацьких полків у війні 1812 року)» *Проблема історії України XIX – початку XX ст.* 2013. Вип. 21. С. 301-310.
- 28.Коляда І., Хомич Р. Методика формування уявлень про історичного діяча при вивченні історії України (на прикладі Валерія Лобановського). *«Теорія та методика викладання суспільствознавчих дисциплін» : науково-педагогічний журнал*. 2020. Вип. 8. С. 127-132.
- 29.Котубей-Геруцька О. Івасюк: Ми з колиски – націоналісти, якщо матері співають українські колискові. Тому нас перевиховують у концтаборах». *Суспільне Культура*. 2024. URL : <https://suspilne.media/culture/378380-ivasuk-mi-z-koliski-nacionalisti-akso-materi-spivaut-ukrainski-koliskovi-tomu-nas-perevihovuut-u-konctaborah/> (Дата звернення: 21 березня 2026 р.).
- 30.Котубей-Геруцька О. Українка з вибору. Історія життя і трагічна загибель художниці-шістдесятниці Алли Горської. *Суспільне Культура*. 2024. URL : <https://suspilne.media/culture/703430-ukrainka-z-viboru-istoria-zitta-i-tragicnoi-zagibeli-hudoznici-sistdesatnici-alli-gorskoi/> (Дата звернення: 21 березня 2026 р.).
- 31.Кравець Р. Прихід до влади, багатовекторність, багато олігархату. Історія Леоніда Кучми. *Українська правда*. URL : <https://www.pravda.com.ua/articles/2025/06/05/7515678/> (Дата звернення: 21 березня 2026 р.).

32. Лісовська-Мускеєва Н. Сидоров М. Пізнавальний потенціал біографічного методу. *Соціологічні студії*. Луцьк, 2013. № 2 (3). С. 54-60.
33. Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертника. Київ, 2018. 137 с.
34. Мельник І. Микита Хрущов і його діяльність. *Збруч*. 2014. URL : <https://zbruc.eu/node/21319> (Дата звернення: 21 березня 2026 р.).
35. Методика вивчення історичних постатей на уроках історії України. *Освіта та самоосвіта*. URL: <https://referatss.com.ua/work/metodika-vivchennja-istorichnih-postatej-na-urokah-istorii-ukraini/> (Дата звернення: 21 січня 2026 р.)
36. Модель сучасного уроку : сайт вчителя української мови та літератури Валентини Лавриненко. URL: <https://sites.google.com/site/literaturnakartaostapavisni/%D0%B2%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8F%D0%BC/%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D1%8C-%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83> (Дата звернення: 10 квітня 2026 р.).
37. Молоткіна В. Вивчення історичних постатей на уроках історії України як засіб формування креативності мислення учнів. *Український літопис*. 2023. Вип. 2. С. 53-63.
38. Наочність на уроках історії. *Історія в школі*. 2018. URL : <https://www.historyua.com/2018/08/17/naochnist-na-urokah-istoriyi/> (Дата звернення 21 січня 2026 р.).
39. Нехайчук Ю. А. Еволюція поглядів на роль видатних особистостей в історичному процесі. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Сер.: Філологічні науки. 2015. Вип. 7. С. 204-213.
40. Особливості психосоціального розвитку учнів старшої школи. *Основи здоров'язберігаючої компетентності : курс підготовки вчителів*. URL : <http://multycourse.com.ua/ua/page/16/86> (Дата звернення: 21 березня 2026 р.).

- 41.Павелків Р. В. Вікова психологія. Київ : Кондор, 2012. URL : <https://textbook.com.ua/psihologiya/1473452495> (Дата звернення : 21 січня 2026 р.).
- 42.Павленко А. І. Роль і місце біографічного методу у методології педагогіки. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 2020. Вип. 1 (2). С. 30-39.
- 43.Пінчук А. Психолого-методичні основи формування знань про історичну особу в учнів підліткового віку. URL : https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/15/visnuk_13.pdf (Дата звернення: 21 січня 2026 р.).
- 44.Поліщук А. Особливості використання технологій інтерактивного навчання у закладах дошкільної освіти. URL : https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/715674/1/Polishchuk_19_DTiP_Konf.pdf (Дата звернення: 21 березня 2026 р.).
- 45.Помер скульптор Ернст Неізвестний. *Zahid.net.* URL: https://zaxid.net/pomer_skulptor_ernst_nyeizvyestniy_n1400190 (Дата звернення: 10 квітня 2026 р.).
- 46.Пометун О. Активне навчання учнів історії та громадянської освіти у контексті запровадження Державного стандарту базової середньої освіти. *Український педагогічний журнал.* 2021. № 4. С. 106-115.
- 47.Пометун О. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії. *Історія і суспільствознавство в школах України : теорія та методика навчання,* 2012. Вип. 4 С. 9-13.
- 48.Савчук В., Чаплиць О. Метод інтерв'ю в історико-біографічному дослідженні зі звуженою джерельною базою. *Ейдос.* 2014-2015. Вип. 8. С. 301-312.
- 49.Самко А.М. Передумови становлення та перспективи розвитку біографічного методу в історії педагогіки. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи.* 2015. Вип. 1 (10). С. 115-123.
- 50.Старжець В.І., Левдер А.І. Сучасні підходи до формування громадянської компетентності учнів на уроках історії України в 10-11 класах. *Вісник науки*

та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»). Київ, 2024. Вип. 6 (24). С. 944-956.

- 51.Тоболін В. Вивчення життя і діяльності історичних осіб через використання схем портретів. *Історія в школах України*. 1999. №1. С. 25-28.
- 52.Тронько Т. В. Вивчення життя і діяльності історичної особи: огляд методичної літератури. *Актуальні питання всесвітньої історії та методики їх викладання. Збірник наукових праць за матеріалами доповідей і повідомлень Дев'ятого Всеукраїнського науково-практичного семінару (26-27 березня 2025 року)*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2015. С. 196-205.
- 53.Фабрик Т. Методичні рекомендації щодо викладання історії. С. 95-104. URL: file:///C:/Users/acer/Downloads/metod_rekom_Chern_2024_2025-95-104.pdf
- 54.Формувальне оцінювання: про його інструменти та користь від педагогині з Канади. *Нова українська школа*. URL: <https://nus.org.ua/2022/09/30/formuvalne-otsinyuvannya-pro-jogo-instrumenty-ta-koryst-vid-pedagogyni-z-kanady/> (Дата звернення: 10 квітня 2026 р.).

IV. Підручники і посібники

- 55.Баханов К. О. Традиції та інновації в навчальній історії в школі: дидактичний словник-довідник. Запоріжжя : Просвіта, 2022. 108 с.
- 56.Желіба О. Складаємо історичний портрет. Деякі рекомендації щодо вивчення історичної особистості на уроках історії. URL : <file:///C:/Users/acer/Downloads/45284288.pdf> (Дата звернення: 21 січня 2026 р.).
- 57.Історія: Україна і світ (інтегрований курс, рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / М. Мудрий, О. Аркуша. Київ : Генеза, 2019. 304 с.

58. Історія України (профільний рівень) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький, О. Є. Панарін. Київ : Літера ЛТД, 2024. 368 с.
59. Історія України (профільний рівень) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, О. М. Сирцова, А. А. Галімова. Харків : Вид-во «Ранок», 2024. 320 с.
60. Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Г. М. Хлібовська, О. В. Наумчук, М. Є. Крижановська, І. Б. Гирич, І. О. Бурнейко. Тернопіль : Астон, 2019. 256 с.
61. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Н. М. Сорочинська, О. О. Гісем. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2019. 240 с.
62. Малафіїк І.В. Дидактика: навчальний посібник. Київ : Кондор, 2005. 397 с.
63. Мороз П. В. Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України : метод. посіб. Київ : Педагогічна думка, 2012. 128 с.
64. Нова українська школа : методичні рекомендації. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2016. 40 с.
65. Пометун О.І., Гупан Н.М., Власов В.С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
66. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі : посібник. Київ : Генеза, 2006. 322 с.
67. Розман І. І. Педагогічна біографістика: навчальний посібник. Ужгород, 2020. 188 с.
68. Українська педагогіка у персоналіях : у 2 кн. Кн. 1: навчальний посібник / за ред. О.В. Сухомлинської. Київ : Либідь, 2005. С. 3-11.
69. Шарошкіна Н. Г. Біографічні дослідження в дискурсі розвитку культури педагога. Київ, 2013. 104 с.
70. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії : навчально-методичний посібник. Харків : ХНАДУ, 2017. 324 с.

V. Онлайн-платформи

71. Canva : онлайн-інструмент графічного дизайну. URL: <https://www.canva.com/>
(Дата звернення: 10 квітня 2026 р.).
72. CVwizard: онлайн-сервіс для створення професійного резюме. URL: <https://www.cvwizard.com/app/home> (Дата звернення: 10 квітня 2026 р.).
73. Padlet: онлайн-платформа для створення інтерактивних дошок. URL: <https://padlet.com/> (Дата звернення: 10 квітня 2026 р.).
74. Prezi: онлайн-сервіс для створення презентацій. URL : <https://prezi.com/> (Дата звернення: 10 квітня 2026 р.).
75. Quizlet: онлайн-платформа для створення навчальних карток і тестів. URL: <https://quizlet.com/latest> (Дата звернення: 10 квітня 2026 р.).
76. TikTok: соціальна мережа для створення та поширення відео. URL: <https://www.tiktok.com/uk-UA/> (Дата звернення: 10 квітня 2026 р.).
77. TimelineJS: онлайн-інструмент для створення інтерактивних хронологій.
URL: <https://timeline.knightlab.com/> (Дата звернення: 10 квітня 2026 р.)
78. XMind: інструмент для створення інтелект-карт. URL: <https://xmind.com/>
(Дата звернення: 10 квітня 2026 р.).

ДОДАТКИ

Додаток А

Біографічне наповнення проаналізованих підручників з історії України.

Підручник «Історія України (рівень стандарту) для 11 класу»

авторства Г. В. Хлібовської (2019)

Рубрика «Україна в серці» (П. Григоренко)

№ 1

З Україною в серці

Петро Григоренко (1907–1987)

Радянський генерал-майор, українець, правозахисник. Народився 16 жовтня 1907 року в селі Борисівка на Запоріжжі. З молодих років був захоплений ідеями комунізму. Кадровий військовий. Закінчив Військово-технічну академію у Ленінграді, Харківський технологічний інститут, Військово-інженерну академію в Москві. Брав участь у Другій світовій війні. Після війни працював у Військовій академії імені Михайла Фрунзе, очолював кафедру кібернетики, отримав звання генерал-майора.

1961 рік став для нього переломним: після того, як він виступив на партконференції з критикою Микити Хрущова, був переведений на Далекий Схід. Прийняв рішення не коритися системі, а боротися із нею. У 1963 році створив «Союз боротьби за відродження ленінізму». Організацію викрили, а П. Григоренка позбавили військового звання, нагород, пенсії, заарештували й відправили до

Джерело: [60, С. 144-145].

Рубрика «Неукраїнські українці» (М. Хрущов)

Неукраїнська Україна

Микита Хрущов (1894–1971)

Народився на Куршині — північно-західній частині Слобожанщини. У дитинстві наймував: випасав овець та кіз. Коли сім'я переїхала в околиці Юзівки (нині — місто Донецьк), працював підсобником на шахтах. У 1918 році вступив до РКП(б). Відтоді доклав максимум зусиль, щоб досягти партійних вершин. Протягом 1938–1949 років (за винятком березня–грудня 1947 року) очолював Компартію України. На його совісті — репресії 1938 року, два етапи радянізації Західної України, переслідування учасників ОУН та УПА, голод 1946–1947 років. У 1953 році Микита Хрущов став першим секретарем ЦК КПРС. Він — найсуперечливіший політик СРСР. Закликав виконувати надпрограми з вирощування кукурудзи, виробництва м'яса й молока, освоєння цілини, а тим часом почав закупівлю зерна за кордоном. Із його діяльністю пов'язана реабілітація жертв сталінських репресій, ліквідація ГУЛАГу, боротьба проти культу особи Сталіна. З 1958 року очолював уряд — Раду Міністрів СРСР, поєднавши в одній особі партійну й державну владу. Здійснив реформи в адміністративній, соціальній та освітній сферах. Утворивши раднаргоспи, сприяв децентралізації управління економікою. Розгорнув масове житлове будівництво. Сприяв зросійщенню. Придушував за допомогою військ антикомуністичні виступи у країнах соцтабору. Змагаючись

Джерело: [60, С. 57-58].

Рубрика «Президенти України» (П. Порошенко)

Президенти України

Петро Порошенко
(народився 1965 року)

Народився на Одещині. Згодом сім'я переїхала до міста Бендери (Молдова). Тут здобув середню освіту, займався дзюдо. Відслуживши в армії, навчався на факультеті міжнародних відносин й міжнародного права Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, який закінчив з

Джерело: [60, С. 228-229].

Лист секретаря ЦК КПЦ Миколи Підгорного до ЦК КПРС від 25 вересня 1956 року

Лист секретаря ЦК КПУ Миколи Підгорного до ЦК КПРС від 25 вересня 1956 року (витяг)

«За останній час на поселення в західні області Української РСР повернулося з місць ув'язнення і заслання близько 40 тисяч колишніх бандитів, учасників ОУН і уніатських священників. Повернення в західні області України раніше засуджених учасників націоналістичних організацій небажано, бо в цих областях озброєні банди та організоване підпілля ОУН були

Жінки-політ'язні після звільнення.
1955 рік

Джерело: [60, С. 65-66].

Уривок із спогадів Євгена Сверстюка

Уривок зі спогадів Євгена Сверстюка

«Нині дехто уявляє собі дисидентське середовище як політично опозиційне і дошукується міри опозиційності. Насправді «відщепенці» відокремилися від загальної маси своєю системою цінностей, світоглядом, культурою поведінки, «іншою мовою» і громадською поставою: протистояння було передусім морально-екзистенційного характеру».

1. Чому автор не згідний з поясненням дисидентства як опозиційного руху?

Джерело: [60, С. 110].

Уривок із виступу другого Президента України Леоніда Кучми

Уривок із виступу другого Президента України Леоніда Кучми

«Для демократичних країн багатовекторна політика — аксіома. Це особливо важливо для України, яка перебуває між Росією, з одного боку, і країнами ЄС і НАТО — з іншого. Якщо хочеш миру, підтримуй насамперед добросусідські відносини. Іншого просто не дано. Скажу більше. Україна, відгороджена від Росії кам'яним муром, менш цікава Заходу, ніж держава з розвинутою мережею економічних відносин із сусідніми країнами».

1. Яку формулу успіху в міжнародних відносинах пропонує Леонід Кучма?

Джерело: [60, С. 212].

Біографічне наповнення проаналізованих підручників з історії України.

Підручник «Історія України (рівень стандарту) для 11 класу»

авторства Н. М. Сорочинської (2019)

Рубрика «Постаті в історії» (В. Симоненко)

Постать в історії

«Лицарем українського відродження» називали молодого поета **Василя Симоненка** (1935–1963). У 1962 р. з'явилася його перша збірка поезій «Тиша і грім». Як журналіст у своїх статтях він критикував партійну бюрократію, за що зазнавав цькування офіційних владних структур. У 1963 р. його жорстоко побили на вокзалі у Черкасах, після чого він невдовзі помер. Злочинців не знайшли. По смерті поета видано збірки «Земне тяжіння», «Поезії», «Лебеді материнства» та ін.

Джерело: [61, С. 67].

З листа М. Джемільєва другу (5 вересня 1975 р.)

Документи розповідають

З листа М. Джемільєва другу (5 вересня 1975 р.)

«...Справи у мене, загалом, без особливих змін. 18 серпня оглянули лікарі, дані були такі: пульс — 57, температура 35,5, тиск 90 / 60, вага 45 кг...

...Кажуть, що тут «вмирати не дають». Це схоже на правду, тому що в той же день 18 серпня мене перевели в тюремну лікарню, де, крім щоденних вливань, робили ще ін'єкції глюкози та В1. 26 серпня знову перевели у свою камеру в підвал, але 1 вересня змушені були знову забрати у санчастину, бо дуже недобре стало зі шлунком. Протримали там 4 дні, і ось сьогодні, 5 вересня, я знову у підвалі.

Слідчі органи не турбують.

І ще ось що: 12 серпня стався такий інцидент. У той ранок, десь о 3–4 годині ночі, у камеру увійшов начальник в'язниці підполковник Суров. Він запитав, коли я збираюся закінчувати голодування і, почувши, що я не збираюся, накинувся з образами. Казав, що він дізнався, який я негідник і антирадянщик, і що наївно думати, ніби голодування допоможе мені вийти на свободу. На закінчення він оглянув камеру і, помітивши на стінах якісь написи, розпорядився, щоб мені видали щітку з вапном і щоб я замажав ці написи, хоча він прекрасно бачив за характером записів, що я до них стосунку не маю, і бачив також, що я насилу тримаюся на ногах.

«Якщо не підкориться — покарайте», — сказав він черговому наглядачеві. А покарання могло виразитися в тому, що у мене відняли б ліжко і зачинили б відкидні нари, так що лежати довелося б на мокрій цементній підлозі.

Коли черговий натякнув йому вже в коридорі, що подібне свавілля може викликати з мого боку реакцію відчаю, начальник сказав: «Нехай вішається, це навіть краще!» — З цього я усвідомив собі, що моє самогубство розцінювалося в деяких колах як найбажаніший результат...»

➤ Які факти наводить автор джерела?

➤ Які висновки можна зробити за ними про ставлення до нього влади?

Джерело: [61, с. 108].

Таблиця «Президентство Л. Кравчука і Л. Кучми»

Президентство Л. Кравчука і Л. Кучми

	Л. Кравчук (1991–1994)	Л. Кучма (1994–2005)
Здобутки	Утвердження незалежності України. Мирний вихід зі складу СРСР. Налагодження відносин з країнами світу. Консолідація суспільства. Започаткування економічних перетворень. Створення державних структур влади.	Здійснення приватизації. Формування приватного сектору економіки. Запровадження і зміцнення власної фінансово-грошової системи. Подолання економічної кризи 90-х років XX ст. Схвалення Конституції 1996 р. Врегулювання проблеми кордонів України. Початок реформування системи освіти.
Прорахунки	Неспроможність приборкати економічну кризу. Гіперінфляція. Стрімке падіння життєвого рівня населення. Діяльність трастів, фінансових пірамід. Політична криза 1994 р. Відмова від ядерного статусу держави.	Значне поширення корупції. Формування і зміцнення тіньової економіки. Створення фінансово-промислових кланів. Накопичення зовнішньої заборгованості. Зловживання під час приватизації. Несформованість державних інтересів. Невизначеність у відносинах між Заходом і Сходом. Провал інтеграційних починань щодо євроатлантичних структур. Нерівноправні відносини з Росією. Низький рівень життя переважної частини населення. Невирішеність соціальних проблем.

Джерело: [61, С. 174].

**Біографічне наповнення проаналізованих підручників з історії України.
Підручник «Історія: Україна і світ (інтегрований курс, рівень стандарту)
для 11 класу» авторства М. Мудрого та О. Аркуші (2019)**

Рубрика «Personalia» (М. Горбачов)

Personalia

Михайло Горбачов (нар. 1931 р.) – генеральний секретар ЦК КПРС у 1985–1991 рр., президент СРСР у 1990–1991 рр. Народився в с. Привольне Ставропольського краю в російсько-українській сім'ї колгоспників. Значний вплив на

Михайло і Раїса Горбачови

його формування мав дід Пантелей Гопкало, якого в 1930-х роках було репресовано. За свідченням М. Горбачова, саме розповіді діда прищепили критичне ставлення до радянського режиму. Закінчив юридичний факультет Московського державного університету ім. М. Ломоносова. Працював на комсомольській, згодом – партійній роботі у Ставрополі. Розробив програму довгострокового розвитку краю. Завдяки своїй ініціативності здобув підтримку Юрія Андропова, а дещо пізніше – й Андрія Громика. У 1978 р. обраний секретарем ЦК КПРС. Займався питаннями сільського господарства, багато подорожував країною й за кордоном. У березні 1985 р. обраний генеральним секретарем ЦК КПРС. Ініціатор масштабного реформування радянської системи, яке завершилося розпадом СРСР. Сприяв завершенню «холодної війни», лауреат Нобелівської премії миру 1990 р. Після утворення СНД, не дочекавшись протестів проти розпаду СРСР, пішов у відставку з посади президента вже не існуючої держави. Створив Міжнародний фонд соціально-економічних і політологічних досліджень (Горбачов-фонд). Дружина – Раїса – теж походила зі змішаної російсько-української родини, філософиня за освітою, кандидатка наук, викладачка. Успішно виконувала представницькі функції «першої леді», ламаючи стереотипи про радянське керівництво.

Джерело: [57, С. 206].

Рубрика «Nota bene!» (Катерина Ющенко)

Nota bene!

Авторкою першої у світі мови програмування високого рівня була **Катерина Ющенко** (1919–2001). У 1955 р. з'явилася її розробка під назвою «Адресна мова програмування», що на два роки випередила мову Fortran, на три – COBOL і на п'ять – ALGOL. У те, що уродженка Чигирини стане відомою програмісткою, було складно повірити. Вона була донькою «ворога народу». Батько, учитель історії, мав необережність провести дітям екскурсію козацькими місцями. Так званого українського буржуазного націоналіста ув'язнили на 10 років, а доньку, першокурсницю фізико-математичного факультету, відрахували з Київського університету. Прийняти на навчання неблагонадійну студентку ризикнули тільки в університеті Узбекистану. В Україну повернулася аж після завершення Другої світової війни. Спочатку вчителювала в містечку Стрий, а дізнавшись, що у Львові відкрили філію Інституту математики, перевелася у відділ теорії ймовірностей. Від 1950 р. працювала в Києві, спочатку в Інституті математики, а згодом у Інституті кібернетики АН УРСР.

Джерело: [57, с. 140].

Рубрика «Ex libris» (Погляд сучасника)

Ex libris

Погляд сучасника

Сьогодні, в суботу 30-VI-45, сталася велика подія в житті мого народу. Уперше за тисячу літ, за всю свою нещасливу історію об'єднався він в єдину сем'ю. Нема на світі другого народу з такою безмірно жажливою долею. Нема і не було в Європі великого пасинка другого, що так би був зневажений в усіх своїх правах в угоду підлих кон'юктур.

Сповнилась мрія століть. <...>

Москва. Дощ. Болить серце і дзвенить високим безупинним дзвоном в голові. Сижу біля вікна, один самотній і хочеться мені зібрати останні сили і поплинути на Україну. Сьогодні об'єдналися українські землі. Ніхто мене за цілий день не поздоровив, не привітав, неначе зовсім і не сталося нічого, неначе се була звичайна ілюстрація газетна, і я нікого не вітав, бо нікого мені було вітати. <...>

Лечу. Невисоко уже лечу. Пооббивались крила уяви. <...>

Над Дніпром. Виринають з землі підо мною старовинне Братство, Михайлівський монастир, Лавра, Микольське бароко, Межигірський спас – знищені тисячолітні витвори мого народу. Дніпро, Дністер, Горинь – ріка козацька, Збруч кривавий, Черемош і Карпати, і Львів, і невідомий Ужгород. Села побиті і села живі. Люде побиті і люде живі. Пролітаю над майданами, над порожніми церквами, заглядаю в вікна, шукаю радість на великомученій своїй і не своїй землі <...> І хочеться мені ридати од щастя й болю і кажеється мені, що то не дощ іде весь день, а небо плаче зі мною од жалю і од моїх скорбот отут, на самоті, біля московського мого вікна.

Довженко О. Щоденникові записи, 1939–1956 / уклад. С. Тримбач; післямова О. Красовицького. Харків, 2015. С. 258–259.

Джерело: [57, с. 31].

Рубрика «Ad fontes»

(З виступу Віктора Ющенка на Європейській площі 18 вересня 2004 р.)

Ad fontes

З виступу Віктора Ющенка на Європейській площі 18 вересня 2004 р.

Я аплодую кожному з вас, хто прийшов на цей майдан. Знаю, що дорога багатьох сюди не була легкою. <...> Хотів би сказати окремі «компліменти» до влади: ви нас не отруїте! У вас не вистачить куль та КАМАЗів! Нас вам не зламати! <...> Ми хочемо змін! Ми, громадяни України, прагнемо жити по-людськи. Ми, народ України, вимагаємо того, що належить нам по праву. Люди хочуть спокою і достатку, миру і справедливості. Народ хоче змінити злочинну владу, яка насаджує на наші землі цинізм і беззаконня. <...> Нас ділять на «східняків» і «західняків», ділять за національністю і мовою, ділять історією і вірою. Не вийде! Ми – єдиний український народ. На Заході і на Сході, на Півночі і на Півдні всім однаково болять бідність і безправ'я.

Українська правда. 2004. 18 вересня.

Джерело: [57, С. 255].

Рубрика «Nota bene!»

Nota bene!

Перегляньте відеонарис «Справа лікарів» – спогад Наталії Рапопорт про арешт батька на початку 1953 р. (худ. Д. Корольов, продюсер Дж. Кей-нер). У США Н. Рапопорт стала професоркою хімічних наук, досліджувала нові способи лікування раку. А тоді, у січні 1953 р., 14-річна дівчинка стала свідком арешту батька – Якова Рапопорта, доктора медичних наук, провідного патологоанатома Москви, військово-польового лікаря часів Другої світової війни. Сам Рапопорт цей епізод біографії описав у спогадах «На зламі двох епох: справа лікарів 1953 року», що вийшли друком уже наприкінці існування Радянського Союзу, у 1988 р.

Поясніть сутність розгорнутої в СРСР кампанії боротьби з «безрідним космополітизмом». Чому радянське єврейство було оголошено в той час головним ворогом сталінського режиму? Поміркуйте про зв'язок між кампанією боротьби з «безрідним космополітизмом» та утворенням Держави Ізраїль.

Джерело: [57, С. 68].

Рубрика «Ad disputandum»

Ad disputandum

- ✓ **Український правозахисник Петро Григоренко, який виступав на захист кримських татар, у 1968 р. сказав у одній з промов: «У своїй боротьбі не замикайтеся у вузько національну шкаралупу. Встановлюйте контакти з усіма прогресивними людьми інших націй <...>. Звертайтеся по допомогу до світової прогресивної громадськості і до міжнародних організацій». Об'єднавшись у групи, обговоріть це твердження правозахисника. Знайдіть йому підтвердження (чи спростування) в сучасній історії України.**

Джерело: [57, С. 130].

Рубрика «Ad disputandum»

Ad disputandum

Ознайомтеся з біографією й творчістю художника Миколи Глуценка (1901–1977), одного з найкращих європейських пейзажистів. Обговоріть у групах роль образотворчого мистецтва в суспільних процесах. Чи можна вважати творчість художника відображенням свого часу?

Латаття. Худ. М. Глуценко. 1956 р.

Джерело: [57, С. 161].

Біографічне наповнення проаналізованих підручників з історії України.

Підручник «Історія України (профільний стандарту) для 11 класу»

авторства В. С. Власова, С. В. Кульчицького та ін. (2024)

Рубрика «Історична постать» (С. Параджанов)

ІСТОРИЧНА ПОСТАТЬ

Сергій Параджанов (1924–1990)

Кінорежисер, сценарист. Вірменин, народжений у Тбілісі, уславив своїм ім'ям українське кіно у світі. Його фільм «Тіні забутих предків» (1964) за повістю М. Коцюбинського обійшов великі екрани багатьох країн і здобув чимало престижних нагород.

«Я не переживав, я розумів, що ставлю під удар його і зриваю прем'єру, свято їхне затьмарюю. І якась мука внутрішня була цим зумовлена. Але все-таки я вирішив, що настільки важливо це зробити, що треба, незважаючи на це. Що характерно... Що Параджанов... Я думав, що це удар для нього буде. Навпаки.

Він був радий і був щасливий, тому що на прем'єрі його фільму така подія сталася. Він ніколи ні словом не тільки не дорікнув, він завжди підкреслював, він завжди про це згадував, з радістю завжди говорив. І не тільки тому, що це був протест проти деспотизму. Він ненавидів деспотизм, і всякий протест проти нього він вітав, навіть коли це було з якимись жертвами для нього пов'язано. Отаке в нього було святе до цього ставлення» (Іван Дзюба).

Джерело: [58, С. 108].

Зі спогадів Л. Лук'яненка про становище в'язнів у виправно-трудовій колонії суворого режиму для засудження за «особливо небезпечні державні злочини»

ЗЛОЧИННИ

«— Фашисти-и-и! — обурено кричав Стус, ідучи по коридору від кабінету начальника до камери. — Фашисти-и-и!

— Що сталося, пане Василю? — спитав я пізніше.

— Уже пів року не маю ні від кого листів. Дружина часто пише, а вони не пропускають. І мої листи усі ріжуть. Пів року не можу й слова передати. Конфіскували й червневий. Хотів ударити телеграму до дружини, що писати нічого не дають і заткнули геть чисто рота. Викликав Долматов. Кричить:

— Наклепуєте! Ніхто вам рота не затикає!

— Як не затикає? — питаю. — Ви ж пів року не пропускаєте жодного листа!

- Не пишіть націоналізму і тоді пропускатимемо.
- У чому ж ви бачите націоналізм?
- Ви самі добре знаєте, у чому націоналізм.
- У телеграмах теж націоналізм?
- У телеграмах наклеп на нашу радянську дійсність.
- Але ж правда, що ви пів року не пропускаєте моїх листів до дружини.
- Ні, неправда. Це ви самі не хочете, щоб ваші листи дійшли, й тому так пишете.
- Я не пишу ніякої неправди!
- Ви добре знаєте, що можна писати, а чого не можна.
- Та я вже й так вихолостив листи до повної порожнечі.
- Але й те, що в них залишилося, – націоналізм та наклепи.
- Для вас націоналізм у самій уже українській мові.
- Пишіть по-російському.
- Тоді пропускатимете?
- Тоді пропускатимемо.
- А з наклепами?
- Тоді їх меншатиме.
- То ви хочете, щоб я перестав бути собою?
- Я хочу, щоб ви стали радянською людиною...» (зі спогадів Левка Лук'яненка про становище в'язнів у виправно-трудоцій колонії суворого режиму для засуджених за «особливо небезпечні державні злочини» в с. Кучино Пермської області (РРФСР)).

Джерело: [58, С. 157-158].

Рубрика «Перевірте, чого навчилися»

6. Прокоментуйте телефонну розмову М. Горбачова і Л. Кравчука, яка відбулася вранці 9 грудня 1991 р.
«Горбачов мені зателефонував – це не я йому. Це ми прилетіли пізно ввечері, а наступного дня вранці мені телефонує Горбачов. І каже: “Леонід Макарович, Ви повинні, – прямо починає з того, – Ви повинні приїхати до Москви”. Я кажу: “Чого?” – “Як чого? – каже. – Ви ж там таке натворили. Ви навіть собі не уявляєте – весь світ стоїть дибом”. Я кажу: “Ну, що ж ми натворили – це оприлюднено вже...”» (Леонід Кравчук).

Джерело: [58, С. 239].

Біографічне наповнення проаналізованих підручників з історії України.

Підручник «Історія України (профільний стандарту) для 11 класу»

авторства О. В. Гісема та О. О. Мартинюка та ін. (2024)

Рубрика «Історичні персоналії» (К. Цісик)

Квітка Цісик.
1970-ті рр.

ІСТОРИЧНІ ПЕРСОНАЛІЇ

Квітка Цісик — американська співачка українського походження, яка народилася в 1950-х рр. у сім'ї українських емігрантів. У США вона записала альбоми українських пісень «Квітка» (1980 р.) і «Два кольори» (1989 р.). Її пісні «Я люблю свою Україну» і «Одна Україна» в 1990 р. були номіновані на премію «Греммі». Квітка Цісик приїздила в Україну лише один раз, у 1983 р. Свою мрію проїхати з концертним туром незалежною Україною вона не змогла здійснити через тяжку хворобу. Також співачка не встигла записати третій альбом (із колисковими).

Джерело: [59, С. 160].

Рубрика «Цікаві факти» (К. Зарицька)

? Простежте за картою перебіг бойових дій УПА.

Катерина Зарицька.
1941 р.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Представник місцевої радянської влади в західних областях УРСР у 1940-х рр. зазначав: «Ми маємо велику кількість “жіночих мереж”. Відомо, що в селах із 1000 жителів є 50—60 членів ОУН, і значною часткою є жінки. У деяких селах вони керують підпільною роботою».

«Жіноча мережа», як правило, була не військовою частиною, а організаційною, допоміжною силою. Усі жінки, які долучалися до діяльності в ОУН та УПА, проходили освітньо-ідеологічний вишкіл, вивчали історію України, знайомилися з ідеологією та програмою ОУН. Жінки у складі ОУН та УПА працювали лікарками, медсестрами, санітарками, друкарками, пропагандистками, зв'язковими, розвідницями, були учасницями відділів УПА та навіть командували ротами.

Основною медичною структурою був Український Червоний Хрест, який до 1947 р. очолювала Катерина Зарицька (псевдонім Монета). У підпільних друкарнях, що розміщувалися у важкодоступних місцях, працюючи в умовах нестачі кисню та світла, місяцями не виходячи назовні, жінки видавали підпільну літературу, пресу та відозви. Довіреними особами Р. Шухевича була група жінок-зв'язкових на чолі з К. Зарицькою, які виконували його доручення. До групи належали Галина Дидик (Анна), Дарія Гусяк (Нуся), Ольга Ільків (Роксоляна). Нарівні із чоловіками брали участь у багатомісячних рейдах Ярослава Бульбан, Уляна Погінець, Параскевія Процак та багато інших жінок.

Джерело: [59, С. 36].

Фотоматеріали слідчих справ КДБ (1970-ті рр.)

Фотографії зі слідчої справи КДБ:
1) Іван Дзюба; 2) Василь Стус;
3) В'ячеслав Чорновіл. 1970-ті рр.

Джерело: [59, С. 113].

Добірка історичних постатей для використання біографічного методу на уроках історії України в 11 клас

Тема	Історичні постаті
Розділ 1. Україна в повоєнний період	
Тема 5-6. Депортація українців. Національно-визвольний рух	Р. Шухевич, В. Кук
Тема 7-8. Завершення радянізації західних областей УРСР	Й. Сліпий
Тема 9-10. Економічне та суспільно-політичне життя	М. Хрущов, А. Жданов, Л. Каганович; О. Довженко, О. Вишня, В. Сосюра
Тема 11-12. Культура повоєнних років	О. Богомолець, О. Палладін, С. Лебедєв, В. Філатов, Н. Хасевич, К. Білокур, Т. Яблонська
Розділ 2. Україна в умовах десталінізації	
Тема 15-16. Суспільно-політичне життя в республіки за доби «відлиги». Ліквідація ГУЛАГу. Зовнішньополітична діяльність в УРСР	М. Хрущов
Тема 23-24. Народження опозиційного руху	М. Лукаш, Л. Танюк, А. Горська, В. Симоненко, Я. Стецько, І. Кандиба, М. Горинь, Л. Лук'яненко
Тема 25. Практичне заняття. Феномен українського шістдесятництва	В. Симоненко, Л. Костенко, М. Вінграновський, В. Стус, І. Драч; Є. Гуцало; І. Дзюба, І. Світличний, Є. Сверстюк, М. Коцюбинська; А. Горська, О. Заливаха, В. Зарецький; Л. Танюк; С. Параджанов, Ю. Ілленко; М. Лукаш; В. Чорновіл, В. Марченко
Тема 26-27. Зміни в освіті. Зросійщення. Особливості розвитку культури. Антирелігійна кампанія	С. Корольов, Б. Патон, В. Глушков, М. Амосов
Розділ 3. Україна в період системної кризи Союзу Радянських Соціалістичних Республік	
Тема 30-31. Зміни в системі влади. Неосталінізм. Міжнародне становище	Л. Брежнєв, П. Шелест, В. Щербицький, В. Макух
Тема 32-33. Опозиційний рух	І. Дзюба, В. Чорновіл, М. Брайчевський, П. Григоренко, М. Руденко, М. Джемилєв
Тема 39-40. Особливості розвитку культури. Освіта й наука. Українське поетичне кіно	Н. Вірченко, В. Глушков, Є. Патон, О. Антонов, Н. Полонська-Василенко, О. Гончар, І. Миколайчук, С. Параджанов, В. Івасюк, М. Приймаченко
Розділ 4. Відновлення державної незалежності України, її роль у розпаді Союзу Радянських Соціалістичних Республік	
Тема 43-44. Україна в умовах перебудови в СРСР. Міжнародна ситуація	М. Горбачова

Тема 48-49. Зростання суспільно-політичної активності	І. Драч, М. Горинь, М. Любачівський, В. Чорновіл
Тема 52. Суверенізація УРСР	О. Мороз, І. Юхновський, Л. Кравчук
Тема 53. Відновлення незалежності України	І. Драч, Л. Лук'яненко, В. Чорновіл, Л. Кравчук, М. Горинь, І. Заєць, І. Юхновський
Розділ 5. Розвиток України як незалежної держави	
Тема 56-59. Державотворчі процеси та стан економіки	Л. Кравчук, Л. Кучма; О. Мороз, В. Чорновіл, М. Сирота, Г. Гонгадзе
Тема 63. Президентські вибори 2004 р. Помаранчева революція	В. Ющенко, В. Янукович
Тема 64-65. Суспільно-політичне життя України в 2005-2013 рр.	В. Ющенко, Ю. Тимошенко, М. Азаров, В. Кличко, В. Янукович
Тема 66-67. Суспільні й культурні процеси в 1991-2013 рр. в Україні	Л. Гузар, Л. Каденюк, Руслана Лижичко, Скрябін, А. Сеїтаблаєв, О. Усик, Ж. Беленюк, А. Шевченко
Розділ 6. Європейський вибір України. Російсько-українська війна	
Тема 74-75. Революція Гідності 2013-2014 рр.	С. Нігоян, О. Турчинов, П. Порошенко
Тема 80. Соціально-економічне становище України в умовах «гібридної війни». Релігійне життя	П. Порошенко, В. Гройсман, А. Яценюк, Епіфаній
Тема 81-83. Президентські вибори 2019 р. Обрання В. Зеленського Президентом України. Земельна та інфраструктурна реформи. Цифровізація України	П. Порошенко, В. Зеленський; Д. Разумков, Р. Стефанчук, Д. Шмигаль
Тема 84. Широкомасштабне вторгнення російських військ на терени України	В. Зеленський, В. Залужний, О. Сирський, К. Поліщук, А. Тиха
Тема 89. Культурні процеси	Джамала, О. Усик, В. Ралко, С. Жадан, А. Сеїтаблаєв, О. Забужко, М. Чернов

Джерело: Власна розробка.

Зразки практичного застосування біографічного методу в навчальній діяльності учнів 11 класу на уроках історії України

Фрагмент легенди (загадана постать: В. Симоменко)

У роки, коли Україна жила під владою великої держави, де кожне слово контролювалося, з'явився юнак із центральних земель - із простої селянської родини. Його виховала мати, прищепивши любов до рідної мови й правди.

Він навчався в університеті, а згодом працював у газетах, де бачив життя людей без прикрас. Та замість мовчати, почав писати твори, у яких говорив про гідність українця, про любов до Батьківщини і про несправедливість системи.

Це були часи так званої «відлиги» після смерті Йосип Сталін, але навіть тоді влада не терпіла вільного слова. Твори юнака не завжди дозволяли друкувати, тому їх переписували від руки і передавали один одному.

Він став частиною покоління молодих митців, яких згодом назвуть «шістдесятниками» - тими, хто прагнув відродження української культури й правди. Та за свою сміливість він заплатив високу ціну: після переслідувань і побиття його життя обірвалося дуже рано. Але залишилося головне - його слово, яке стало символом боротьби за правду й гідність українського народу.

Завдання для учнів:

1. Визначте історичну постать, про яку йдеться.
2. Назвіть історичний період, описаний у тексті.
3. Які факти з біографії допомогли вам зробити висновок?
4. Що таке рух «шістдесятників» і яку роль у ньому відігравав цей діяч?
5. Чому його діяльність була небезпечною для радянської влади?

Джерело: Власна розробка.

Текст із пропусками (реконструкція біографічного тексту)

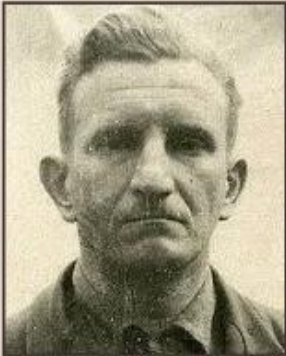
Іван Драч - відомий український _____ і громадський діяч, який належав до покоління _____. Він творив у період «_____», коли в СРСР відбулося певне послаблення цензури. У своїй творчості Іван Драч порушував теми _____, _____ та відповідальності людини перед суспільством. Разом з іншими митцями він виступав за розвиток _____ мови та культури. У цей час влада не завжди підтримувала таких діячів, тому вони зазнавали _____. Наприкінці ХХ століття Іван Драч став одним із активних учасників _____ руху в Україні. Він брав участь у боротьбі за _____ України та підтримувати демократичні зміни.

Джерело: Власна розробка.

Пам'ятка «Як скласти історичний портрет?»

ПАМ'ЯТКА

* “ЯК СКЛАСТИ ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ?” *

1. ЯК ВІДБУВАЛОСЯ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ІСТОРИЧНОГО ДІЯЧА?
 - 1.1. Де і коли він народився?
 - 1.2. Де і в яких умовах, жив, зроста, виховувався?
 - 1.3. Як формувалися його погляди?
2. ОСОБИСТІ ЯКОСТІ І РИСИ ХАРАКТЕРУ.
 - 2.1. Як особисті якості діяча впливали на його діяльність?
 - 2.2. Які з його особистих якостей подобаються, вам, а які ні?
3. ДІЯЛЬНІСТЬ ІСТОРИЧНОГО ДІЯЧА.
 - 3.1. Схарактеризуйте основні справи його життя.
 - 3.2. Які успіхи й невдачі були в його справах?
 - 3.3. Які верстви населення підтримували його діяльність, а які ні, і чому?
 - 3.4. Хто був його друзями, а хто ворогами, і чому?
 - 3.5. Якими були наслідки його діяльності: а) для сучасників; б) для нащадків.
 - 3.6. За що людство пам'ятає цю людину?
4. ЯКЕ ВАШЕ ОСОБИСТЕ СТАВЛЕННЯ ДО ІСТОРИЧНОГО ДІЯЧА?
 - 4.1. Які почуття викликає у вас його діяльність?
 - 4.2. Як ви ставитеся до засобів і методів його діяльності? Обґрунтуйте свою позицію.

Bohdana Romanyshyn

Джерело: Власна розробка. URL: <https://canva.link/oh8csrwrwv16cs1>

Роздатковий матеріал для групової роботи з фрагментами видання «Сліпий Йосиф. Спомини»

Група 1. «Друга радянська окупація»

Фрагмент №1. *«З великим жахом і страхом побоювались усі другого приходу большевиків. Вони спершу довго обстрілювали Львів, а зокрема Св. Юр, думаючи, що там є якась німецька залога, а щойно коли закликали большевицьку патрулю, солдати точно перевірили всі підземелля, прийшли і до мене, поздоровили і відійшли, давши ракетами знак, і обстріл припинився. То також було чудо Боже, що вони не трапили в копулу Св. Юра, тільки здається один раз, але без значнішого ушкодження...»* [2, с. 91-92].

Фрагмент №2. *«...По большевицькому звичаю уповноважений[491] викликав Митрополита, а що він не міг іти, то пішов я, і він зачав остро розпитувати, а я так само йому відповідати[492]. Вони знали докладно, що діялося у Львові, бо полишали багато своїх розвідників, від найвищих урядників до рядовиків. Таким був, наприклад, ректор університету з польським іменем. Він ходив часто до Митрополита, давав різні ради і вияснення, а пізніше те все перекручував і на процесі виступав проти мене і проти Митрополита, обвинюючи нас про якусь шпіднаж, не знаю, в чий користь...»* [2, с. 92-93].

Фрагмент №3. *«...Коли приїхав вже обласний[495], то я пішов до нього, здається, з о. Чорняком[496], щоби большевики не займали Духовної семінарії. На це сказав він мені, що всі віроісповідання стараються про признання з боку держави і те саме повинна зробити наша Церква, щоб мати забезпечене існування, і в тій цілі треба вислати делегацію до Москви...»* [2, с. 93].

Запитання для групи 1:

1. Чому автор використовує слова «великий жах і страх», описуючи прихід радянських військ у 1944 році?
2. Які риси характеру автора проявляються у фрагменті №2? Як біографічні деталі підкреслюють відповідальність, що лягла на плечі «майбутнього наступника» А. Шептицького?
3. Знаючи подальшу долю УГКЦ (ліквідація у 1946 р.) оцініть чи був у церковного керівництва реальний шанс врятувати структуру через переговори у Москві, чи це була свідомо маніпуляція влади для виявлення лідерів?

Група 2. «На митрополичому престолі»

Фрагмент №1. «На другу неділю, після похорону, відбулася моя інсталяція...Я розпочав відвідини всіх наших церков у Львові, думаючи відвідати опісля всі церкви в єпархії, наскільки це буде можливе. І так відправляв я в отців-василіян, редемптористів, студитів і по інших львівських церквах, виголошуючи проповіді. Все йшло в порядку...» [2, с. 95-96].

Фрагмент №2. «...Небаром після інтронізації прийшов до мене уповноважений (міністер) з Києва і домагався, щоби вислати до Москви делегацію, зазначаючи, що о. Костельник був призначений ще покійним митрополитом Андреем. ...Делегацію прийняли несподівано скоро, бо очікували її вже в Москві, і відносні органи НКВД були вже повідомлені. Голова делегації отець-архимандрит Климентій предложив прохання і меморіал, відчитав признання нашої Католицької Церкви в Радянському Союзі.

Причина, задля якої нашу делегацію приймали з такими почестями, лежала в чому іншому. А саме: Генеральний штаб Червоної Армії запросив делегацію до себе, і один з генералів звернувся до делегації менш-більш з такими словами: “Ми знаємо, що ваша Церква має великий вплив у народі, чи не міг би ваш Митрополит вплинути на те, щоби Шухевич припинив воєнні дії УПА. Ми їх побідимо, але нам не випадає воювати за Західну Україну”. На те делегати відповіли йому, що то дуже небезпечна справа, бо НКВД може підозрівати нашу Церкву про зв’язки з УПА і за це переслідувати її. “Як ви можете висувати таке? — сказав генерал. — Ви ж говорите з генералом Червоної Армії. Хто може боятися?” А йому у відповідь делегати: “А хто не боїться в Радянському Союзі?” І це викликало сміх, бо всі добре здавали собі справу з терору...» [2, с. 97-98].

Фрагмент №3. «...Пізніше почалися арешти. Вже з початком квітня 1945 року атмосфера була дуже тяжка. У Св. Юрі мешкав збіглець-професор (що остався з часів німецької окупації), який вдавав дуже прихильного, а потім виступив проти нашої Церкви, яка йому стільки помагала. Він прийшов до мене ще перед арештом і сказав, що його жєна дуже боліє над тим, що така квітуча Церква буде знищена...» [2, с. 99].

Запитання для групи 2:

1. Яку стратегію обрав новий Митрополит у стосунках із вірянами та духовенством у цей тривожний час?
2. Чому, на вашу думку, більшовики прийняли делегацію УГКЦ «з почестями», хоча насправді готували знищення Церкви? Що це говорить про тактику радян. спецслужб?
3. Як «фрагмент №3» ілюструє методи, якими радянська влада руйнувала Церкву зсередини?

Група 3. «Арешт і слідство у Києві»

Фрагмент №1. *«І дійсно, мене арештовано 11 квітня 1945 року, приблизно о 19-й годині вечером. Була це середа. Вже зрана Святий Юр кругом обставлено стійками. Наглядали, чи нема яких рухів і чи чого не виноситься. Наїхало дуже багато авт з поліцією. Полковник Мельников приніс мені рішення від прокурора на арешт. Мене обшукали та забрали на авто і відвезли на Лонцького... Після мого арешту настала страшна паніка, і НКВД почало акцію переведення на православ'є. Під проводом о. Костельника зорганізовано “Ініціативну групу”, яка зачала приготувати т. зв. “Львівський собор”. Арештовані опісля священики, учасники того т. зв. “собору”, оповідали про жахливий терор...» [2, с. 100].*

Фрагмент №2. *«Київ виглядав досить знищений, а було це 12-го квітня 1945 року рано. Зі стації мене привезли до найтяжчої слідчої тюрми в Києві при вулиці Короленка, ч. 33. По дуже довгих мучачих обшуках мене запроваджено спершу до “одиночки”, а опісля до келі. ...Мене виводили на слідство день і ніч, так що я буквально падав з ніг, і мене мусіли підтримувати, ведучи до слідчого судді. ... По кількох днях, коли я вже був вимучений допитами до краю, мене привели до кількох полковників і зачали тероризувати, давали до підпису, щоби я відрікся папи, а за те дадуть мені Київську митрополію. Але я рішучо відмовився ...» [2, с. 100-101].*

Фрагмент №3. *«...Голодування, безсонниця і допити можуть допровадити до безум'я. І тоді я переконався, що не можна дивуватися нікому, якщо він підписує всякі ложні зізнання та наклепи або пристає до шпiонажу і тому подібне. То була велика ласка Божя, що я видержав ті всі муки. ... КГБ ширило між народом наклепи, що я отруїв покійного Митрополита.*

...Мені закидали головно, що я старався годити націоналістів, що правив Службу Божу для дивізії “Галичина” в заступстві покійного Митрополита. В дійсності причиною мого ув'язнення було те, що я католицький митрополит, і тому домагалися від мене відступства та пропонували Київську митрополію. На ділі вони не могли мені нічого закинути і казали, що я сиджу за покійного митрополита Андрея, “бо він помер — і ми не можемо його карати” ...» [2, с. 102].

Запитання для групи 3:

1. Як арешт вищого духовенства пов'язаний із діяльністю «Ініціативної групи» під проводом о. Костельника?
2. Поясніть, чому для радянської влади було важливо отримати саме добровільну згоду митрополита на перехід у православ'я?
3. Опрацювавши «фрагмент 3» назвіть звинувачення, які висували митрополиту? Чому владі було важливо дискредитувати Й. Сліпого в очах народу ще до винесення вироку?

Група 4. «Суд і вирок»

Фрагмент №1. «Здається, що рідко чиє слідство тривало так довго, як моє. Кінець кінцем назначено суд — воєнний трибунал з трьох суддів і двох секретарів, вліті 1946 року[568]. Мене приведено до великої салі в будинку КГБ при вулиці Короленка, ч. 33, і суд відбувався при закритих дверях і під конвоями...Я зовсім нічого не знав, як боронитися і перед чим боронитися? Суд тягнувся більше тижня. Предсідник суду відносився до мене досить спокійно, хоч не скажу прихильно, бо він мусів показати своє вороже наставлення — мене оскаржували за державну зраду, між іншим, і за “провини” митрополита А. Шептицького. ... Предсідник суду заявив, що справа дуже серйозна, за яку радянський суд карає від двох літ тюрми до кари смерти. Під час суду мене допускали три рази до голосу, але то не мало жодного впливу на моє оправдання» [2, с. 107].

Фрагмент №2. «... Потім ще мене обвинювано, що я підпирав і піддержував митрополита Андрея в його контрреволюційній діяльності. Коротко обвинення було таке: шпiон Ватикана, враг совєтського народу, як церковний єрарх жив коштом народу, — словом, контрреволюція, “контрик”. Я не знаю, чи коли в житті я відчував таку відразу до падлюк, як тоді, бо з такого роду свідками і людьми я не мав ніколи до діла...» [2, с. 108].

Фрагмент №3. «Я одержав найвищу кару — вісім літ строгих лягерних робіт, і мене держали відсепаровано. Після суду і вироку, коли мене привели до камери, то інженер Мороз, який сидів тоді зі мною, спитав мене сейчас, а була це друга година по півночі: “Чи прочитали вирок?” Я сказав: “Так”. — “А скільки?” — продовжав він. — “Вісім літ”. А він на це: “Ах, який я був би щасливий, якби дістав вісім літ!” ...Моїх співсудимих скоро відправили до лягера, а мене держали в тюрмі ще два місяці, а то тому, що мої слідчі запротестували до Москви, бо суд дав мені малу кару. Ця непевність в тюрмі цих місяць чи два в одиночці, в гнилій темній камері, — то були найтяжчі хвилини в усьому тюремному ув’язненні. Потайки хтось там з надзирателів ходив питатися до начальника, чому мене не висилають, а начальник відповів, що я рекурсував до Москви. Сам в одиночці я щодня правив Службу Божу» [2, с. 108].

Запитання для групи 4:

1. Про які особливості радянського судочинства 1940-х років свідчить «фрагмент №1»? Чи можна вважати цей процес «судом» у правовому розумінні цього слова?
2. Як ви вважаєте, чому радянській владі було важливо засудити Сліпого саме як наступника Шептицького?
3. Проаналізуйте діалог Митрополита з інженером Морозом. Чому вирок у «вісім літ строгих лягерних робіт» здався іншому в’язню приводом для щастя?

Джерело: Сліпий Йосиф. Спомини / ред. І. Дацько, М. Горяча. Вид. 3-тє, виправлене й доповнене. Львів-Рим : Видавництво УКУ, 2017. URL : <https://knigoed.club/4369-spomini-josip-slipij.html> (Дата звернення: 10 квітня 2026 р.)

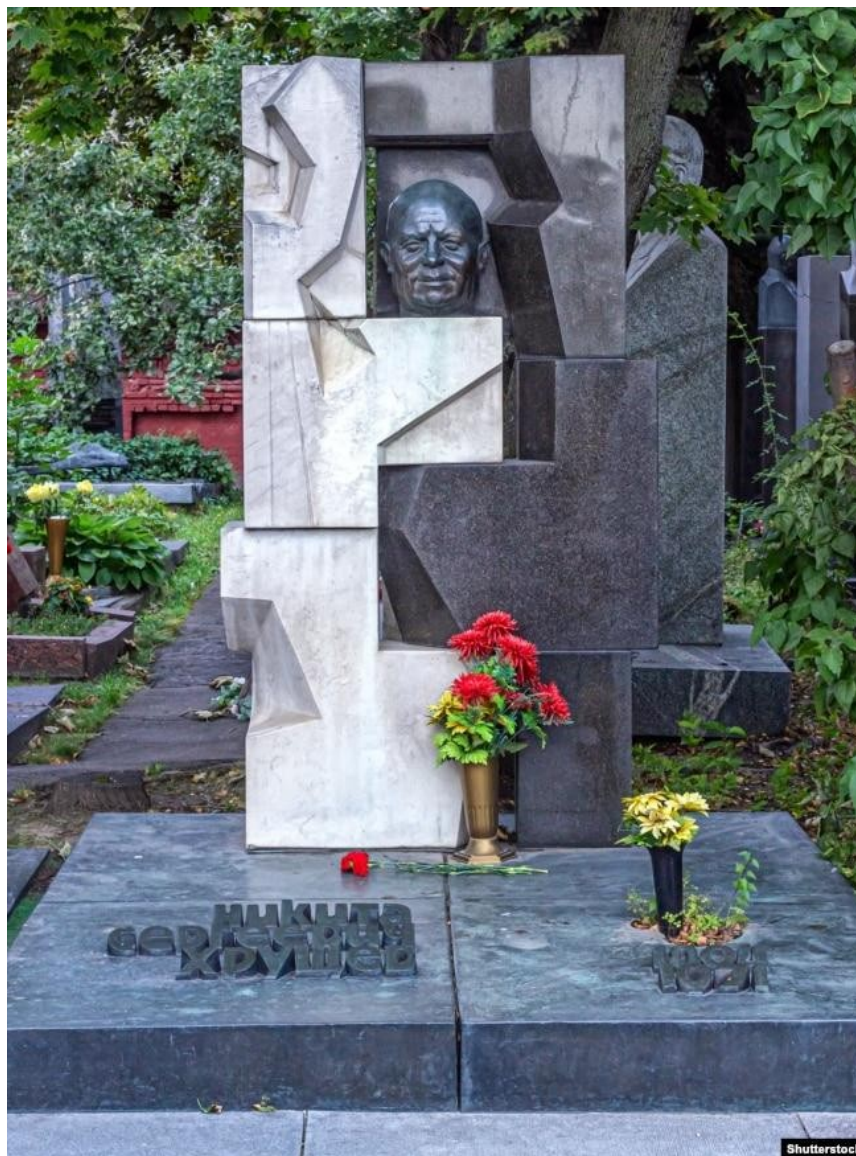
Пам'ятка «Як написати есе?»

Ім'я Дата Тема

1. Проблема, яку учень має розв'язати, наприклад: *Чи можна вважати етносоціальну політику держави наприкінці 90-их рр. XX ст. – на початку XXI ст. вдалою, ефективною?*
2. Аргументи «за» і «проти».
3. Викладіть своє ставлення до проблеми кількома реченнями, об'єднаними в абзац.
4. Продовжуйте писати есе (відповідь на питання), заповнюючи решту аркуша. Пишіть розбірливо, поділяйте текст на абзаци. Пам'ятайте, що ви обмежені у викладі простором цього аркуша, тому плануйте обсяг заздалегідь.

Джерело: [47, С. 11-12].

Пам'ятник
на могилі Микити Хрущова (1894–1971) роботи скульптора Е. Неізнаного

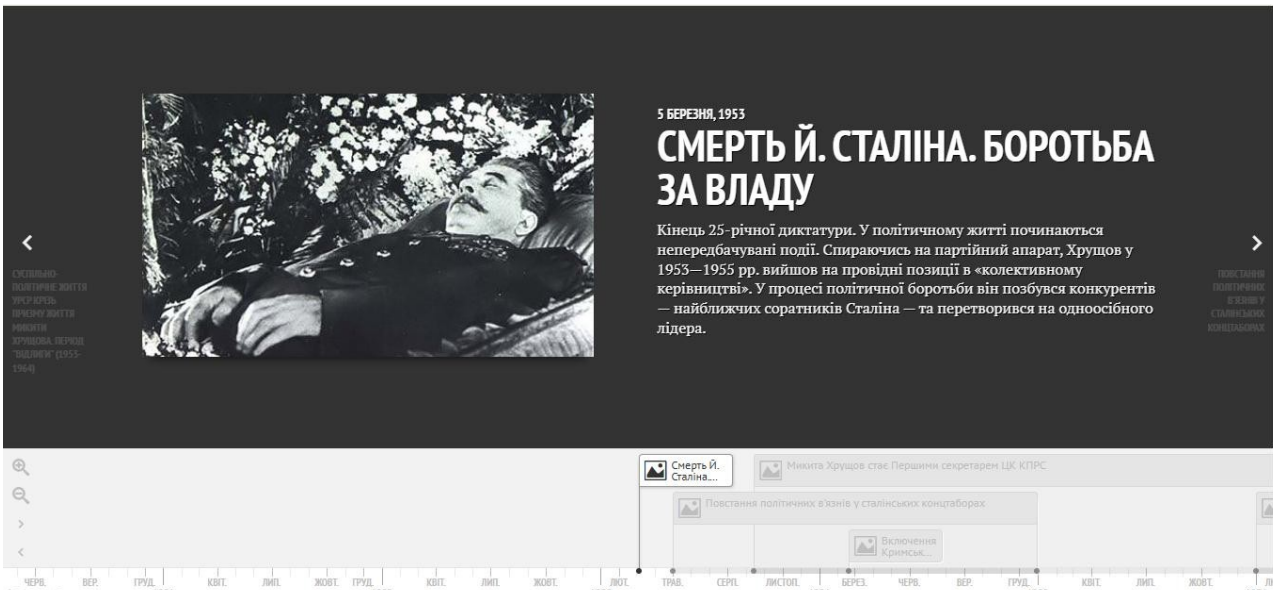

Джерело: Микита Хрущов добре володів українською мовою і поважав Володимира Винниченка. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/mykyta-khrushchov-pinia-volodymyr-vynnychenko-ukrayina/30999315.html>
(Дата звернення: 10 квітня 2026 р.).

Хронологічна шкала

«Суспільно-політичне життя УРСР крізь призму життя Микити Хрущова.

Період «відлиги» (1953-1964)

5 БЕРЕЗНЯ, 1953

СМЕРТЬ Й. СТАЛІНА. БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ

Кінець 25-річної диктатури. У політичному житті починаються непередбачувані події. Спираючись на партійний апарат, Хрущов у 1953–1955 рр. вийшов на провідні позиції в «колективному керівництві». У процесі політичної боротьби він позбувся конкурентів — найближчих соратників Сталіна — та перетворився на одноосібного лідера.

Смерть Й. Сталіна...

Микита Хрущов стає Першим секретарем ЦК КПРС.

Повстання політичних в'язнів у сталінських концтаборах.

Включення Кримськ...

TimelineJS

14 ЛЮТОГО, 1956 – 25 ЛЮТОГО, 1956

XX З'їзд КПРС: РОЗВІНЧАННЯ КУЛЬТУ ОСОБИ

Офіційне розвінчання культу особи Сталіна та початок десталінізації. Хрущов сам брав участь у репресіях, але в доповіді майстерно переклав усю провину на покійного Сталіна. Секретар ЦК Дмитро Шепілов згадував, що Хрущов мав труднощі з орфографією (писав «Азнакоміца») і ніколи сам не писав тексти доповідей. Жодним словом Хрущов не згадав про політичні переслідування мільйонів людей, цькування культури, Голодомор 1932–1933 рр., а також депортації цілих народів. Однак запущений процес змінив радянське суспільство. В Україні це дає поштовх для появи «шістдесятників» — нового покоління інтелігенції.

Реконструкція жерть сталінських репресій.

Виступ М. Хрущова із доповіді щодо критики культу особи Йосипа Сталіна і сталінських репресій.

XX З'їзд КПРС...

Україна на міжнародній арені.

TimelineJS

Джерело.

Власна

розробка.

URL:

https://cdn.knightlab.com/libs/timeline3/latest/embed/index.html?source=v2%3A2PA CX-1vQfIoxkROkA44RxHLPlr1-p-BQ0lSIdWDK16Ou39O27juRhpRYPkn7w68IE2mT3gYyfwLPVWwT2ObF&font=Default&lang=uk&initial_zoom=2&width=100%25&height=650

Роздатковий матеріал до роботи із фрагментом книги Л. Лук'яненка «Сповідь у камері смертника»

«За півроку в Радехівському районі дійшов порозуміння зі Степаном Віруном та Василем Луцьковим про створення підпільної партії, під назвою Українська робітничо-селянська спілка (УРСС). Для географічного розширення УРСС в середині 1959 року перейшов до Глинянського району. Написав програму УРСС. Щоб усунутися від партійної роботи і мати більше вільного часу, перевівся з райкому партії до адвокатури і дійшов порозуміння з адвокатом Іваном Кандибою та інженером-землевпорядником Олександром Любовичем зі Львова.

Для розширення географії УРСС Кандиба перевівся до адвокатури м. Перемишляни.

7. 11. 1960 р. у Львові І. Кандиба, С. Вірун, В. Луцьків, Ващук і я відбули першу фундаторську зустріч, обговорили програму і через її гострість вирішили її знищити і доручили мені написати до наступної зустрічі, що мала відбутися 22.01.1961 року, іншу програму, м'якшу.

Я написав проект нової програми, що в слідчих матеріалах пройшла під назвою «нотатки».

20 і 21 січня у справі УРСС арештували Івана Кандибу, Степана Віруна, Олександра Любовича, Василя Луцькова і мене, а трохи згодом Івана Кініша та Йосипа Боровницького.

У травні 1961 р. Львівський обласний суд засудив мене до страти, Кандибу до 15 років, Віруна до 11 років, Луцькова, Любовича, Кініша і Боровницького до 10 років ув'язнення кожного.

Позаяк перший проект програми не знищили, КДБ і суд усе звинувачення побудували на цьому першому проекті програми УРСС. Верховний суд УРСР замінив мені страту на 15 років ув'язнення, а Кінішу і Боровницькому замість десятирок присудив по сім років ув'язнення.

Політична платформа програми УРСС становить грань поміж двох етапів наших визвольних змагань: до УРСС всі прояви боротьби ідуть в основному під гаслами збройної боротьби. Навіть ті групи, що зброї не мали, розглядали її як головне знаряддя своєї тактики. Вони були відлунням минулого етапу боротьби. УРСС - новий етап.

У програмі УРСС записано: «Методи досягнення нашої мети мирні, конституційні», Агітація і пропаганда - ось способи діяльності УРСС.

Перехід до агітації витікав не із ненависті до зброї, а з ясного розуміння неможливості ї: з історії-бо знаємо, що після поразки народу у всенародній війні та широкому масовому русі наступає період суму й розчарувань завдовжки в ціле покоління. Всяку нову серйозну війну починає нове покоління. Таким чином, славне покоління бандерівців виконало свою історичну місію і більше від нього чекати нічого не можна було...

20.10.1961 року мене привезли конопляною поштою до 7-го концтабору, що в с. Сосновці Мордовської АРСР. На стінах у бараках висіли правила режиму, що привернули мою увагу незаконністю: на них не було позначено, хто їх ухвалив і хто санкціонував. Отже, документ, що визначав юридичний статус в'язнів, не мав юридичної чинності. Концтабір нараховував близько 1800 осіб, з них близько половини українці, що переважно були повстанці,- живе джерело інформації для вивчення національно-визвольного руху в післявоєнне десятиріччя. Я вважав себе за щасливу людину, що потрапив у таке середовище».

Запитання:

1. Яку назву мала підпільна організація, створена Л. Лук'яненком, І. Кандибою, С. Віруном, та якими були її основні методи боротьби згідно з програмою?
2. Чому, на вашу думку, Л. Лук'яненко та його однодумці вирішили обрати шлях «агітації та слова», відмовившись від збройної боротьби? Які переваги група в цьому вбачала?»
3. Яким був вирок суду для Л. Лук'яненка та інших учасників УРСС у травні 1961 року, і на чому базувалося звинувачення?
4. Що саме привернуло увагу автора у правилах режиму в мордовському концтаборі з юридичної точки зору?

Джерело: [33, С. 19-21]

Уривок із музичної вистави з елементами документального театру «Ребелія (1991)» від творчого об'єднання МУР і запитання до нього

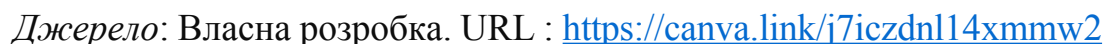
Джерело:

TikTok. URL: https://www.tiktok.com/@hello_my333/video/7557708627419598136

(Дата звернення: 10 квітня 2026 р.)

Запитання:

1. Яке ваше перше емоційне враження від подачі матеріалу?
2. Чи допомагає така стилістика зрозуміти контекст епохи краще?
3. Як поданий образ представників руху шістдесятництва корелює з вашими попередніми знаннями?

Інфографіка «Життєва траєкторія Мустафи Джемільєва»

Джерело: Власна розробка. URL: <https://canva.link/drk9f03y6af2n4b>

Роздатковий матеріал для роботи з архівними документами про Василя Стуса (Центр Стуса)

КАРТКА ДОСЛІДНИКА

Прізвище та ім'я _____

Тема: Перша судова справа Василя Стуса (1972)

Об'єкт дослідження: архівні документ про Василя Стуса

ЕТАП 1. Юридичний механізм репресій

Опрацюйте тексти архівних матеріалів (зокрема тексти постанов)

1. За якою статтею КК УРСР обвинувачували В. Стуса? _____
2. Формальний привід репресій: _____
3. Фактична причина репресій: _____
4. Ознаки відсутності правосуддя (наведіть 2 приклади порушення прав людини під час процесу)
 - _____
 - _____

ЕТАП 2. Речові докази

Проаналізуйте протоколи обшуків та переліки вилучених речей

1. Що вилучили? _____
2. Що це говорить про Стуса як особистість? _____

ЕТАП 3. Позиція Стуса і «наукова експертиза»

Опрацюйте протоколи допитів та рецензії А. Каспрука

1. **Позиція Стуса.** Чому він брав шлях «невизнання провини»? Які якості особистості це демонструє? _____
2. **Роль інтелігенції.** Хто виступав «експертами»? Навіщо владі знадобився саме «науковий» висновок літературних експертів, щоб засудити поета?

ЕТАП 4. Рефлексія

Синтезуйте отримані знання

Завдання: Спираючись на факти напишіть коротке послання Василеві Стусу в червень 1972 року.

«Василію Опанасовичу, пишу Вам у червень 72-го...»

ПІДСУМОК ДОСЛІДЖЕННЯ.

Справа 1972 року – це....

Оцінка дослідника

Дата «___» _____ 2026 р.

Джерело: Власна розробка.

**Зразок ігрових прямокутників до гри «Доміно»
на етап систематизації знань по темі «Особливості розвитку культури у
період «застою»»**

ПОЧАТОК	Письменник, чий роман «Собор» зазнав нищівної критики з боку радянської влади.
ОЛЕСЬ ГОНЧАР	Актор і режисер, «обличчя» українського кіно, виконавець ролі Івана Палійчука.
ІВАН МИКОЛАЙЧУК	Видатний авіаконструктор, під керівництвом якого було створено найбільші у світі літаки «Антей» та «Руслан».
ОЛЕГ АНТОНОВ	Геніальна художниця-самоучка, представниця «наївного мистецтва», чиїми роботами захоплювався Пабло Пікассо.
МАРІЯ ПРИЙМАЧЕНКО	Композитор і поет, один із основоположників укр. естрадної музики, автор легендарної пісні «Червона рута».
ВОЛОДИМИР ІВАСЮК	Наступне питання або КІНЕЦЬ

Джерело: Власна розробка.

Роздатковий матеріал для створення резюме Віктора Януковича

	РЕЗЮМЕ
Віктор Янукович Дата народження: Посада:	Співпраця
Освіта 	Відомі справи
Досвід роботи 	Внутрішня політика
Професійні досягнення 	Зовнішня політика
	Підсумки діяльності

Джерело: Резюме історичного діяча. Президенти України. URL: <https://vseosvita.ua/library/reziume-istorychnoho-diiacha-prezydenty-ukrainy-836079.html> (Дата звернення: 10 квітня 2026 р.)

Флеш-картки розроблені на платформі Quizlet по персоналіям курсу історії України для 11 класу

Показати підказку

Український кіноактор, кінорежисер, сценарист. Провідні ролі у фільмах «Тіні забутих предків» (режисер С. Параджанов), «Пропала грамота» (режисер Б. Івченко), «Білий птах з чорною ознакою» (режисер Ю. Іллєнко). Як режисер зняв фільм «Вавилон XX» (1979 р.).

Показати підказку

Український прозаїк, найвідоміші твори «Прапороносці», «Тронка», «Людина і зброя». У 1968 р. виходить його роман «Собор», за цю книгу письменник був підданий критиці, а твір вилучений з літературного процесу на два десятиліття. Після розпаду Радянського Союзу став активістом у створенні Товариства української мови і Народного Руху України.

Показати підказку

Володимир Філатов

Видатний український офтальмолог (лікар-окуліст). Засновник методу пересадки рогівки ока. Розробив лікування для відновлення зору при сліпоті. Засновник Інститут очних хвороб і тканинної терапії ім. В. П. Філатова

Джерело:

Власна

розробка.

URL:

<https://quizlet.com/ua/975622992/%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D1%80-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%97-%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-1945-%D1%80-%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B0%D1%82%D0%BA%D1%83-%D1%85%D1%85%D1%96-%D1%81%D1%82-flash-cards/?i=65y4ub&x=1jq>

План-конспект з предмета

«Історія України»

Урок 25

Дата: 17.06.2026

11 клас

Тема: Практичне заняття. Феномен українського «шістдесятництва»

Мета:

навчальна:

- ознайомити учнів із ключовими постатями українського шістдесятництва та їх внесок у розвиток культури й суспільно-політичного життя (створення схем-портретів); */інформаційна*

розвивальна:

- розвивати критичне мислення через уміння зіставляти історичні факти, зокрема виявляти причинно-наслідкові зв'язки між процесом десталінізації та піднесенням літературно-мистецького життя; */логічна*
- розвивати вміння інтерпретувати сучасний медіаконтент в історичному контексті (відеоролик «Ребелія (1991)»); */логічна*
- розвивати хронологічну компетентність (зокрема, на етапів перевірки д/з: установити хронологічну послідовність подій); */хронологічна*
- удосконалити навички самостійної дослідницької роботи (відбирати і синтезувати інформацію, створення структурованої схеми-портрета); */ інформаційна, логічна*
- розвивати цифрову компетентність й творчі здібності, зокрема, через візуалізацію навчального матеріалу за допомогою сучасних графічних інструментів (платформа Canva); */цифрова*
- розвивати історичну уяву та вміння реконструювати психологічний портрет діяча, аналізуючи його внутрішні мотиви (зокрема, заповнення блоку «Характер і якості» особистості); */логічна, аксіологічна*
- сприяти розвитку вміння аргументувати власну позицію (зокрема, усні опитування); */аксіологічна*
- розвивати вміння узагальнювати історичні явища та робити самостійні висновки про історичне значення епохи; */логічна, аксіологічна*

- формувати розуміння ролі особистості в історії України; */логічна, громадянська*
- розвивати підприємницьку компетентність (зокрема, грамотно розділити час для створення схеми-портрета); */підприємницька*
- розвивати культурну компетентність (зокрема, через медіаконтент – відеоролик «Ребелія» (1991)», власне творче самовираження учнів під час виконання індивідуальної роботи); */культурна*
- розвивати навички публічного виступу та лаконічного, структурованого викладу думок (представлення своєї постаті 5 фактами); */мовна*
- розвивати навички командної взаємодії, швидкої реакції та колективного прийняття рішень (командна робота «Впізнай постать!»); */соціальна*
- закріпити знання про шістдесятників, формувати інтерес до особистостей через інтерактивну форму роботи («Впізнай постать!»); */логічна, культурна*

виховна:

- сприяти вихованню правової культури учнів, непримиренності до порушення прав людини державним апаратом (зокрема запитання: Чому радянська влада переслідувала дисидентів і шістдесятників?); */громадянська*
- сприяти формуванню емоційно-ціннісного ставлення до подій і постатей епохи шістдесятництва, зокрема через відеоролик «Ребелія (1991)»; */аксіологічна, культурна, громадянська*
- виховувати повагу до людської гідності, свободи слова та громадянської мужності на прикладі життєвого вибору шістдесятників; */аксіологічна, громадянська*
- формувати національну самосвідомість та розуміння важливості збереження української ідентичності в умовах тоталітарного тиску; */громадянська*
- виховувати почуття особистої відповідальності за власну культуру та мову, беручи за взірець діяльність українських інтелектуалів; */культурна, громадянська*

- формувати інтерес до історичних постатей через гру та інтеракцію, нівелюючи сприйняття історії як сухого набору дат (зокрема, використання елементів таємничості зі «Скринькою імен» та змагального духу в командній роботі); */соціальна, громадянська, особистісна*
- виховувати толерантність, повагу до думок і праці інших, навчаючи слухати виступи однокласників; */соціальна*
- виховувати патріотизм та гордість за українських митців світового рівня (кінематографістів, художників, поетів); */громадянська*
- формувати культуру самоорганізації та самостійності під час виконання завдань з обмеженим часовим ресурсом; */підприємницька*
- виховувати усвідомлену громадянську позицію, спонукаючи учнів до рефлексії над спадкоємністю поколінь та цінностями сучасної України (додаткове д/з – написання есе на тему «Чи актуальні ідеї шістдесятництва сьогодні?»); */громадянська, культурна*

Тип уроку: практичне заняття

Обладнання: підручник «Історія України (профільний рівень)», 11 клас, В. С. Власов, С. В. Кульчицький, 2024; картки з представниками українського шістдесятництва («Скринька імен»); проектор; роздатковий матеріал для виконання індивідуальної роботи (листок А4, олівці, фломастери, стікери тощо).

Основні терміни: -

Основні дати: -

Основні історичні постаті: В. Симоненко, Л. Костенко, М. Вінграновський, В. Стус, І. Драч; Є. Гуцало; І. Дзюба, І. Світличний, Є. Сверстюк, М. Коцюбинська; А. Горська, О. Заливаха, В. Зарецький; Л. Танюк; С. Параджанов, Ю. Ілленко; М. Лукаш; В. Чорновіл, В. Марченко.

План уроку

1. «Скринька імен» та інструктаж щодо виконання практичного завдання
2. Самостійне виконання учнями практичного завдання «Схеми-портрети: шістдесятники»

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
1 хв	I. Організаційний етап	- Привітання з учнями, перевірка присутніх. - Емоційне налаштування, бажаю всім гарного настрою, легкого засвоєння теми.		
5 хв	II. Перевірка домашнього завдання		I. Письмове завдання: Порівняйте шістдесятників і дисидентів за такими критеріями: цілі діяльності, форми боротьби, ставлення до радянської влади, основні представники. Зробіть висновок: чим дисидентський рух відрізнявся від шістдесятництва і чому він виник саме з нього? (<i>Біднік, Гуменяк, Павлів, Харченко, Дереш</i>) II. Завдання біля дошки: Установіть хронологічну послідовність подій: <i>Судовий процес у справі УРСС → XX з'їзд КППС, засудження культу особи Сталіна → Заснування Клубу творчої молоді «Сучасник» у Києві → Убивство в Мюнхені агентом КДБ С. Бандери (Гасюк)</i> III. Усні відповіді: - Хто такі шістдесятники і чому вони так називаються? (<i>Клим'юк</i>) - Які основні ідеї відстоювали представники шістдесятництва? (<i>Трак</i>) - Що таке дисидентський рух і чим він відрізнявся від шістдесятництва? (<i>Лисюк</i>) - Яку роль відігравав Клуб творчої молоді «Сучасник»? (<i>Маланюк</i>) - Чому радянська влада переслідувала дисидентів і шістдесятників? (<i>Дзалба</i>)	<i>логічна, аксіологічна, мовна</i> <i>хронологічна</i> <i>логічна</i> <i>логічна</i> <i>логічна, аксіологічна, логічна</i>
4 хв	III. Мотиваційний етап	Повідомлення теми і мети уроку Відеоролик на платформі TikTok «Ребелія (1991)» <i>/інформаційна, культурна, громадянська</i>	На вашу думку, як вплинула десталінізація на розвиток літ.-мистецького життя? (<i>Дем'янчук</i>)	<i>логічна, аксіологічна, мовна</i>

		 Покликання: https://www.tiktok.com/@hello_my333/video/7557708627419598136 Вступне слово вчителя. Щойно побачений уривок із «Ребелії» показує нам не просто сторінку історії, а момент внутрішнього вибору людини — між мовчанням і правом говорити вголос. Це історія про тих, хто не погодився жити за нав'язаними правилами, навіть коли за це доводилося платити власною свободою. У центрі цих подій — покоління молодих митців і інтелектуалів, для яких слово, картина чи публічний виступ ставали формою спротиву. Вони не мали політичної влади, але мали те, що виявилося не менш сильним — переконання і відповідальність за свою культуру. Сьогодні ми спробуємо зрозуміти, ким були ці люди, що їх об'єднувало. Наше практичне заняття допоможе побачити за історичними фактами живі постаті та їхній внесок у розвиток української культури й національної свідомості /інформаційна, культурна, громадянська	Запитання до відеоролику: 1. Яке ваше перше емоційне враження від подачі матеріалу? (<i>Градова</i>) 2. Чи допомагає така стилістика зрозуміти контекст епохи краще? (<i>Раїн</i>) 3. Як поданий образ представників руху шістдесятництва корелює з вашими попередніми знаннями? (<i>Вівчаренко</i>)	логічна, аксіологічна, культурна, мовна
1 хв	IV. Актуалізаційний етап		1. Яку епоху ми зараз вивчаємо? (<i>Органістий</i>) 2. Які характерні риси цієї епохи? (<i>Яковичин</i>)	хронологічна логічна
5 хв	V. Осмислення змісту й послідовності застосування	Інструктаж щодо виконання індивідуальної роботи Зараз ми проведемо жеребкування. На нашому столі стоїть «Скринька імен», у якій знаходяться картки з іменами відомих представників українського шістдесятництва.		

	способів виконання дій	«Скринька імен» Завдання: Кожен учень по черзі підходить до «Скриньки імен» і витягує одну картку, на якій зазначено прізвище та ім'я постаті, над якою він/вона буде сьогодні працювати. Отримане ім'я не озвучується та не показується іншим учням. Після завершення жеребкування ви переходите до індивідуальної роботи, яка полягає у створенні схеми-портрету обраної постаті / <i>інформаційна, логічна</i> Правила виконання/створення схеми-портрета Використовуючи підручник та інтернет-джерела, створіть схему-портрет обраної постаті українського шістдесятиництва. У схемі необхідно опрацювати такі блоки: • <u>Етапи життя:</u> • <u>Діяльність:</u> • <u>Сфери життя (суспільне, особисте):</u> • <u>Характер і риси особистості:</u> • <u>Узагальнення</u>, у якому слід відобразити: хто ця особа; чим вона займалася; які ідеї відстоювала; її внесок у рух шістдесятиників; ставлення радянської влади до цієї постаті; чому ця постать є важливою для української історії. Наприкінці заняття кожен учень коротко презентує свою постать класу, не називаючи її одразу, щоб інші учні могли спробувати відгадати, про кого йдеться /<i>інформаційна, логічна</i>	Проведення жеребкування!!!	
20 хв	VI. Самостійне виконання учнями завдання		Індивідуальна робота Завдання: створення схем-портретів одного із представників українського шістдесятиництва. Формат роботи: на вибір (письмово або використання платформи Canva). Тривалість: 20 хв.	<i>інформаційна, логічна, аксіологічна, культурна, мовна, цифрова, підприємницька</i>

7 хв	VII. Систематизація знань		Командна робота «Вгадай постать!» Завдання: клас ділиться на три команди. Кожен учасник від команди готує 5 фактів (короткі, змістовні, цікаві) про життя, діяльність, творчість або громадянську позицію обраної особи. Учні по черзі зачитують свої 5 фактів. Учасники інших команд намагаються відгадати, про кого йдеться. Перемагає команда, яка дасть найбільше правильних відповідей	логічна, аксіологічна, мовна, культурна, соціальна
1 хв	VIII. Висновки	Шістдесятництво — це культурне й суспільне явище доби «відлиги», що стало формою духовного спротиву тоталітарній системі. Його представники оновили українську культуру, порушували питання свободи, гідності та національної пам'яті, поєднуючи літературу, мистецтво й правозахисну діяльність. Попри переслідування, вони залишили приклад громадянської мужності й вплинули на формування сучасної української ідентичності як символ свободи та незламності /інформаційна, громадська, культурна		
1 хв	IX. Домашнє завдання		Обов'язкові: Розгадати історичний кросворд на тему: «Українське шістдесятництво». Покликання: https://childdevelop.com.ua/html/temp/806717/CR203D5215F.pdf Додаткові: Написати есе на тему: «Чи актуальні ідеї шістдесятників сьогодні?»	